

džoan nesl

OSVAJANJE SLOBODE

život i aktivizam ~

Džoan Nesl
OSVAJANJE SLOBODE
život i aktivizam – izabrani tekstovi

IZDAVAČ

Konsultacije za lezbejke, Labris – organizacija za lezbejska prava

RADNA GRUPA

Lepa Mladenović, Nina Đurđević Filipović, Tanja Kalinić

PREVOD

Danijela Živković, Lepa Mladenović, Nina Đurđević Filipović, Zorica Mršević

FOTOGRAFIJE

Arhiva Labrisa

GRAFIČKO REŠENJE KORICA

CheOlea

LEKTURA

Merima Omeragić, Slavica Stojanović, Una Samardžić

PRELOM TEKSTA

Tina Piskulidis

PODRŠKA

Heart & Hand Fund, RŽF – Rekonstrukcija ženski fond, Network of East West Women

ŠTAMPA

Outline Creative

TIRAŽ

700

Beograd, 2017.

Ranije objavljeni prevodi

Naš dar dodira, edicija Feminističke sveske, broj 5–6, prevod: Nina Đurđević Filipović, Autonomni ženski centar, Beograd, 1996.

Lepa Mladenović, *Transformisanje sramote u istoriju*, dnevne novine Danas, 12–13. januar 2002.

Problematika Fam, edicija Feminističke sveske, broj 3–4, prevod: Zorica Mršević, Autonomni ženski centar, Beograd, 1995.

Pismo mojoj zajednici, edicija Labris – Lezbejske novine, Godina VI, broj 8–9, prevod: Danijela Živković, Labris, Beograd, 2000.

Prevodi tekstova iz:

Joan Nestle, *A Restricted Country*, Firebrand Books, 1987.

Joan Nestle, *A Fragile Union*, Cleis Pres, 1998.

Joan Nestle (priređivačica), *The Persistent Desire: A Femme-Butch Reader*, Alyson Books, 1992.

Sadržaj

UVOD.....	7
Ja sam	13
Naš dar dodira	15
Neosvojene slobode.....	17
Ogromna svetlost kojom sijaš.....	24
Red za WC.....	48
Priča o Ester	52
O ponovnom čitanju „Priče o Ester“	59
Lezbejske uspomene 1: Ris park, 1960.....	66
Vazduh koji ubija.....	70
DVE ŽENE: Redžina Nesl, 1910–1978, i njena ćerka Džoan, 1940–.....	79
Problematika „fam“.....	107
Pismo mojoj zajednici: Odlučno DA jednog naroda	121
DODATAK.....	125
Feministička prava i lezbejske slobode.....	125
Transformacija slobode u istoriji.....	145
LEZBEJSKA NEDELJA : Beograd, 23, 24, 25. april 2011..	150

UVOD

Ovu knjigu smišljale smo nas nekoliko u kafiću, nakon tri epohalna uzbudljiva dana sa Džoan Nesl i njenom voljenom Dajen Oto na Lezbejskoj nedelji u Beogradu 2011. Sretale su nas prijateljice tih dana i govorele kako tako zajedno izgledamo moćno. Nismo im ličile na svakodnevni prizor, jer mi lezbejke feministkinje po definiciji želimo ništa manje nego revoluciju, i nije nam dovoljna ni marksistička ni anarhistička ni postmoderna rizomska revolucija, sve su ih smišljali hetero muškarci koji nisu znali šta znači preživeti jedan heteroseksualni dan za žene koje nisu heteroseksualne orijentacije. Ako nije feministička, onda nije ni revolucija, jer ovo nije svet po meri žena, a još manje po meri lezbejki, i zato mnoge žene koje vole žene moraju da se sistematski prerusavaju u neke koje to nisu. Odatle i uzbuđenje, jer smo tih par dana bile zajedno u našem drugačijem svetu, i kako bi rekla naša Štefi Markunova „hodale smo po feminističkim svetlima lezbejske ljubavi“. Pa smo posle tih susreta bile pune osećaja što smo lezbejke da je nekoliko nas počelo da se viđa redovno. Džoan Nesl nam je podstakla dragost jedne prema drugoj. Tada smo – u kafeu u istoj ulici Majke Jevrosime gde je bila i naša lezbejska grupa Labris – odlučile da napravimo knjigu. U tom trenutku imale smo želju da i druge žene imaju šansu da pročitaju o teškim i

oslobađajućim iskustvima aktivizma Džoan Nesl šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka u SAD – kada se bunt protiv SAD pokazivao odlaženjem na ruske predstave u vreme mržnje prema komunizmu, i u neprekidnim marševima sa crncima koji nisu imali pravo glasa, kada je borba za slobodu značila nadmudrivanje policajaca koji su zastrašivali racijama u lezbejskim barovima, kada je revolucionarno bilo grliti se s devojkom na plaži, dok je homoseksualnost bila oznaka za „nastrane neprirodne nakaze“. A sve to vreme žene su, kao i sada, bile izložene seksualnom nasilju kroz hiljade podmuklih muških trikova o kojima se još niko nije govorio, ali jeste Džoan Nesl.

Uz podršku drugarica iz našeg grada i sveta – knjiga je tu. Hvala im svima!

Dug je bio proces stvaranja, sedele smo u hladovini drveća tog kafića nas nekoliko, diskutovale koje eseje da izaberemo za knjigu i zašto, da li knjiga da bude tanka ili debela, kako da je nazovemo. Odabrale smo dvanaest eseja iz tri zbirke radova. Uzgred smo pričale o svojim starim i novim ljubavima. Najviše espresa i kapućina ispile smo oko nekih termina – kako da prevedemo reči koje samo mi lezbejke koristimo. Na primer termin koji se na engleskom piše femme i označava jednu od lezbejki u paru buč i fam. Dakle, ako napišemo fam, to je onda kako to Džoan Nesl izgovara na engleskom, ako napišemo fem to je onda kako bi se nadovezale na izgovaranje, na primer, naše reči feminizam. Zato smo ostavile i jednu i drugu reč, jer istina je da obe reči koriste one koje ih i inače koriste.

Ova knjiga je nastajala više godina, precizno šest, najviše jer su u ad hoc sastavljenu Radnu grupu Džoan Nesl aktivistkinje dolazile i odlazile. U međuvremenu smo se sretale na uličnim ženskim i drugim protestima baš zato što, kako bi Džoan Nesl rekla, „mi na ulici zajedno širimo pukotinu u državi“. Tako je i

ova knjiga doprinosi toj pukotini u državi koja lezbejsku ljubav još uvek ne prepoznaje, niti kroz zakone o porodici, niti kroz promenu društvenih vrednosti koje bi slavile ljubav dve žene. Zbog toga, žene koje vole žene, a nemaju tu privilegiju da su aktivistkinje, kao nas nekoliko iz ove priče, u ovoj zemlji ne samo da ne mogu da dozvole da se grle na plaži nego svakodnevno ulažu energiju da se prilagode takozvanim običnim ženama. One moraju da se maskiraju, prikrivaju činjenice, čute kad ih nešto lično pitaju, praktično, da bližnjima neprekidno govore da rade nešto drugo da se ne bi pomislilo da su one To. Zamislite koliko je to samoponiženja na dnevnoj osnovi za jedno biće, koje se niti primećuje niti je imenovano u bilo kom priručniku o ljudskim pravima. Koliko je to sramote kada je sužen prostor radovanja sebi dotle da ne sme ni reč na L da se izgovori da bi se preživelo na radnom mestu i u svojim malim sredinama. Zbog toga mi feministkinje mislimo upravo na sve njih dok ponavljamo reči Džoan Nesl da je naša lezbejska ljubav obasjana suncem, i da je svaki poljubac dve žene revolucija.

lepa mlađenović

beograd, 2017.

U međuvremenu, leta 2012, umrla je naša lezbejska pesnikinja Štefi Markunova (1938–2012), feministkinja i antiratna aktivistkinja Žena u crnom, koju smo mnogo volele. Mahnulo joj je srce dok je slobodno plivala u njoj dragom jezeru na Adi Ciganliji. Njoj kao i Milki Marti Petrović i Andrijani Petrović, koje su nas od tada takođe napustile, posvećujemo ovu knjigu.

*Štefi Markunova, Džoan Nesl, Lepa Mladenović,
Beograd, 24. april 2011.*

Ja sam

Ja sam jedna od onih koje nemaju mitologije, nemaju moćne i skrivene boginje da se na njih pozovu. Ja sam od onih koje nemaju sećanje na drugu zemlju ispod svojih nogu osim betonskih ploča gradskih ulica. Nemam tajni prtljag, nemam reči dublje od reči koje sam naučila na ovom svetu. Nemam sećanja na voće koje visi sa grana, gusto i obilno, na vrhove planina i doline obeležene velikim događajima. Ja ne znam za druge reke osim onih koje ograničavaju moje dane na ovom gradskom ostrvu. Ne žalim za tim gubicima jer ne mogu da se pravim da sam živela tamo gde nisam. Svoje pamćenje ne mogu vratiti unazad za čitav niz ličnih godina. Ne znam ime svoje bake, pa sam prinuđena da idem duboko, da zaronim kroz svoje sakupljene godine kako bih se dočepala novih fragmenata drevne prošlosti.

Nemam drugog imena sem ovog koje nosim. Znam ga samo na jednom jeziku. Ne čujem eho kada izgovaram svoje ime, ime od dve reči. Prva reč je uspomena na mog oca Džonasa, koga nikada nisam upoznala, uspomena na njega je i druga reč, moje prezime. Nazvana sam po aveti. Nazvana sam po nasleđu čije lice nikada nisam videla, čiji glas nikada nisam čula. Redžina, moja majka, ne živi nigde u mom imenu. Neću uzeti njeno ime da bih je veštački vratila u život jer istina leži dublje. Nju moram da nosim na drugačijem mestu, na bezimenom mestu. Ona nije duh već uspomena. Ona ne može biti prizvana pomoću sveća ili pesama. Ona je sada u slikama i zvucima koji leže na tlu mog

sećanja. Neće je litanija „Redžina, ćerka...” vratiti kroz vreme; ima previše imena koja nedostaju. Upamćeni zvuk štikli njenih cipela za posao kroz hodnik koji mi kaže da se vraća kući i moja sreća povodom tog zvuka moraju stajati naspram večnosti.

Nemam rituale sa kojima bih mogla da dozovem izgubljene svetove moći ili ljubavi. Ne nosim lanac oko struka i ne nosim perle koje se protežu nazad u vreme da me povežu sa pretkinjama koje su pevale na malim oltarima. Ovde sam samo sa plitkim volumenom vremena na dnu. Ali to ovde je moja istorija. Stojim u sumrak dana na Menhetnu, vetar je oštar i hladan. Gledam pognute figure koje žure kući, gledam ih kako izlaze iz autobusa, kako posrću iz metroa, gledam ih kako žure kućama sa novinama savijenim pod miškama i vidim trenutak ljudske istine, želju da se odmore posle posla, potrebu da budu kod kuće. Stojim, poznajući u svojim kostima ovaj grad umornih radnica i radnika. Ovo je moja zemlja, moji drevni totemi, ovaj čvrsti stisak života.

Naš dar dodira

Život me je naučio da dodir nikada ne sme da se shvati olako, da kad žena ide rukama ka mojim grudima ili mi razdvaja noge, to nikada nije obična stvar, da njeni prsti koji me nalaze i njen jezik koji me uzima nisu misteriozni događaji koje treba sakriti, već da su svi ovi zagrljaji, dodiri, uzdasi, reči žudnje – činovi sunčevog zraka. Još uvek posmatram sa ushićenjem tvoju glavu između mojih nogu, gledajući kako se celom dužinom, svim tvojim godinama pružaš ka mom zadovoljstvu. Kako to da u svetu kao što je ovaj, gde oružje i države lome nežnost, svakog dana uspevaš da nađeš put do tog malog, skrivenog ženskog mesta? Ali ti uspevaš, sa namerom i znanjem: dovodiš ogromnu potrebu do uživanja.

Kako bih se ikada mogla navići na lepotu tvog obraza oslonjenog o moje grudi ili na tvoju zaštitničku snagu kojom me okrećeš? Kako bih ikada mogla smatrati običnom tvoju žudnju da miluješ uska mesta, da odvojiš vreme da me smiriš i onda mi pomogneš da želim ono što ne mogu da vidim? Ili kako me uzimaš nakon što sam te zadovoljila, povlačeći me gore preko tvog tela, a tvoji prsti nežno čiste moje usne koje sijaju tvojim ukusom. Ili kako praviš jastuk od tvog ramena da bi mi bilo udobno posle vođenja ljubavi.

Nikada neću u ovom svetu uzeti olako tvoju velikodušnost istraživanja, kako si slušala moje telo i pronašla šta možeš da uradiš, i način na koji možeš da me iznenadiš sa tim saznanjem

kada dođem u krevet i tražim te. Ti nikada ne najavljuješ: jednostavno se nasmešiš i uradiš.

Nikada neću uzeti olako čudo tvoje želje da me utešiš, putovanja koja si prevalila da bi stigla do mene kasno u noć, pojavljujući se na mojim vratima u farmerkama i majici, dolazeći kao jutro. Ili kada stojiš preda mnom, golih grudi, odevena samo u kožnu jaknu i bele čarape, tvoj mali stomak je ispred, tvoje oči svetlucave dubinom mog odgovora. Kako sve stane nepomično u tom trenutku i svi gubici dana i svi strahovi noći padaju pred tvoje noge. Ili cveće koje stiže u rukama nepoznate žene koja crveni jer si je ti zamolila da me iznenadi tvojom pažnjom. Ili kako si me držala naslonjenu na svom srcu, govoreći mi kako je dobro plakati zbog svega.

Život me je naučio da dodir nikada ne sme da se uzme olako, da kada žena ide rukama ka mojim grudima ili mi razdvaja noge, to nikada nije obična stvar.

Neosvojene slobode

Mek je bio krupan muškarac, inženjer sa širokom vilicom, koji gradi mostove, a delovao je kao da može da ih utera na mesto. Ležao je opružen na našem kauču, a moja majka je sedela pored njega kao da je bolestan. Videla sam da je impresionirana što je neko kao što je on – ona bi rekla, stručnjak – sluša dok ona govori. Stajala sam pred njim tiha, odgovarala na pitanja i uglavnom gledala u donove njegovih cipela i shvatila da sam pozvana da polazem neki nepoznati test. Činilo se da njegova pitanja dopiru iz daleka i samo je slabim klimanjem glave pokazivao da čuje moje odgovore. Tada sam shvatila da on nije bolestan, već da ima moć nad nama, dvema ženama, moć koja ga pravi tako kraljevski nepokretnim. Nisam znala ko je on, niti zašto poseduje tu moć, ali sam do tada naučila, do svoje 13. godine (1953), da su muškarci tajna moje majke.

Kad je završio sa istražnim delom, pitao me je da li bih želela da provedem leto na selu i da pomažem njegovoj ženi Džin oko njihovo petoro dece, kao „majčina pomoćnica“, tako je rekao. Bio mi je poznat razgovor koji se odvijao između ovo dvoje: tužna priča o okolnostima u kojima smo živele, zabrinutost moje majke da sam u problemima. Već sam se bila potukla u školi. Ovo bi bila šansa da vidim kako izgleda prava porodica. Prihvatila sam i počela da se pripremam za putovanje u živote drugih ljudi.

Početak naredne nedelje krenuli smo plavim pohabanim karavanom ka vikendici. Tu su me ugorali između blizanaca i starijeg dečaka, i jedva sam se nekako držala spotičući se preko sportskih torbi punih majica i patika. Mek i Džin se nigde nisu dali videti, a ja nisam bila sigurna kako mogu da pomognem da u ovom porodičnom haosu nastane neki red. Kuća je bila niska s malim sobama, prazna i ustajalog vazduha. Nekako bi progutala sve nas svake noći, a onda bi nas preko dana pustila na slobodu na svoju zastakljenu verandu i senovitu obalu jezera.

Prvog dana Džin i ja smo bile same sa decom, ubrzo sam shvatila da ona tačno zna šta želi od mene. Bila sam zadužena da pomazem u kuvanju i čišćenju, a svakog popodneva da pazim na decu dok se igraju na obali jezera. Sve to je izgovorila brzim jasnim glasom ne skidajući pogled sa mene, a zatim rekla: „Hoćeš da plivaš?”

Hodajući iza njenog visokog, vitkog tela, pratila sam je do jezera, ćutke se pitajući šta će se dogoditi. Zakoračila je u vodu, snažno otplivala do splava koji je plutao i, ignorišući drvene merdevine, iskočila iz vode. Ja sam i dalje stajala u plicaku, u vodi do kolena, uplašena od muljevitog dna. Tada sam prvi put osetila mrtvo lišće, meke grančice i mala ljuskasta stvorenja pod stopalima. Posmatrala sam je dok je gledala prema meni, a zatim hodala uz splav dok nije našla ravnotežu na samoj ivici nad vodom. Podigla je ruke iznad glave, bila je savršeno visoka i mirna, kao duga neprekinuta linija, a zatim je toliko brzo da nisam bila sigurna šta sam videla, skočila visoko u vazduh i duboko zaronila u sivu vodu. Tako jasno, tako oštro, tako snažno. Nikad ranije nisam videla da je žena uradila tako nešto, osim Ester Vilijams u filmovima. Poznavala sam samo umorne žene iz gradova, žene koje se poput moje majke odvlače na posao, guraju stopala u pretesne cipele i navlače uske

grudnjake. Znala sam da su ženska tela namenjena seksu, ali ono što nisam znala je da mogu da prolaze kroz vodu ili da skaču visoko ka nebu. Džin je izronila nedaleko od mene, mahnula mi, a zatim brzo izašla iz vode, prešla preko brega i stigla do kuće. Stajala sam u tišini, znala da sam videla nešto prelepo, znala da će me žena koja je hrabra toliko da uradi tako nešto naučiti stvarima koje nikada neću zaboraviti.

Dani su prolazili, prala sam sudove, čistila kockaste sobice, brinula se o četiri dečaka i devojčici koji su imali kalifornijski entuzijazam da budu neprestano van kuće, što je mene iscrpljivalo, a najviše od svega slušala sam Džinine priče. Saznala sam da je upoznala Meka kad je bila u vojsci, u odredu koji se zvao Volonterke za slučaj hitnih situacija, a on u mornarici. Iako su se venčali, ona je i dalje najviše volela da uveče izlazi sa prijateljicama i provodi duge vikende u barovima u San Francisku. Družila se sa posebnom prijateljicom, ženom koja se zabavljala tako što je ubacivala svoje stakleno oko u čašu viskija i onda posmatrala kako ljudi sa gađenjem okreću glavu. To oko bi, kako je veče odmicalo, stajalo u toj tečnosti boje ćilibara, buljeći u ljude u baru. Na kraju, Mek bi uleteo u bar, izvukao Džin napolje i tucao bi je dugo te noći kao da će tako da joj izbacij njihov duboki ženski smeh iz stomaka. Džin se stalno vraćala barovima i svojoj posebnoj prijateljici. Nakon petoro dece, Mek je, da bi je spasao od nje same, našao posao u Njujorku, preselio porodicu i za kratko vreme završili su u istoj neutješno načičkanoj stambenoj jedinici kao i mi .

Pričala mi je o tome kao da ću je razumeti i razumela sam. Učila me je da igram poker i ljutila se kada bih pogrešila, ali ta ljutnja me je činila ponosnom. Puštala me je da vozim stari karavan prašnjavim seoskim putevima, a jedne noći me je odvela u drajv-in restoran i pustila da legnem i da spustim glavu u njeno krilo, a noge izbacim kroz prozor. Zasmejala me je toliko da

nisam mogla da prestanem i, gledajući me, i ona je počinjala da se smeje. Osećala sam to duboko u njenim kostima – nije imala stomak, samo zategnutu kožu preko kostiju. Moja glava se pokretala s njenim smehom. Zatim sam osetila njene ruke na licu, na kosi i preplavio me je osećaj slasti. Želela sam da više nikad ne sklonim glavu iz njenog krila, želela sam da se njen smeh izliva po meni zauvek jer je s njim došla i pažnja i zadovoljstvo suviše slatko, suviše veliko da pustim da ga vreme odnese.

Upoznala me je sa svojim nećakom koji je bio gej i koji je ponekad leti dolazio u posetu. Mek je mrzeo tog mladića koji je nosio sako preko ramena, mirisao na parfem i čitao Anais Nin. Ona je organizovala sastanak za nas dvoje i mi smo sedeli u pozajmljenim kolima prilično dugo pre nego što smo se vratili, svesni da smo spojeni sa razlogom ali još uvek u nemogućnosti da nađemo reči da pričamo o našim strastima. U to vreme nisam još uvek sebe zvala gej. Tri godine sam vodila ljubav usnama sa svojom najboljom drugaricom Roz Rabinovic, i bila mi je poznata reč lezbejka, ali sam bila užasnuta njenim implikacijama i nisam mogla da je izgovorim.

Sa Džin je bilo drugačije: nije me plašilo ništa što je ona – osim što je Mekova žena. Provodile smo duge noći vikendom igrajući karte sa starijim ženama koje su živele u kućici koja se nalazila dole niz ulicu. Svake noći pre nego što bismo otišle u krevet tražila je da joj izmasiram leđa. Opkoračila bih je diveći se telu koje je bilo njen saveznik, njenim mišićima koji su se protezali preko njenih kostiju. Čeznula sam da mi prsti skliznu oko nje, da uzmem njene male špicaste grudi u ruke, da produžim put prstiju niz ledja sve do njene male zadnjice, da skliznem nežno u nju i da joj pružim sve uživanje koje postoji u mojoj mašti trinaestogodišnje devojčice. Želela sam da ležim pored nje sa nadom da će obmotati duge noge oko mene i odneti me svojim

skokovima ka slobodi. Nikada nisam imala hrabrosti da to uradim. Samo bih prošaputala: „Volim te“, dok se ona protezala pod mojim rukama.

Kada je Mek dolazio za vikend, oni su prelazili u dupli krevet na verandi i ja sam mogla da čujem njihove rasprave, da čujem Džin kako govori: „Ne želim, ostavi me na miru!“ Onda bih čula kako je tuca, težak ubrzani zvuk koji bi je ućutkao. Pitala sam se gde je otišla snaga koju sam gledala čitave nedelje, sve dok se ne bih setila Meka, ogromnog muškarca koji je bio siguran da zna šta je dobro za nju.

Jednog vikenda, nakon što su se svađali prilično ozbiljno, bili smo svi zajedno u jezeru. Ja sam otišla u dubinu, gde mi je voda bila preko glave ali se nisam plašila jer je Džin bila tu. Odjednom, Mek je, čija glava je bila samo malo dalje od mene, rekao: „Nikada te nije poljubio otac. Ja ću ti pokazati kako to izgleda.“ Zaplivao je ka meni, velike glave koja se pomerala, otvorenih usta i sa snagom koja se krila ispod površine. Pokušala sam da plivam ka kopnu, ali me je zgrabio i držao mi glavu dok je gurao jezik u moja usta. Tresla sam rukama i nogama da se ne bih udavila, najzad me je pustio. Očajnički sam plivala do obale, ne želeći da vidim Džinino lice, ne želeći da vidim njen neuspeh.

I pre ovoga me je na sličan način poljubio usamljeni vatrogasac čija je žena upravo tada donela kući njihovu novu bebu. Dok ju je ona na spratu pokazivala drugim devojkicama, on je seo na sofu pored mene i pokazao mi sliku gole Havajke. Tada me je poljubio, gurajući svoj jezik u moja usta. Imala sam 10 godina. A onda ponovo, dve godine kasnije, ljubavnik moje majke me je prisiljavao da mu dam „pravi poljubac za laku noć“, isti jezik, ovog puta zajedno sa kolenom među mojim dvanaestogodišnjim nogama i rukom koja steže moje grudi. Ponovilo se i mnogo godina kasnije kada me je renomirani

mladi lekar poljubio pred mojom ljubavnicom kako bi mi pokazao šta mi zaista treba. Radili su to svaki put kako bi me spasili, kako bi mi pokazali nešto što ne znam, a uvek se završavalo skoro davljenjem. Nije se radilo o tome da mi je nedostajala želja, čeznula sam za Džininim usnama. Ali zato što joj nisam jasno rekla da moja čežnja, moj izbor, moja strast hoće nju, što je bilo lepo i duboko znanje trinaestogodišnjakinje, ona i ja nismo uradile ništa, dok je Mek ljubio mene, a tucao nju.

Kako je leto prolazilo Džin me je sve više oslobađala obaveza, pa sam se sprijateljila sa mladim trenerima koji su radili u jevrejskom socijalističkom kampu koji je bio na nekoliko metara od plaže. Ubrzo sam se našla u njihovom svetu romansi letnjeg kampa. Leto se završavalo kad me je Stenli, brucoš sa gradskog koledža, koji je postao poluzaljubljeni progonilac, ubedio da napravimo žurku na plaži u blizini naše kućice. Počelo je kasno jedne letnje noći, noć tinejdžerskih mirisa – pivo, cigarete, viski – vlažni poljupci, šaputanja, uvijanje u ćebad, vatra plamsa; parovi, mladići koji leže na devojkama trljajući svoje natečene potrebe. Nisam želela ništa od toga i sklonila sam se od svog mladića da bih sela u čamac koji se ljuljao, svesna da je leto gotovo, pitajući se da li će doći moje oslobođenje. Pratio me je i bio ljut što sam napustila šansu da otvorimo usta jedno drugom. Sedela sam mirno na noćnom povetarcu, videla njegova usne kako se pomeraju ali nisam čula njegove reči.

Celo moje telo je bilo spremno za drugi zvuk. Znala sam da će doći i želela sam da joj pokažem da sam prepoznala u čemu sam ja različita. Čekaću momenat u kome će me dotaći. Želim njene ruke na sebi, njen jezik u mojim ustima. Želim da držim njenu glavu naspram moje i da prebacim noge oko nje. I onda sam čula dolazak njenog kanua, lagano uranjanje vesla. Videla sam njenu baterijsku lampu kako me traži među sparenim

telima. Brže nego što sam mislila da je moguće njena svetiljka me je našla i videla sam njene tamne oči na malom licu. Drugi koji su bili u kanuima sedeli su u senci iza nje, ali ona mora da je zaboravila da su oni tu. Odgovorila sam pre nego što je progovorila: „Ovde sam. Samo pričam, čekam.“

„Ubila bih te da si bila tamo“, rekla je obasjavajući baterijskom lampom spojena tela kao da je general koji posmatra polje palih protivnika.

Ne, Džin. Dala si mi slobodu da biram, ali si se plašila te slobode više nego što si bila svesna. Najbolje što sam mogla pokazala sam ti da je tvoj dodir onaj koji tražim, a konačno ti si mogla da mi pružiš samo sumnju da možda nisam slušala, da nisam čula tvoje priče, da nisam prepoznala tvoje darove ženske različitosti. Čula si njihove glasove, a ne moje, jer sam bila devojčica-žena i bilo je opasno dodirivati me, a ipak, bila sam dodirivana toliko puta ranije od muškaraca koji ni za jedan trenutak nisu razmišljali o nevinosti. Tvoj dodir bi me izlečio. Ali nas su osuđivali da smo nečiste i ti nisi želela da mi naškodiš snagom onoga što su zvali našim grehom.

Leto se završilo. Moja majka je izgubila stan i ja sam otišla da živim kod tetke i teče bez dece u njihove sive sobe. Nikada više nisam videla Džin, ali moja majka sigurno jeste, jer mi je pet godina kasnije rekla da je Džin umrla od karcinoma dojke. Moja roniteljko u visine i dubine, tako bih želela da te dodirnem.

Ogromna svetlost kojom sijaš

*Za Arisu Rid,¹ kojoj nisam držala dovoljno
jaku svetiljku na verandi*

Šezdesete su omiljena tema za sve one koji se slave neuspelom snova. Za sve one koji su se površno bavili društvenim promenama ili su bili rezervisani prema strastima tog doba, šezdesete su postale igralište nostalgije, marihuanom zadimljen prostor kontrakulture u kome su se adolescenti igrali ljutnjom. Ali to je tužni cinizam koji se podsmeva porazu hrabrosti i posvećenosti tog doba, i sebičan.

Postoji grupa ljudi iz Sjedinjenih Američkih Država koja ne može da se poigrava sa događajima iz šezdesetih, koja ne može da ih prepusti ruglu i preziru. U državama Alabama, Misisipi i Arkanzas, u Vatsu i Harlemu, i u Filadelfiji crni Amerikanci su uzimali istoriju u svoje izmučene ruke u kafeterijama, bioskopima, na plažama, školskim stepenicama, u autobusima, i sprovodili je na svojim iznurenim nogama, sve dok nije postala nešto drugo.

¹ „Arisa Rid (Reed) je bila mlada afrička Amerikanka koja je jednog dana došla u našu *Lezbejsku istorijsku arhivu* u Njujorku da traži sigurno mesto. Rekla nam je da je bila silovana..., ali je ubrzo izvršila samoubistvo, suviše rano, uvek je suviše rano. Ovo je moja komemoracija njoj.“ Reči Džoan Nesl. (Prim. prev.)

Ponedjeljak, 15. mart, bio je značajan dan... Tog dana, rano ujutru, u okrugu Vilokoks u Alabami, prvi crni glasač dvadesetog veka je upisan u glasačku listu.²

To je bilo nakon što je Džimi Li Džekson³ ubijen, nakon što je prečasnri Ribs ubijen, nakon što je stotine njih isprebijano u gradovima Selma i Montgomeri, a na hiljade uhapšeno, nakon bezbroj meseci hoda dece ulicama koje su bile pune mržnje, nakon što su majke i očevi i sinovi i ćerke stajali naspram pušaka, suzavca, konja, bičeva, vodenih topova, naspram gradske policije, državne policije i vojske Nacionalne garde. Zemlja koja ne ume da poštuje ovo nasleđe, postaje noćna mora za svoj narod i za ostatak sveta, postaje Reganova Amerika.

Selma, Alabama

1422 Washington Street

9. april 1965.

Zdravo Džoan,

Veoma me je obradovalo tvoje divno pismo, a Ramona je bila oduševljena što je dobila svoje posebno pismo.

U ponedjeljak sam išla da se registrujem, ali nisam stigla pre zatvaranja, pa ću pokušati ponovo 19.

² David Garrow, *Protest u Selmi*, Univerzitet Jejl, Nju Hejven, 1978.

³ Jimmie Lee Jackson, aktivista za prava Crnaca ubijen sa 26 godina. Njegova smrt je bila povod za Selma–Montgomeri marš. (Prim. prev.)

Džudi ne živi više kod nas. Ima sobu u naselju blizu crkve, ali smo u kontaktu i svima nam mnogo nedostaješ. Bilo nam je zadovoljstvo što si živela sa nama.

Ovde više nije tako intenzivno kao što je bilo kad si ti bila tu, ali će se poboljšati za koji dan. I dalje se okupljamo i pevamo sve one Pesme o Slobodi.

Nemam više papira za pisanje, ali nisam htela da dozvolim da me to spreči da ti pišem.

Svi ovde su uglavnom dobro. Još uvek pevamo istu molitvu, jednog dana „Prevazići ćemo“ (We Shall Overcome).⁴

Bilo bi nam drago da dođeš bilo kada. Poslednjeg dana maja ću početi da palim svetlo na verandi očekujući te.

We Shall Overcome

Gđa M. Vašington

Donji Ist Sajd, Njujork, 1965⁵

Kerol me je bila ostavila. Posle toga sam pronašla jednosobni mali stan između Avenija A i B. Našla sam utočište u ovoj načičkanjoj višespratnici, koju je danonoćno čuvao ogromni

⁴ *We Shall Overcome* (Prevazići ćemo), gospel pesma koja je postala glavna himna Pokreta za građanska prava u SAD šezdesetih. (Prim. prev.)

⁵ „The Lower East Side, NYC, 1965“ je original podnaslova, The Lower East Side je Donji istočni deo Njujorka, tačnije Manhetna, u to vreme gradska četvrt poznata po naseljenosti radničkom klasom i imigrantima. (Prim. prev.)

Poljak koji bi sedeo sa ispruženim nateklim nogama na stolici koja kao da je nestajala pod njim u štoku uvek otvorenih ulaznih vrata njegovog stana u prizemlju. Ja, kao i ostali, bili smo prilično svedeni u tim okolnostima. Svi smo, crni i beli, mladi i stari, deca i odrasli, trpali svoje životne jade i ljutnje u te surovo skockane male sobe.

Požarni izlaz je bio deo mog stana, poklon i meni i za narkomane iz komšiluka. Pružao mi je dodatni prostor za vrele večeri, a njima slobodan ulaz u moj stan. Satovi, radio, televizor, gramofon nestajali su redovitošću koja je bila sve manje zastrašujuća. Jednom sam se vratila kući i zatekla ploče rasute po podu. Pažljiva selekcija je bila u pitanju, osećala sam se kao da sam u sred razgovora sa ljudima koje nikad nisam upoznala.

Nisam želela da se odreknem svog pristupa svežem vazduhu, a jednog popodneva se pokazalo da sam u pravu. Prozor je bio otvoren. Sedela sam za stolom i kucala rad za školu. Za trenutak sam zastala da razmislim i spazila kako malena siva glava ulazi u sobu. Bila je to Ketli, kako sam je kasnije nazvala. Razgledala je okolo, osmotrila mene i malu sobu, zatim se okrenula i nestala. Nastavila sam da radim, ali sam, potpuno zadivljena, nešto kasnije prestala. Mala siva mačka se vratila, samo ovaj put noseći manju mačku u zubima, prvu od šest mačića koje je unela kroz otvoreni prozor i ostavila ih na podu moje sobe. Ketli nije htela da se odrekne lutanja tako da sam ja postala nova mama njenim mačićima. Donji Ist Sajd je, uz svu svoju pohabanost i svoja čuda, slobode, restrikcije, mučne male radosti neočekivanog utočišta, bio prilično nalik na moj otvoreni prozor.

Pošto mi je televizor nestao prilikom jednog od upada neznanih posetilaca, nisam mogla da vidim prizore mržnje koja se tog marta izlivala u Alabami: crne žene, decu i muškarce su

palicama premlaćivali muškarci šerifa Džima Klarka;⁶ vođeni šmrkovi u punoj snazi bili su upereni na mirne učesnike povorke, odnoseći kao bujica njihov čvrsti stisak ruku, bacajući ljude o zemlju, drveće, jedne o druge; psi su režali u ovim neprekidnim neredima – sve te snage bile su udružene protiv grupe onih koji će postati birači.

Ali ja sam putovala autobusima slobode ka Filadelfiji i Baltimoru, sklanjala se od kamenja koje su bacali na nas, prala pljuvačku s lica i kose, sedela s drugovima iz Kongresa za rasnu jednakost (CORE) u barovima dok su nam čitali zakone o zabrani pristupa. Izbacivali su me iz restorana u koje crni članovi Kongresa za rasnu jednakost nisu mogli da uđu. Mi, beli demonstranti, ponašali smo se kao peta kolona. Predvođeni sveštenikom, obično smo, ulazili u jedan od segregisanih restorana pretvarajući se da smo mirni parovi. Onda smo prilazili jedni drugima za sto i pritom smo uvek znali da ne treba da jedemo niti da pijemo bilo šta što se nalazi na stolu, čak ni vodu. Na dati signal bismo svi ustali i mir uglednog restorana bivao je narušen kada bi sveštenik počeo da čita izjavu koja objašnjava ko smo mi i da nećemo otići sve dok našim crnim drugovima, koji protestuju ispred restorana, ne bude dozvoljeno da uđu i pridruže nam se. Ovaj jednostavan čin otvaranja vrata svim Americancima se nije nijednom desio tokom prvih godina protestovanja. Obično su radnici restorana zvali policajce, oni bi nam izrekli opomene i onda nas izbacili na ulicu gde smo se priključivali demonstracijama. Kao belci, bili smo pogodni za infiltraciju, ali ono što smo naučili bilo je zapravo nezaboravno prokletstvo naše privilegije.

⁶ Džim Klark je bio šerif okruga Dalas u Alabami u periodu 1965–1966. Jedan je od zvaničnika odgovornih za nasilna hapšenja demonstranata za građanska prava tokom mirnih marševa od grada Selma do Montgomerija u Alabami. (Prim. prev.)

Nosila sam duplu masku tih ranih šezdesetih u tim belim restoranima. Prva obmana je bila za neprijatelja: nastupala sam sa pozom pristojne bele osobe koju bi pustili da sedne i mirno ruča potpuno ignorišući borbu za ljudsko dostojanstvo koja se odvijala iza izloga. Druga je bila za moje prijateljice i prijatelje: pozirala sam da sam heteroseksualna, i da je moja nastranost nevidljiva. Oni nisu znali da kad bi ušli policajci, sa svojim podrugljivim osmesima i svrabom u dlanu, da sam se ja zapravo sretala sa starim protivnicima. Možda su im uniforme bile druge boje, ali u lezbejskim barovima mog drugog sveta već sam susretala ovu snagu države. Ovim drugovima nikad nisam rekla da sam drugačija, jer je ta tajna delovala kao mala stvar u ovom istorijskom trenutku.

Iako nisam imala treperave slike preko crno-belog ekrana, videla sam fotografije u novinama, krupnu crnu ženu koju drže tri bela policajca, s pendrekom preko grla, suknjom zadignutom iznad kolena. Svi mi smo videli i čuli šta se dešavalo u Selmi. Nije imalo gde da se sakrije. One noći kada je bio prvi pokušaj prelaženja mosta Edmund Petis⁷ – noći u kojoj se dogodio brutalni napad na armiju građana – Džudit, moja heteroseksualna prijateljica, pozvala je da mi kaže šta je videla na televiziji i da me pita da idem s njom u Selmu, u Alabamu, da radimo na registraciji birača.

Osvrnula sam se na gubitak ljubavi u koji se moj život pretvorio, i na mržnju koja je ugrožavala sve ljubavi, i shvatila sam da želim da idem, da se borim protiv još jednog neprijatelja koji nije moj vlastiti očaj, da iskoristim svoje telo ne da bih vodila ljubav, već da bih dala doprinos borbi koja će promeniti istoriju.

⁷ *Edmund Winston Pettus Bridge* (Most Edmunda Vinstona Petisa) je postao značajan simbol promena koje su se dešavale u državi Alabama u SAD-u i u svetu. Na tom mostu 7. marta 1965. godine policija je napala učesnike marševa za pravo glasa Afroamerikanaca u Alabami. Taj dan je postao poznat kao *Krvava nedelja* (*Bloody Sunday*). (Prim. prev.)

Sutradan, Džudit i ja smo se pridružile malom egzodusu koji se upravo odigravao širom SAD-a. Nijedna od nas nije nikada putovala tako daleko na jug. Prvo smo letele do Atlante da bismo našle let do Selme. Kad smo stigle na aerodrom, naša bela severnjačka lica i rančevi odavali su izgled nove vrste omraženih „prevaranata”⁸. Aerodrom u Atlanti je izgledao kao stanica za vojne trupe tokom rata, s tim što su sad obe strane bile vidljive i u kontaktu jedna s drugom. Širom terminala rasute grupe mladih ljudi sa vrećama za spavanje, časne sestre i sveštenici u većim grupama razgovaraju tiho, s malim koferima pored nogu.

Hodale smo okolo i polako počele da se približavamo jedna drugoj kako je gnev oko nas postajao sve izraženiji. Zarobljeni obavezom da usluže ljude koje preziru, prodavci karata jedino što su mogli je da nam upute prikrivene verbalne pretnje. Mladi čovek koji nam je dao karte za Selmu, preleteo je pogledom preko nas i, otežući, ljut nam rekao: „Idete u Selmu, je l’? E pa potrudićemo se da se zaiiista leeeepo proveeedete.” Ovaj mali ukus ratobornosti prema pretećim promenama je bio početak mog shvatanja šta su preživljavali crni južnjački Amerikanci i kolika je hrabrost aktivista civilnog pokreta koji su svakodnevno živeli pod pretnjama. Zajedno sa drugim putnicima za Selmu otkrile smo da moramo da provedemo noć na aerodromu, pa smo se prilepile grupi časnih sestara poput dugovratih ptica koje hodaju u senci slonova. Jedino mesto koje je izgledalo bezbedno za spavanje bio je ženski wc, tako da smo narednih šest sati provele zbijene na tim pločicama čekajući jutarnju svetlost.

⁸ *Carpetbaggers* (eng. *prevaranti*) – ljudi koji su živeli u severnim državama SAD-a, a nakon Građanskog rata odlazili u južne kako bi ostvarili neku političku ili finansijsku korist. (Prim. prev.)

Rano ujutru naš let je najavljen i mali avion sa propelerom je uzleteo ka Selmi. Bilo mi je muka od straha i drmusanja, pa sam tokom leta povraćala, držeći belu kesu preko lica, dok su se ispod nas pojavljivali crvenkasti stanovi sa periferije Selme. Kad smo sletele, dočekao nas je Džim Bevel, glava mu je bila pokrivena izvezenom kapicom, dok su njegove jasne neposredne oči gledale direktno u nas, malu grupu dobrica sa severa. „Nadam se da ćete biti u Njujorku kad mi tamo dođemo“, rekao nam je. Istog trenutka smo znale da nismo ništa više od onog što jesmo – još uvek deo problema koji ubija, a on se prema nama ponašao kao da smo turisti koji su se prijavili za neku neobičnu avanturu. Njegov hod i bore oko očiju su nam govorili da je za njega ovo rat iz koga ne može da izađe, odnosno da mora pristati na bilo koje trupe koje su mu na raspolaganju.

Poveli su nas do malog karavana automobila i odbacili do Afričke metodističke episkopalne crkve koja nam je kasnije postala poznata kao Braunova kapela, gde su nas sa dobrodošlicom dočekale i primile crne porodice u kojima ćemo boraviti i koje će nam pokazati načine na koje da preživimo mržnju belih dok smo tu. Crkva je bila prepuna porodica i boraca za građanska prava koji su se rashlađivali dok su dočekivali pridošlice. Džudit i ja smo pozvane da se popnemo na binu i da se predstavimo skupu. Sveštenik je pitao ko želi da nam obezbedi boravak, a g. i gđa Vašington su podigli ruke. To je uradila i Ramona, njihova osmogodišnja ćerka. Otišle smo da se upoznamo sa njima i njihovim starijim sinom, Volterom, koji nam je neprimetno i hrabro nekoliko nedelja kasnije spasao živote. Otišle smo do njihove kuće, bele kuće opasane verandom i drvetom u dvorištu, u bloku sličnih kuća nedaleko od crkve, ali daleko od stambenog projekta gde će mnogi drugi aktivisti biti smešteni.

Ušle smo u njihovu kuću tiho, osećajući divljenje zbog svega što se dešavalo u tom malom gradu na Jugu. Gđa Vašington nas je odvela do njihove glavne spavaće sobe u prednjem delu kuće i rekla Džudit i meni da ćemo tu spavati. Mi smo rekly ne, da imamo vreće za spavanje i da će nam biti sasvim udobno na podu ili na kauču. Gđa Vašington je insistirala: mi moramo spavati u njihovom udobnom velikom krevetu dokle god smo njihove gošće. Izabrali smo vas, dodala je, jer izgledate čisto. Njena ljubaznost i domaćinska vedrina spavaće sobe ponovo su me podsetile na tajnu koju nosim, da sam kvir, strahovala sam da ne bih bila pozvana u ovu kuću da sam stajala u toj crkvi zajedno sa svojim lezbejskim ja. Ali prihvatila sam teret svog prerušavanja jer sam bila jako počastvovana da budem u ovoj kući i dirnuta što sam i najmanji delić ove istorije. Soba je bila mirna, puna života dugog braka. Na prozorima su stajale bele zavese sa karnerima, na pohabanom ormaru slike, a krevet je udobno škripao od slojeva zajedničkog spavanja. Čitav trenutak, dok sam sedela na svojoj strani kreveta a Džudit se spremala za noć, bio je ispunjen zadivljenošću šta događaji mogu da urade, zadivljenošću ljubaznošću ljudske duše Vašingtonovih, koji su u sred ove užasne borbe ustupili udobnost i najintimniji deo svog doma dvema belim Jevrejicama iz Njujorka koje nikada pre toga nisu videli.

Noć nije prošla mirno. Džudit, iako je znala da sam lezbejka, nije nikada ranije spavala sa mnom u istom krevetu. Svaki put kada su se naša tela slučajno dodirnula odskočila bi na drugi kraj kreveta. Ali događaji koji su usledili, učinili su tu nelagodu između nas beznačajnom. Zaduženja koja smo imale tokom sledeće dve nedelje su nas razdvojila i Džudit više nije spavala sa mnom u domu Vašingtonovih.

Svaki naš dan je započinjao u Braunovoj kapeli i zapravo je to bilo mesto na kome smo dobijale obaveštenja o tome gde smo

potrebne u akcijama sledeće dve nedelje. Ja sam bila dodeljena grupi koja je radila na registraciji birača na siromašnim zemljoradničkim farmama u okolini Selme. Kretali smo se po selima kolima prekrivenim crvenom prašinom, bili smo kadar aktivistkinja i aktivista koje je predvodio Bil, stariji radnik *Studentskog nenasilnog koordinacionog komiteta (SNCC)*⁹, koji je bio dobro poznat porodicama koje smo obilazili. Našu grupu činili su dvojica belih sveštenika, zatim Adžaks, crni student teologije koji će kasnije postati posebni prijatelj, i ja, jedina žena. Za vreme prve vožnje promatrala sam pažljivo mušku interakciju i shvatila da moram naučiti jezik tog novog sveta.

Na početku sam se osećala kao strankinja na više načina: u diskusijama o religiji, u krajevima kroz koje smo prolazili, u domovima najamnih poljoprivrednih radnika koji su prekidali posao da bi nas slušali, u malim, ogoljenim baptističkim crkvama u koje smo odlazili kako bismo podstakli organizovanje zajednice i dali nadu izolovanim grupama koje su se već formirale i suočavale sa besom belih ljudi oko sebe. Ali imali smo posla, pa su vremenom moje različitosti postale samo još jedan deo paketa koji sam nosila. Ubrzo sam saznala da dok je Krvava nedelja šokirala neke od nas do te mere da smo im se pridružili, borba za pravo glasa u ovim opštinama se vodi već skoro godinu dana. Muškarci, žene i deca koji su se odazvali pozivima SNCC-a i SCLC-a¹⁰, sada su postali velika porodica mirovnog otpora, s mudrim znanjem o snagama koje su usmerene protiv njih i koji su znali da neće dozvoliti da ih neko

⁹ SNCC – *Student Nonviolent Coordinating Committee*. SNCC je bio jedna od glavnih organizacija pokreta za građanska prava u SAD-u. Nastala je iz niza studentskih sastanaka koje je predvodila Ella Bejker (Ella Baker), afroamerička aktivistkinja na Šo (Shaw) Univerzitetu u Severnoj Karolini u aprilu 1960. (Prim. prev.)

¹⁰ SCLC – *Southern Christian Leadership Conference*. SCLC je afroamerička organizacija za građanska prava koja je odigrala značajnu ulogu u pokretu za građanska prava U SAD-u. Prvi predsednik je bio dr Martin Luter King, Jr. (Prim. prev.)

obrlati. Koliko god bili izolovani, koliko god grupa bila mala, osećaj jedinstva je bio zadivljujući.

Jednog dana kola su se zaustavila na prašnjavom putu ispred drvene crkve u kojoj nas je čekala grupa mladih crnih žena i muškaraca koji su stajali u krugu da nas pozdrave. Pridružili smo se krugu, dok se martovsko sunce probijalo kroz visoke prozore, ostavljajući parčiće svetlosti na golom drvenom podu. Svako je rekao kako se zove, a mi nove aktivistkinje i aktivisti rekli smo zbog čega smo tu i odakle smo došli. Kad je došao red na Ajaksa, rekao nam je svoje pravo ime i dodao nadimak uz objašnjenje: „Čuo sam da ovde imate neku prljavštinu, pa sam došao da vam pomognem da je očistite.“ Aktivistkinje i aktivisti su se nasmejali i činilo se kao da je sve moguće.

Tog istog dana, kasnije, dok smo se vraćali iz posete kući jednog od najamnih zemljoradnika, na prašnjavom putu uz uredno obrađeno polje, policijska kola su se pojavila iz oblaka prašine koja se dizala za nama. Naš vozač Bil se okrenuo i rekao nam da pazimo i budemo mirni. Svuda oko nas se širila usamljena bezizražajna zemlja u beskraj išarana kvadratima. Kad smo stali, policajaci su se parkirali iza nas. Okrenula sam se vireći kroz prašnjavi zadnji prozor i videla figuru koja nam se približava i izgleda kao karikatura sastavljena od svega što sam ikada čula o južnjačkim šerifima, jedino što je sad on bio stvarna osoba. Sunce je svetlucalo na srebrnim okvirima njegovih naočara, ruka mu je mirovala na vrhu pištolja, koji je nosio ispod širokog stomaka. Bio je krupan i kockast, s licem zgrčenim od besa.

Kad je prišao kolima, nagnuo se i rekao Bilu: „Izađi iz tog auta, momče!“ Aktivista SNCC-a je bio sede kose, visok i mršav. Bil je izašao iz kola, izgledajući skoro kao da mu je dosadno. Policajac ga je naterao da stane raširenih nogu i da stavi ruke na krov automobila dok ga je pretresao držeći mu pritom predavanje o

tome kako treba da odvede svoje putnike iz zemlje ako zna šta je dobro za njega, i da prestane da stvara probleme. Mi, beli severni posetioци ovog predela, sedeli smo u ćutanju koje nas je gušilo, ćutanju koje je Bil od nas tražio. Znali smo da možemo da se vratimo kući, nazad u svet u kojem se policajci ne pojavljuju niotkuda da bi nam uperili pištolj u čelo. Ali ovaj čovek, naš učitelj i zaštitnik, nije želeo da ode odavde – njegov život i život njegove porodice bi onda neprestano bili u senci ovog tereta mržnje. Nakon ovog susreta, Bil je lagano uvukao svoje dugačko telo u naš mali auto i rekao da je za danas dosta. Ćuteći, vratili smo se u utočište Braunove kapele.

Tog popodneva sam prvi put naučila da strah ima ukus, da strah može da ti stegne mišiće dupeta da se ne bi pomokrila. Sve u jednom danu – krug sunčeve svetlosti nade i hrabrosti i suvoparnost brutalnosti. Dani i noći su se ustalili u rutinu. Ustajala sam rano ujutru da bih pomagala u pripremanju doručka za g. Vašingtona i učila da skuvam kafu onako kako on voli. Bio je krupan, plemenit čovek, uvek obučen u svoje plavo radničko odelo koje je nosio na posao i koje su muškarci aktivisti pokreta za građanska prava nosili kao uniforme. Svi zajedno bismo sedeli u velikoj kuhinji u zadnjem delu kuće, dok je Ramona trčala okolo spremajući se za školu i za Braunovu kapelu. Sve moje fantazije o tome kakav otac treba da bude pronašle su dom u liku g. Vašingtona, a njegova zaštitnička ljubaznost je postala simbol sveta kakav sam otkrila u crnoj Selmi. Nije se radilo o tome da on nije mogao da se naljuti. Ljutio se – zbog batina, zbog opasnosti sa kojima su se suočavala njegova deca, zbog načina na koju su njegovu ženu tretirale bele žene kod kojih je radila, zbog toga što je njihov život sada bio ozbiljno ugrožen jer je verovao da svi ljudi imaju pravo da glasaju – ali za mene je g. Vašington bio drvo dobrote.

Jutra smo provodili ispred Braunove kapele, dočekujući stotine ljudi koji su svakodnevno pristizali: časne sestre, mlade i snažne, plavokosi kratko ošišani sveštenici, neuredni hipici i studenti sa raznih strana, Jevreji i hrišćani, crni i beli. Aktivisti SNCC-a i SCLC-a su se kretali između nas i organizovali dolaske, sastavljali male grupe, mapirajući ciljeve i opasnosti svakog dana. Tokom nekoliko dana bilo je marševa do centra Selme. Prilikom jednog od tih marševa Ajaks je palicom udaren u glavu kad se nagnuo preko žene koja je pala. Videla sam ga narednog dana, glava mu je bila obmotana zavojima, a iz zadnjeg džepa virila mu je knjiga sa filozofskim tekstom, kao i uvek. Duh mu nije bio slomljen, ali se činilo kao da je ozbiljnost usidrila njegovo kratko solidno telo bliže zemlji.

Okupljali smo se u crkvi čim bi se smrklo, stotine nas se ulivalo kroz dupla drvena vrata, vraćajući se kući nakon napetog dana. Kako je noćno nebo postajalo tamnije, policajci su svoja kola dovozili oko crkve, uperili bi svetlost farova ka belim zidovima, dok su oni stajali ili sedeli okolo s puškama u zagrljaju. Ponekad bismo čuli kako grmi glas Bula Muza Klarka preko megafona. Svake noći stotine radnika i porodica ispunilo bi crkvu koja je sagrađena za pedeset ili šezdeset ljudi, znajući da neprijatelj sada ima laku metu samo ako odluči da svoj bes pospe po nama ne poštujući svetost crkve. Ovo je Amerika 1965, dok smo stajali u redovima i pevali „Ova moja mala svetlost“¹¹ znajući da je započeta moćna bitka i da će besneti još dugo nakon što se svetla u crkvi ugase te noći. Nastaviće da besni godinama, a iznad ružnoće bikovih rogova vinuće se mio, blistav glas mladih koji uvek sede u prednjem delu kapele, ispred samog oltara, onih čije se glave ljuljaju sa jedne strane na drugu, čije ruke su uzdignute u aplauz i koji se njišu sa jedne strane na drugu, dok nama ostalima daju ritam nade.

¹¹ *This Little Light of Mine* je gospel, crnačka duhovna pesma koju je kasnije pevao Rej Čarls. (Prim. prev.)

Onih noći kada smo nakon crkve bili suviše nervozni da bismo išli da spavamo, sakupljali smo se u velikoj jednosobnoj prodavnici koja je bila i restoran, i koja je služila kao društveni centar crnačke zajednice. Umorna gomila prašnjavih izgužvanih aktivista i aktivistkinja ispunila bi sobu, ispijali smo pivo i koka-kolu i slušali bilo koga ko je imao potrebu da govori o onome što se dešavalo tog dana. Tu u toj prostoriji je bila jedna verzija stvarnog tela šezdestih. Bili smo masa različitosti.

Čak su i naši glasovi govorili akcentima različitih geografija – oštro unjkanje iz Nove Engleske, grublji samoglasnici iz Bronksa i Bruklina, nežno otezanje sa Juga i Zapada – ali ovde smo ostavljali po strani krajeve iz kojih dolazimo i slušali mesto na kome se sada nalazimo. Ovde smo čuli priče o tome kako izgleda svakodnevni život u Selmi ukoliko si crnac i uključen u bitku za građanska prava.

Tiho su nam govorili o prijateljima koji su nestali sa ulica i niko ih nikada nije više video, o telima koja su pronađena kako plutaju u rekama na periferijama, o premlaćivanjima. Sedeli smo zagrijeni, spuštali glave na ramena, odmarali se i osećali bezbedno tih nekoliko sati. U lice toj istoriji, u toj pohabanoj velikoj sobi delili smo nežnost koja je možda poznata samo ratnicima bez oružja.

Jedne večeri sedela sam za jednim od tih samo par stolova, naspram niskog, kovrdžavog mladog muškarca iz Njujorka, koji je preispitivao smisao života na poseban način svojstven Njujorčanima. Imao je dosta ličnih sumnji i zvučao kao da sedi u kafeu u Grinič Vilidžu¹² i baca pred svet egzistencijalne izazove. Pored mene je sedeo mladi sveštenik čija ruka je bila oko mojih ramena. Ajaks je stajao naslonjen na šank, a svi

¹² *Greenwich Village*, Grinič Vilidž, ime dela Menhetna (Njujork), poznatog po umetnicima, kafićima i šezdesetih po kontrakulturi. (Prim. prev.)

ostali su u svojim plavim radničkim odelima i sa umornim licima slušali monolog ovog Njujorčanina zaokupljenog isključivo sobom. Svi smo znali da je tek došao i da se još uvek drži onoga sa čim je stigao, ne videći ono što Selma traži od njega. Sveštenik je sačekao da završi, a zatim mu prišao i pomilovao mu spuštenu glavu rekavši: „Svi smo ovde došli sa tajnama.“ Te reči su projurile kroz mene i poželela sam da viknem svoju tajnu. Ali jedan neurotični Njujorčanin bio je sasvim dovoljan za bilo koji pokret te noći, rekla sam sebi smeškajući se.

Kontrast između sigurnosti te sobe i spoljnog sveta je postao strahovito očigledan jedne noći kada smo Džudit i ja odugovlačile odlazak iz prodavnice. Upozorili su sve nas da se sklonimo sa ulica do devet uveče, ali uljuljkane drugarstvom koje smo osećale, ostale smo i posle deset. Namestile smo hrabre face i odbile da nas otprate kući, zakoračile u noć i brzo hodale sve dok nismo stigle do autoputa koji je trebalo da pređemo. Odjednom se ispred nas pojavio kamionet pun muškaraca čija lica su sijala poput belih meseca dok su urlali na nas. Videle smo da u rukama drže puške i čule smo da jasno i glasno govore: „Sredićemo vas, ljubiteljke crnčuga.“ Džudit i ja smo počele da trčimo ka drugoj strani autoputa, pa niz trotoar, laktovima krčeći sebi put kroz grane drveća. Ubrzo smo u toj panici shvatile da neko trči za nama i očajnički smo tražile da ugledamo svetlo na verandi koje je gospođa Vašington uvek ostavljala za nas. Poslednjim snagama uspele smo da stignemo do sigurnog svetla. Ubrzo smo shvatile ko je bio naš progonitelj. Volter, najstariji sin Vašingtonovih, nas je čekao ispred prodavnice da bi bio siguran da smo stigle bezbedno kući. Džudit i ja smo upale u nervozno kikotanje, kao školske devojčice uplašene da će biti uhvaćene u nekom sitnom prestupu, ali kad smo videle Voltera koji stoji, onako mršav i stidljiv, začutale smo. Ovo nije bila igra, niti šala, to je bilo

vreme i mesto na kome su crna deca umirala zbog toga što su želela da budu slobodna.

Dok smo mi radile na registrovanju birača, pravili su se planovi za drugi marš preko mosta Edmund Petis. Jedne večeri u crkvi izdavali su bele indentifikacione kartice posetiocima koji su hteli da budu učesnici novog juriša kroz Auto-put 80. Tražili su od nas da kažemo ime, da li smo članovi nekog udruženja, mesto rođenja, religiju, i da damo kraću izjavu o motivima za učešće na maršu za Montgomeri. Znale smo da će samo mali broj nas koje smo se slile u Selmu biti izabrane, i sedele smo u koncentrisanoj tišini, pišući svoju najbolju istorijsku sebe, dok su se porodice zabavljale i pričale. Kako ironično mora da im je bilo dok su nas gledali kako se nadmećemo oko časti za ono što su oni radili iz očajanja i besa. Naravno, mi smo sada imali zaštitu medija. Na protestu koji je bio tri nedelje pre ovog marša povređeni su obični ljudi; redove onih koji su želeli da marširaju ovog puta činili su političari, novinari, slavne ličnosti, sveštenici raznih veroispovesti i studenti sa Severa poput mene. Čak je i federalna vlada obećavala zaštitu. Oči nacije biće uperene na te pedeset četiri milje marša ka Montgomeriju.

Na svojoj kartici nisam napisala da sam lezbejka. Napisala sam Jevrejka i feministkinja. Pisala sam o SANE-u i CORE-u.¹³ Nisam pričala o barovima u koje sam odlazila i o tome da mi je netrpeljivost bila poznata jer sam kvir. Nisam očekivala da ću biti izabrana, međutim naredne večeri moje ime se našlo među pročitanim. Bila sam počastvovana preko svih očekivanja. Prijatelji su me ljubili, komšije grlile, Ramona je oduševljeno skakala i odvela me do lekara i medicinskih sestara koje će nas

¹³ SANE – *National Committee for Sane Nuclear Policy*. Ova organizacija je nastala u aprilu 1957. godine iz sastanaka pacifista i antinuklearnih aktivista. Nakon eskalacije rata u Vijetnamu, SANE je postala aktivnija u antiratnom pokretu. CORE – *Congress of Racial Equality*. Ova organizacija osnovana je 1942. i treća je najstarija organizacija za borbu za građanska prava u SAD-u. (Prim. prev.)

pratiti. Poslednji test je bio kratak lekarski pregled kako bi bili sigurni da smo dovoljno zdravi da izdržimo marš. Stajala sam pored tanke, pegave časne sestre koja je podvila rukav kako bi joj izmerili pritisak. Nasmešile smo se jedna drugoj. Nas trista će eventualno savladati ceo put, a predvođiće nas oni koji su ranije tog meseca rizikovali svoje živote. Strah će uslediti kasnije, ali ta noć, kao i sledeće jutro, bili su prepuni slavlja i priprema.

Jutro pred marš doručkovala sam sa Vašingtonovima. Izgovorili smo molitve za učesnice i učesnike marša, a zatim je g. Vašington objavio da će on i Ramona hodati sa mnom jedan deo puta. Dogovorili smo se da se ponovo nađemo noć pre konačnog marša ka gradu Montgomeri, noć masovnog okupljanja kod temelja Manastira Sv. Jude.

Sunce je sijalo dok je 3.200 ljudi izlazilo iz Braunove kapele i kretalo istim putem koji se samo tri nedelje ranije krvavo završio. Dok smo se spuštali niz glavnu ulicu Selme, belce koji su se podrugivali nismo videli od falangi policije koje su hodale i jahale pored nas. Kad smo prešli mali most, predvodnici marša su se zaustavili kako bi odali poštu hrabrosti onima koji su tu bili pre nas. „Prebiješ sto ljudi, a vrati se hiljadu“, rekao je jedan od njih. Iz tih prvih sati marša najviše pamtim svoju ruku u ruci g. Vašingtona, izgled njegovog velikog farmerskog tela, i Ramonu koja je sa njegove druge strane pevala i uzvikivala. On i Ramona su su me ostavili kad smo stigli do Auto-puta 80, a ja sam se onda uskladila sa ritmom hodanja. Pevanje, samo pevanje, dok su s jedne strane bila polja crvene gline, a nakon autoputa novo zasađena polja pamuka. Hodali samo samo sedam milja tog prvog dana pre nego što smo podigli velike šatore koji su se pokazali kao slaba zaštita od hladnoće. Svi smo spavali zajedno prve noći, i muškarci i žene, koje god da smo mesto našli. Ja sam delila parče kartona sa crnim

sveštenikom iz Nju Džersija. Karton je postao prilično tražena roba, jedina stvar da se pokrije zemlja. Kamioni u kojima su bile naše vreće su otišli dalje i, usled konfuzije, nismo ih ni videli ponovo sve do samog kraja marša.

Sledećeg dana smo bili bolji. Broj učesnika se smanjio na 300 ljudi koji će hodati do kraja. Imali smo ustaljen ritam i prešli smo šesnaest milja tog ponedeljka. Hodanje je za neke od nas bilo lako, bili smo mladi i snažni. Bilo je drugih koji su se sa naporom borili sa miljama. Te noći nam je rečeno da ćemo morati da spavamo u šatorima odvojenim po polu, jer su nacionalne novine pisale kako se tokom noći prave orgije. U to vreme smo se svi smejali glasinama, ali sada mi deluje naročito zanimljivo kako su pol i rasu tako brzo istakli. Moje lezbejsko ja se pitalo o uzaludnosti ove predostrožnosti, ali ipak sam postala pažljivija u vezi s tim šta radim.

Martovski vetrovi su postajali hladni kad padne mrak, oštro hladni za neke od nas koje nisu bile pripremljene za to. Provodila sam dosta vremena stojeći ispred improvizovanih grejača, velikih metalnih kanti za đubre punih panjeva koje smo dodavali tokom noći. Kao skitnice stajali smo oko vatre koja pucketa, crne i bele žene i muškarci pokušavajući da se malo ugrijemo tokom te južnjačke noći. Na kraju bi me savladao umor, te sam odlazila u ogromni ženski šator, osećajući se usamljeno i zabrinuto. „Džoan, Džoan, ovamo“, bila je to jedna mlada žena koju sam srela u poseti crkvi. Ležala je sa još tri svoje prijateljice na parčetu kartona. Tanko ćebe ih je pokrivalo i ona mi je ponudila deo. Legla sam s njima. Šćućurile smo se jedna uz drugu u pokušaju da se što više ugrijemo.

U utorak se vreme okrenulo protiv nas, ali mi smo stigli do svog cilja, do velikog terena ispred Manastira Sv. Jude. Dan smo proveli podižući šatore i gradeći binu od prevrnutih drvenih sanduka. Posebno pamtim malo pogrbljenog belog muškarca

koji je ceo dan bio savijen nad sanducima i zakucavao satima. Pomagala sam u pripremanju pića za radnike i demonstrante koji su pristizali. Postavili smo na sred polja ogromne kazane sa limunadom i kutlačama punili na stotine šolja. Kasnije smo Frenk, crnac srednjih godina, i ja obišli krug oko manastira, nudeći limunadu čuvarima. On mi je pričao o svojoj ženi i tome kako je hteo da napusti Jug. Ja sam mu pričala o Donjem Ist Sajdu, ali ne i o svojim ljubavnicama. Ponovo sam osetila protivrečnost između održavanja tajni i novih iskrenosti.

Nakon što smo aktivistima utolili žeđ, u manastiru samo pronašli kuhinju. Veliki kazani su morali da se operu i trebala nam je tekuća voda. Veliko zdanje kuhinje je bilo u zadnjem delu zgrade, a na ulazu je sedelo šest starijih crnih žena koje su nosile uširkane bele uniforme i male bele kape – manastirska posluga. Sve časne sestre koje smo videli su bile bele. Zamolili smo da nam dozvole da koristimo sudoperu i one su to odobrile klimajući glavama i zureći sve vreme u Frenka i mene. One nikad nisu videle da bela žena obavlja ove poslove, rekao je Frenk, dok smo praktično ulazili u lonce.

Kasnije tog dana, dok sam pomagala Ajaksu da postavi jedan od težih šatora, čula sam kako me neko zove. To je bila Džudit koja je trčala preko polja. Grlile smo se, ljubile i obećale da se nađemo kad se marš završi. Ona će ostati mesecima posle mene.

Ostatak dana sam pomagala Ajaksu, a zatim su nam dali sklonište unutar manastira. Časne sestre su se ophodile prema meni sa naročitom pažnjom kada su saznale da sam Jevrejka. Jedna mlada žena mi je dala pidžamu i odvela me do skrivenog ormarića kako me niko ne bi gledao dok se presvlačim. Jedan od muških učesnika marša je pio čaj u maloj radnji ispred moje improvizovane svlačionice i časna sestra je posebno brinula da me on ne vidi. Pidžama je imala mala srca na sebi i bila je od

posebnog mekog pamuka. Nisam nosila takvu pidžamu od kad sam bila devojčica. Spavala sam na jedinom krevetu, dok su moji drugovi spavali na podu, spojenim stolicama i kaučevima. Sledećeg jutra probudilo me je blago lice časne sestre koje se naglo nada mnom, njen krst se njihao ispred mojih očiju. U momentu nisam znala gde se nalazim, a onda sam videla naše blatnjave čizme i setila se.

Hiljade ljudi su pristigle te noći u kamp. Ja sam pronašla Džudit i nas dve smo uglavnom tu noć provele vodeći računa o Ramoni i pokušavajući da malo odspavamo za sledeći dan. Kamp se zbog kiše koja je neprekidno padala pretvorio u blatnjavu močvaru, ali se program u kome su učestvovalе velike zvezde poput Džoa Baez i Šeli Vinters nastavljao. Svi smo sedeli na drvenim stolicama koje su uranjale u blato, a sanduci su služili kao bina. U jednom trenutku je nestalo struje. Izbila je rasprava između aktivista pokreta za građanska prava i policajaca koji nisu hteli da pomognu. Stajala sam pored jedne od mnogih improvizovanih kuća koje su poslužile kao dom za poznate učesnike i učesnice marša, kada sam videla da mala grupa aktivista, policajaca i vojnika prilazi prikolici. Jedan od aktivista je lupao na vrata koja je zatim otvorila, vrlo pijana, vrlo eleganta Šeli Vinters¹⁴. „Pomozite nam, molim vas, gđo Šeli“ – rekao je aktivista – „Potrebna nam je struja iz vojnih kamiona da osvetlimo pozornicu.“ Vinters je bila nagnuta preko praga prikolice, njena kratka haljina je bila sve vlažnija od kiše koja je pljuštala. „Dušo, dođi ovamo“, rekla je nerazgovetnim, zabavnim glasom pokazujući na „glavno“ vojno lice. On je prišao, a ona mu je šapnula nešto. On se nasmejao i prislonio ruku na njene grudi. „O. K. Dajte im svetlo“, viknuo je okupljenoj gomili.

¹⁴ Shelley Winters (1920–2006), poznata američka filmska i pozorišna glumica, dobila je nagradu Oskar za glumu za ulogu u filmu *Dnevnik Ane Frank* 1959, dakle pre marša na Montgomeri. (Prim. prev.)

Kad sam se vratila u šator, videla sam da je Džudit već osigurala mesto za spavanje i da nam se broj povećao za jednu. Visoka, mršava, plava žena nam se pridružila. Spavale smo te noći, kao i hiljade drugih ljudi, na krevetu od toplog blata. Polagano je svanjivalo i učesnici marša su izlazili iz svojih šatora u sivilo, zadovoljni što se noć završila i nestrpljivi da otpočne poslednja faza marša. Na sve strane su odzvanjali povici prepoznavanja jer su ljudi pristizali tokom cele noći, a stari prijatelji su trčali jedni drugima u susret. Ispod jednog šatorskog krila pojavila se Suzan, moja prva ljubavnica. Imale smo tek toliko vremena da se pozdravimo pre nego što stanemo u red. Ajaks mi se pridružio i čekali smo činilo se danima da se okupe hiljade ljudi koji su pristigli. U jednom trenutku je izašlo sunce i tada smo krenuli, bili smo ogroman konopac od ljudi koji se drže za ruke, u dugačkim redovima, rašireni s jedne na drugu stranu puta. Kad smo skrenuli, kupola glavnog grada Alabame sijala je na kraju široke ulice, a na vrhu zastava Konfederacije se vijorila iznad nacionalnog barjaka. Bela lica koja se rugaju su nam otpozdravljala: gest koji pamtim je da su se muškarci jedan za drugim hvatali za prepone dok je međurasni deo marširao pored njih. Izgledalo je kao da su poslednji minuti začas proleteli. Dr King nam je govorio, helikopteri su leteli nad našim glavama, ambulanta kola i kamioni su tutnjali gore dole ulicama. Stigli smo do zabranjenog mesta. Ono što je započeto u krvi i sirovoj hrabrosti završilo se međurasnom zajednicom od 25.000 ljudi koji su okupirali glavni grad Alabame pod punim bleskom televizijskih kamera.

Međutim, dok su trajali govori, radnici SNCC-a i SCLC-a su nam uporno ponavljali da treba brzo da odemo iz grada. Bes koji je punio ulice je počeo da se izliva. Kako je sunce krenulo da zalazi, izgubili smo zaštitu medija i iluziju o promenama izazvanim našom pobedom. Te večeri u osam sati, dok su učesnici marša u grupama prevoženi do Selme, iz prepunog

automobila članova KKK-a¹⁵ ubijen je Viola Greg Liuzo, vozač volonter, na istom onom Auto-putu 80, koji smo pevajući prešli dva dana ranije. Ajaks i ja smo bili među mnogima koji su kamionima prevezeni na aerodrom. Tamo samo saznali da sve velike avio-kompanije odbijaju da nas prime. Najzad smo pronašli mesto na čarter letu koji je pripadao velikoj grupi crnih baptističkih sveštenika koji su se vraćali u Filadelfiju.

Otupeli od umora i emocionalne iscrpljenosti, oboje smo bili svesni da se on vraća kući sa mnom. Bila sam izbrisala iz pamćenja rečenicu koju mi je rekao još dok smo u Montgomeriju čekali da dođu po nas: „Jedina skupina ljudi koju ne mogu da podnesem su homoseksualci.“ Prošli smo kroz mnogo toga zajedno, a ono što me je privuklo njemu bile su njegova dobrota i jasna odlučnost. Kad smo stigli u Filadelfiju, proveli smo još jednu noć na zemlji, ovog puta na mermernom podu autobuskog terminala čekajući vezu za Njujork. Ujutro, ponašali su se prema nama kao prema vojnicima koji se vraćaju iz hrabre ili izdajničke bitke, u zavisnosti od rasne politike posmatrača. Neki ljudi su nas vređali, a jedan crni taksista nam je dao dva srebrna dolara u znak sećanja na marš u Selmi. Bili smo prljavi, obeleženi tom crvenom glinom, vreće za spavanje su nam visile nisko niz leđa, ali kada smo konačno došli do Četrdesetdruge ulice, zajedno sa suncem Njujorka za dobrodošlicu kući u nama je rasla veličina tog vremena.

Ajaks je proveo sa mnom nedelju dana u mom stanu na Donjem Ist Sajdu. Vodili smo ljubav i plakao je kad je ušao u mene. Čvrsto sam ga držala i čudila se svojoj smirenosti. Razgovarali smo o braku i otvaranju međurasnog sirotišta. Sve ovo je još uvek bilo nasleđe iz Selme. Posle nedelju dana, došlo je vreme da se vrati kući i nastavi sa svojim studijama teologije.

¹⁵ KKK, *Kju Kluks Klan* – ultradesničarska, rasistička organizacija belaca u SAD-u. (Prim. prev.)

Dopisivali smo se još nedelju dana i onda sam konačno shvatila da treba da mu kažem da sam lezbejka, da je to nešto što mora da zna o meni. Nikad ga više nisam čula. Poslala sam još dva pisma u kojima sam ga molila da mi se makar javi, ali sam prilično sigurna da je Ajaks osećao da mu je san uništen.

Ali ne veći san, Ajaks, ne onaj san koji si imao u onoj malojoj hramskoj crkvi u okrugu Loundes u Alabami. I ja nosim Selmu u svom srcu sve ove godine isto tako, ne da bih istakla svoje zasluge u borbi za građanska prava, jer najbolje znam koliko malo sam uradila naspram života koji su bili tome svakodnevno posvećeni, već zato što je za mene Selma istorijsko čudo obeleženo na licima i u duši ljudi. Sada su sve tajne izašle na videlo i mogu slobodno na ulici da nosim transparent Lezbejske istorijske arhive na maršu protiv aparthejda, okružena drugim gej ženama i muškarcima, dok se pridružujemo glasovima hiljada drugih da bismo rekly NE rasizmu koji ubija i DA novom svetu oslobođenih života. Živim u uverenju da bi me g. i gđa Vašington i dalje pozdravili na vratima.

Selma, Alabama

Ulica Vašington

9. april 1965.

Draga Džoan,

Džudi se preselila u naselje da bi bila bliže crkvi. I ja sam uživala čitajući tvoje pismo. I mi smo uživali kad ste Džudi i ti boravile kod nas. Ovo pismo je možda kratko, ali mi je drago

Što me je majka podsetila da ti pišem, jer sam se spremala za uskrsnji program. Nadam se da ćeš ponovo doći kod nas, a ja možda imam iznenađenje za tebe. Vrati se.

S ljubavlju,

Ramona

Red za WC

Posvećeno lezbejkama iz pedesetih

U starim danima imale smo i rituale, rituale koji su se izrodili iz našeg lezbejskog vremena i mesta, iz geografije pedesetih. *Morska kolonija*¹⁶ je bila svet ritualne izložbe – duboke igre lezbejske žudnje, lezbejskog avanturizma, lezbejskog spajanja. Mi koje smo tamo živele znale smo korake. To je bilo pre više od četrdeset godina, ali još uvek mogu da provirim u sobu ispunjenu dimom, osetim pritisak tela, potražim poznato lice s kojim mogu da isplovim iz izmaglice u krug svetlosti, u pokliče prepoznavanja. „Pitala sam se koliko vremena će ti biti potrebno da dođeš ovde“, nastavnica dočekuje svoju omiljenu učenicu, a zatim se povlači u izmaglicu od-žena-napravljenju.

Pošto smo živele u podzemlju Morske kolonije, bile smo okružene mrežama ovog društva koje nas je mrzelo, a ipak je želelo naš novac: mrežama mafije, mrežama za čišćenje Njujorka, mrežama odeljenja-za-poroke. Bio nam je potreban lezbejski vazduh Morske kolonije kako bi one od nas koje su želele da vide kako žene igraju, vode ljubav, nose košulje i pantalone, mogle da udišu život koji im nije bio dostupan ni na

¹⁶ *Morska kolonija* (The Sea Colony) je bio lezbejski bar radničke klase u Njujorku. Bila sam deo ovog sveta od 1958. pa sve do sredine šezdesetih.

jednom drugom mestu. U drugim barovima, kao i ovde, pronalazile smo jedna drugu i prostor u kome možemo da budemo seksualno moćna buč-fam zajednica. Ulazile smo u njihove mreže sa osećanjem besa, sa potrebom i sa snagom. Fizičke mreže su bile vidljive i znale smo kako da se kroz njih provučemo i kako da ih zaobiđemo, isto kao što smo znale, dok smo se na ulici držale za ruke kao očigledni buč-fam parovi, od kojih grupa strejt ljudi treba da se klonimo, i koji automobili su nam signalizirali opasnost dok su usporavali na krivini. Znale smo i kako da se krećemo brzo. Jasno u sećanju imale smo slike razbijenih lica naših ljubavnica, prijateljica koje se nisu kretale dovoljno brzo. Ali druge mreže, mreže pravednika, one koje su stizale u naše misli, one su te koje su bile najveća pretnja našem disanju. Ove mreže su skrivale u svojim nevidljivim krivinama reči: *mrzi sebe zato što si nakaza, mrzi sebe zato što koristiš jezik, mrzi sebe zato što izgledaš buč i fam, mrzi sebe zato što si seksualna.*

Kopnene gradske vlasti su kontrolisale naš svet na nekoliko očiglednih načina. Policajci su dolazili da provere svoje mreže, da pakupe mito i da se našale sa muškarcima koji su stajali pored vrata. Provirivali su u zadnju sobu kako bi se uverili da mi ne igramo jedna sa drugom, što je zločin zbog kojeg smo mogle biti uhapšene.¹⁷ Naravno, deset minuta pre dolaska policajaca, menadžer bi zatreperio crvenim svetlom da nas upozori da sad treba da igramo svoje uloge. To smo i radile, sedeći mirno za četvrtastim stolovima dok su nas policajci posmatrali. Da su malo bolje gledali, videli bi ispod stolova stisnute ruke fam lezbejki koje drže kaiševe svojih buč partnerki, poručujući dodirom prstiju: *nemoj da dozvoliš da te njihova moć, njihova*

¹⁷ U Sjedinjenim Američkim Državama je od 1848. postojala uredba u 50 od 54 države da je „zabranjeno pojavljivati se na javnom mestu u odelu koje ne pripada polu po rođenju“. Ovaj propis su posebno koristili policajci 50-ih i 60-ih kao opravdanje za ulazak u lezbejske i gej barove. Propis je ukinut 1978. (Prim. prev.)

arogancija, njihovo cerekanje navede na borbu. Izgubićemo, a oni će uživati u našem bolu, u našoj krvi.

Ali najočiglednije podsećanje na naš kolonizovani svet je bio red za toalet. Sada znam da on predstavlja svu patnju i slavu mog vremena i nosim taj red i žene koje su to izdržale duboko u sebi. Pošto smo bile označene kao devijantne, naše ponašanje u toaletu je moralo da bude nadgledano. Bilo je dozvoljeno da samo jedna po jedna žena ulazi u WC jer nam se nije smelo verovati. Prema tome, nastao je red za toalet, spiralni horizont lezbejki koje čekaju dozvolu da pišaju i seru.

Red se protezao od udaljenog zida, preko šanka, stolova u prednjoj sobi i dosezao do sobe pozadi. Ulaz u WC-a je čuvala niska lepa buč žena, svake večeri ista, čiji je posao bio da na ruku namota dozvoljenu količinu toalet papira. Bila je jedna od nas, sramotno obavljala muške trikove kako bismo mi mogle da dišemo. Sve nas je red čekao svake noći pa smo u redu pravile predstavu. Šalile smo se, krstarile, komentarisale koliko vremena nekoj od nas treba, izvodile specijalne molbe da uzavrele ljubavnice uđu zajedno, vrlo dobro znajući da naša lejdi to neće dopustiti. Stajala sam, fam lezbejka, koja voli žene sa svake moje strane, koja voli svoje drugarice zbog njihovog stila, snage njihovog stava, kose koja pada na kragnu, izbačenog kuka, ruke koja je obuhvatila konzervu piva. Naše oči su se poigravale sa tim redom, suptilnim dodirima, nežnom stidljivošću istkanom pod treštećim šalama, muzikom, prismotrom. Živele smo u tom redu; sputane i prosuđivane, duboko bismo udahnule i igrale se.

Ali je u našu izdržljivost bio duboko ukopan bes. Taj red je predstavljao praksu i teoriju spojene u jedno. Mi smo isplele naše slobode, našu kulturu oko njihovih prepreka mržnje, ali smo takođe platile cenu. Svaki put kada sam uzimala tu šaku

toalet papira, zavetovala sam se na konačno oslobođenje. Biće to, međutim, oslobođenje sa pamćenjem.

Priča o Ester

Za Ester sam čula. Bila je snažna, „pasing“ žena,¹⁸ čija ljubavnica je bila u prostituciji. Priča iz Morske kolonije. Znale smo baš sve priče jedna o drugoj, ali smo poput velikih santi leda mogle biti u istom okeanu a da se ne dodirujemo. Te noći smo se dodirnule. Sedela je za šankom i na tihom španskom pričala sa Marijom, barmenom iz Barselone. Ester, sitna i mršava žena, koja se oblačila buč, sedela je mirno i uspravno u dimu i buci. Profil joj je bio strog, seda kosa se uzdizala od čela i išla unazad u klasičnom DA stilu.¹⁹ Mali mladež je narušavao tenziju njenog lica. Ne sećam se kako je naš kontakt otpočeo, ali znam da sam u nekom trenutku stajala između njenih nogu dok je ona sedela leđima okrenuta barskim svetlima. Njena kolena su se obavijala oko mene i brinula sam se da neću moći da joj zadržim pažnju. Nisam bila sigurna da to želim. Bile smo oprezne jedna prema drugoj, ali erotska potreba je sevala među nama i nijedna od nas je nije puštala.

Kasnije te noći, ponudila je da me odveze kući. Dogovorile smo se da se prvo provozamo. Noć je bila mračna, a Ester je vozila sa lakoćom, s jednom rukom na volanu a u drugoj beskrajna

¹⁸ „Passing“ [u prevodu sa engleskog znači *prolazi* (*Prim. prev.*)] se ovde koristi da predstavi lezbejku koja je u strejt svetu izgledala kao muškarac. Nosila je odeću koju nose muškarci i radila poslove koju su se smatrali muškim kao što je vožnja taksija, službenički posao ili rad u magacinu. Ipak, ova terminologija nije adekvatna. Ni *passing* ni *transvestitizam* ne mogu da objasne iskustvo „pasing“ žene. Samo ona to može.

¹⁹ DA stil je izmislio frizer iz Filadelfije Džo Sirelo – frizura popularna 50-ih godina: rokabili frizura. (*Prim. prev.*)

cigareta. Pričala mi je kako je napustila grad Pons u Portoriku, odrasle sinove i muža trgovačkog mornara kako bi došla u Ameriku da živi onako kako je želela. Porodica ju je proklela, a ona je ovde u Njujorku sagradila novu porodicu. Život joj je bio težak. Devojka joj je pravila dosta problema: obe su bile na drogi, ali u poslednje vreme život je počeo da joj se popravlja. Volela je da vozi taksi, a pošto su njene mušterije mislile da je muškarac, nisu je nikad uznemiravale. Pogledala sam je, ženu u urednoj beloј košulji i sivim pantalonama, i pitala se kako je uspevala da toliko zavara putnike. Upravo se naša ženskost vozila sa nama u kolima i ispunjavala noć napetim žudnjama.

Vožnja se završila na velikom parkingu plaže Džons. Tu i tamo je bilo drugih kola, dovoljno udaljenih jedni od drugih kako bi ljubavnici imali privatnost. Sedele smo neko vreme u tišini dok se Esterina cigareta, crveni oštri krug, pomerala u tami automobila. Ugasila ju je i okrenula se k meni. Naslonila sam se na nju, plašeći se njenog znanja, njene čvrstine – i onda sam shvatila da joj ruke podrhtavaju. Preko bluze sam osećala kako njene ruke kao leptiri drhte sa poštovanjem i žudnjom. Mlađe ljubavnice su bile teže, otpornije na radost dodira, dok je moja pasing žena drhtala od nežnosti. U želji da obmotam svoje punije telo oko njenog mršavog, otvorila sam joj se. Kako je u intimnim strastima bila nežna i pažljiva, odustala je od borbe. Dugo smo se ljubile. Snažno sam naslonila svoje grudi na nju, želeći da zna kako mi je poznata snaga naše žudnje koja me je, čak iako sam mlada, u potpunosti gutala. Konačno se isparkirala i krenule smo na dugu vožnju do kuće. Pitala je da li može da prespava kod mene. Odgovorila sam joj da ne može jer moram da idem na posao za nekoliko sati i zato što nisam više mogla da balansiram između želje da budem sa Ester i straha da započijem nešto što neću moći da kontrolišem. Rekla je da će me zvati. Kasnije mi je rekla da sam ja prva žena koja joj je rekla ne. Izgovorila je to sa divljenjem, a ja sam se osećala

nepošteno. Nije čistunstvo fam to što me sprečilo da te noći budem s njom.

Prošlo je nekoliko nedelja, sedela sam u zadnjoj sobi Morske kolonije čekajući da se Viki vrati sa krstarenja po prednjoj sobi. Piće „7 i 7”²⁰ se pojavio na stolu. „Pozdrav od nje”, rekla je konobarica pokazujući ka ćošku. Okrenula sam se i videla Esterin osmeh, usiljen ali zabavan. Kasnije te noći, kada je sve postalo maglovitije, začula sam šapat pored uva: „Bićeš moja.” Uspela sam da vidim samo senku njenog lica pre nego što je nestala.

Nazvala me je kasnije i pozvala sam je na večeru. Znala sam da ja testiram svoje granice, a mislim da je i ona to radila. Bila sam mlada fam lezbejka i tražila odgovor od žena koje sam obožavala, duboko u meni bila mi je potrebna njihova žudnja. Dovala sam kući nekoliko žena u svoj železnički stan koji se nalazio u Devetoj istočnoj ulici, ali sam obično ja imala kontrolu: bila sam seksualno izražajnija i nalazila sam se na svojoj teritoriji. Od početka sam znala da će sa Ester biti drugačije. Imala sam 20, a ona 45. Bila sam autovana tek dve godine, a ona je provela čitave živote kao kvir. Njena seksualnost je bila svet izgrađene brižnosti, a platila je visoku cenu jer se usudila da bude tako jasno određena kakva je bila.

Dan za našu večeru se odužio na poslu. Znala sam da neću imati vremena da presvučem odeću s posla i da napravim večeru pre nego što ona stigne. To mi je barem poslužilo kao izgovor za to što sam ostala u cipelama sa štiklama, najlon čarapama i suknji. Veći razlog je bio taj što sam želela da me vidi kao kompetentnu fam, koja se sama izdržava i koja je snažna, a zatim, htela sam da posegne ispod moje suknje i

²⁰ „7 i 7” (eng. *7 and 7*) – alkoholni koktel od viskija i nealkoholnog gaziranog napitka *Seven Up*. (Prim. prev.)

skine masku koju sam nosila u svetu u kome se nije videla moja seksualnost, pošto nisam imala ni dečka ni muža.

Kupila sam šnicle i pečurke na putu kući, napravila veliku salatu, postavila ovalni sto u trećoj sobi koja je bila kombinovana dnevna i spavaća soba. Ovo je bila scena koju sam i ranije priređivala puno puta, moja predigra davanja. Svaki put sam osećala strah i ponos što dve žene mogu da se jedna za drugu toliko osmele. U pola osam je pokucala. Otvorila sam vrata bez daha kao da sam dugo trčala. Prošla je pored mene i stala na sred dnevne sobe gledajući okolo, dok sam ja objašnjavala kako nisam imala vremena da se presvučem. Ona je nosila skroz belu košulju sa karnerima, pantalone sa oštrim bugom²¹ i mokasine. Njena vitkost je sijala jasna i ozbiljna. Odjednom sam osetila kako je sve u stanu prev.eliko: ja sam bila prev.elika, sto pretrpan, moja žudnja je bila ogromna. Ester je mirno stajala gledajući postavljen sto pun mojih ponuda.

„Mogu li nešto da uradim za tebe, molim te“, rekla je. Pregledala je stari stan sve dok nije pronašla stolicu kojoj je bila potrebna popravka. „Popraviću ti ovo.“

„Ne, ne, molim te, nije potrebno.“

„Želim.“

Otišla je i za nekoliko minuta s vratila sa alatom. Okrenula je stolicu naopačke i popravila je. Tek onda je sebi dozvolila da sedne za moj sto. „Toliko hrane.“ Jele smo vrlo malo, obe pritisnute erotskom tenzijom.

Posle večere sam je pitala da li bi joj smetalo da se istuširam. Od kako sam počela da radim sa 13 godina imala sam potrebu

²¹ bug (nem. *bug*, prevoj) – prevoj, pregib na odelu, pantalonama koji se obično pravi peglanjem.

da radni dan tuširanjem odvojim od slobodnog vremena. Topla voda je obeležavala granicu između mog i njihovog sveta. Večeras je postojao još jedan razlog. Zнала sam da ćemo voditi ljubav i htela sam da budem čista za nju. Pošto je kada bila u kuhinji, a kako nije bilo vrata između prostorija, to je značilo da je mogla da me posmatra dok se kupam. Ali nije. Kad sam završila, obukla sam ogrtač i sela pored nje. Džoan Baez je svirala na gramofonu, pričale smo o našim životima pola na engleskom, pola na španskom. Pitala me je o školi, poslu – ja nju o njenoj devojci, vožnji taksija.

U sobi je bilo mračno. Izgledalo je kao da se uvek srećemo u tami. Zнала sam da će me ubrzo dodirnuti i već sam bila vlažna od želje za njom. Ovde, sada, sve ponude će biti testirane na krevetu. Obe smo imale moć u rukama. Mogla je da se okrene i da me ostavi sa mojom vlažnošću, mojom čežnjom, ranjivošću i teretom. Ja sam mogla da se zatvorim i udaljim od njene brižnosti i njene veštine. Ali nista od toga se nije desilo. Sa puno nežnosti me je položila na krevet. Ljubile smo se nekoliko minuta i ubrzo su njene ruke znale da nisam uplašena. Smešila se gledajući me odozgo. „Znam zbog čega si se kupala, da bi bila čista za mene.“ Započele smo brižljivo ali zahtevno vođenje ljubavi. Kad sam se položila na nju, rekla je: „Damelo, Huanita, damelo.“ Napregla sam se da bih joj dala svoju vlažnost u znak zahvalnosti za njene ruke i usne. Ali drugi deo mene se nije micao. Toliko sam se trudila da budem dobra za nju, da jednako odgovorim na punoću njenog davanja, da nisam mogla do vrhunca. Uzela je jastuke i stavila ih ispod mojih kukova. Noge su mi se raširile. Držala sam rukama njenu glavu, dok su njeni prsti i jezik uzimali moju vlažnost i moju žudnju. Nikad se nisam osećala tako lepo. Ušla je duboko u mene, prošavši mesto vrhunca, centar mog ženskog. Ali nisam mogla više. Stavila sam ruku na njene usne i privukla je uz svoje telo.

„Molim te, ne više. Osećaj je predivan, pružila si mi duboko, duboko zadovoljstvo.“

„Pođi sa mnom kući, imam stvari koje će pomoći.“

Znala sam da misli na dildo i htela sam da zna da me nije zaustavio manjak veštine ili iskustva. Uplašila sam se od njenih četrdeset godina mudrosti, njene ozbiljnosti, posvećenosti sebi i, na kraju, zato što je meni obećavala sve to. Ležala je mirno pored mene – ležati na tom malom krevetu je bilo moguće isključivo zbog njene vitkosti. Okrenula sam se da je dotaknem, ali je sklonila svoju ruku sa svojih grudi. „Budi dobra devojka“, rekla je. Znala sam da ću morati mnogo meseci da radim na tome pre nego što mi Ester dozvoli da pronađem njenu vlažnost kao što je ona pronašla svoju. Rečnik moje zajednice prolazio mi je kroz glavu – *nedodirljiva, stoun buč*. Ipak, Ester je upravo ležala pored mene, žena koja je drhtala dok me je držala. Pre nego što je otišla, rekla mi je da ako mi nekad zatreba u popodnevnim satima, da mogu da je pronađem u njenom komšiluku kod jedne stare žene, *una vieja*, koju godinama poznaje i koja je sada sama. Dala mi je njen broj.

Sledećeg dana, u subotu, provela sam jutro brinući o tome šta sam uradila, o mom neuspehu na delu. Seks za jednu noć nije jednostavan događaj: ponekad se u tom rizikovanju rađa svet. Prala sam kosu u lavabou kada sam čula kucanje na vratima. Očekujući prijateljicu, okačila sam peškir preko golih ramena i otvorila vrata zapanjenom poštaru. Okrenuvši glavu dao mi je dugačku belu kutiju. Uzela sam kutiju i zatvorila vrata. Nikada mi se nije dogodilo da mi je poštar doneo poklon. U kutiji je bilo dvanaest crvenih ruža elegantno uvijenih u beli papir i mala kockasta kartica savijena među stabljikama:

Hvala za sve od sinoć.

Od one koja može duboko da te voli,

I iskreno

*Ester*²²

U trenutku Donji Ist Sajd se za mene skroz promenio: dodir svile neopisive elegancije je ušao u moj život. Poslednji poklon od Ester. Nijednu noć više nismo provele zajedno. Ponekad bih išla peške do posla i čula bip sirene. To bi bila Ester koja zaokreće iza ugla u svom taksiju s putnikom koji misli da je ona muškarac.

²² U originalu piše na španskom: *Gracia, por todo anoche / De quien te puede amor profundamente / Y con sinceridad.* (Prim. prev.)

O ponovnom čitanju „Priče o Ester“

Okrenula sam se da je dodirnem, ali je ona sklonila svoju ruku sa svojih grudi. „Budi dobra devojka“, rekla je. (...) Rečnik moje zajednice prolazio mi je kroz glavu – nedodirljiva, stoun buč...

Kad god me hvale zato što sam dala mnogo svog privatnog prostora kako bih obezbedila dom za *Lezbejsku istorijsku arhivu* u prvih dvadeset godina njenog postojanja, odgovaram iskreno kako je arhiva pružila meni mnogo više nego što sam ja njoj. Čak i kada sam bila bolesna, stalno je bilo nekih sitnih zadataka koje je trebalo obaviti i koji su me stimulisali da budem produktivna, dok me je stalna bujica novih materijala podsticala da uvek budem u toku sa kompleksnim društvenim diskusijama i, na kraju, pronašla sam doživotne prijateljice među ženama koje su dolazile u arhiv radi sebe ili informacija koje su im bile potrebne. Jedan od rezultata ove konstantne isprepletenosti mog privatnog života i reke nadolazećih novosti i ličnosti je taj da sam se osećala dobro sa promenama perspektive. Zapravo, kao da mi je bilo dato da kad god sam bila sigurna da znam jedini „pravi“ odgovor na nešto, neka žena ili tekst bi me prisilili da ponovo razmislim ili da se povučem iz razamahane generalizacije i dođem do sasvim specifične pojedinosti. Mislila sam da ću izgubiti sve ove darove kada se arhiva, poput ćerke koja je odrasla, preselila iz mog u sopstveni dom. Ali nisam bila u pravu.

Za četiri godine života u delu Bruklina koji se zove Park Sloup, arhiva je stekla nove prijateljice od kojih su dve bile Čelzi Elizabet Gudvin i njena ljubavnica Rasti Me Mur, i obe su bile transrodne žene. Nekoliko puta sam telefonom pričala sa Čelzi o problemima transrodnih ljudi i ona mi je onda poslala nekolicinu svojih radova koje je napisala o borbi za prava transrodnih osoba. Zнала sam da je Čelzi volontirala mesecima u arhivi, ali je još nisam upoznala. Jednog dana sam maloj grupi žena pokazivala arhivu, povelа sam ih na drugi sprat gde se obrađivala sva pristigla pošta. Tamo je nad velikim stolom prekrivenim novopristiglim biltenima stajala povijena vrlo visoka, vrlo mršava, buč žena koja se okrenula da se sa nama pozdravi. „Zdravo, ja sam Čelzi“, rekla je uz brzi okret glave.

„Konačno se upoznajemo“, rekla sam, istovremeno radoznala i dirnuta, kakva sam prilično često kad vidim da se nova volonterka odriče svog vremena kako bi obavljala dosadan posao koji arhiva zahteva. Koliko mi je bilo poznato, Čelzi je bila prva transrodna žena koja je radila u arhivi i znala sam da je strepela od toga kako će biti prihvaćena. Kolektiv arhive je sačinjavalo oko dvadeset žena koje svet posmatraju iz veoma različitih perspektiva. Iako sam znala da je u toku diskusija o definisanju reči žena, kolektiv je uspeo da pronađe rešenje, a Čelzi je bila od velike pomoći. Pre nego što sam nastavila da pokazujem arhivu, zahvalila sam joj se na materijalima koje mi je poslala i obećala sam da ćemo pričati kasnije. Zaista smo se srele još nekoliko puta nakon tog prvog susreta – na javnim razgovorima i drugim dešavanjima u arhivi. Čelzi je sve više pokazivala kako rafinirano i nežno voli žene. Na jednom događaju u arhivi održala je uzbudljiv govor o tome kako su starije fam žene, kao što je njena ljubavnica Rasti, unele ogromnu lepotu u njen život. Pozdravila se sa mnom na kraju večeri poljubivši mi ruku. Ali tada još uvek nisam poznavala Čelzi, osim što sam znala da su njeni izbori kompleksni: ona je

želela da bude žena, da voli drugu transrodnu ženu i da se identifikuje kao buč.

Naš odnos se produbio jednog vrelog letnjeg dana u podrumu novog doma arhive. Pridružila sam se Čelzi koja je već sedela za stolom i zajedno smo sređivale beskrajne gomile časopisa. Pričale smo o seksu, buč i fam odnosima i o problemima koji nastaju prilikom organizovanja grupa marginalizovanih ljudi. Čelzi je govorila kao posvećena aktivistkinja koja se borila da pokret transrodnih i transeksualnih osoba bude dinamičan i uključiv. Pričala mi je o mladim danima ulične transeksualke kada ju je o životu i opstanku učila Silvija Rivera, draga, moćna kraljica čije mlado lice je bilo na fotografiji ispred Stounvol bara u noći naše pobune 1969.²³ Pošto ju je ugledni mejnstrim pokret za gej oslobođenje zaboravio, Silvija je sada živela sa Čelzi i Rasti u njihovom kolektivnom trans-domu, nedaleko od arhive.

Svetlost sa gole sijalice pod kojom smo radile je obasjavala Čelzino snažno, izvajano lice sa velikim obrvama i istaknutim koščatim nosom. Dok je pričala o danima provedenim na ulici, kada je stalno bežala od policije i neprekidno tražila mesto na kome može provesti noć, činilo se da su se sve godine između tih teških vremena i današnjice istopile. Nisam slušala samo njene reči, već sam pratila i svaki pokret glavom, blagost u njenom ponašanju, strast u njenim vizijama. Sada kad sam na kraju pedesetih, ponovo imam priliku da vidim koliko sećanje ima moć da utiče na ubeđenje, ubeđenje da svako ima pravo da preživi. S obzirom na to da je još uvek progoni stvarnost uličnog života, Čelzi nas je zamolila da nikad ne bude sama u

²³ *Stounovol pobuna* (Stonewall Riots) je naziv pobune protiv redovnih policijskih racija u Stonvol baru u Njujorku, u kome su se skupljali gej muškarcima, trans osobe i lezbejke – Pobuna se desila u noći 27. na 28. juni 1969, što se uzima za simbolički početak savremenog lezbejskog, gej i trans pokreta. (Prim. prev.)

arhivi u slučaju da dođe policija, što se dešavalo kada neki otvoreni prozor ili vrata aktiviraju alarm u zgradi. Čelzine reči su se rasule kroz zamagljeni podrum zahtevajući da se otvori prostor za novi sloj lezbejske istorije.

Pre nego što nas je vrućina naterala da odemo na sprat, na Čelzinu zabrinutost oko toga kako da na najbolji način služi širenju pokreta za oslobođenje žena, odgovorila sam koristeći sećanja na neke moje borbe sa prvim glasnogovornicama lezbejskog feminističkog pokreta, na moju ljutnju usmerenu ka njihovom omalovažavanju zajednice iz barova pedesetih godina koja me je prva prihvatila i naučila me prve lekcije o kvir prkosu, na strahove od uverenja da je isključivanje neophodno u vremenu u kom je politička strast pozivala na ujedinjeni front. Osećajući se kao veteranka poludobijenog rata, podsticala sam Čelzi da uči iz naših grešaka i iz naših pobeda. „Vi imate šansu da nešto uradite drugačije“, sećam se da sam rekla. Iza tih mojih reči je stajalo ubeđenje: da smo u ovih trideset godina od Stounvola radile drugačije, mi iz lezbejsko-feminističkog pokreta i mi iz pokreta za gej oslobođenje, Čelzi i njene drugarice i drugovi sada 1990. ne bi morale da se bore za osnovna prava. Ali mi smo bile toliko ubeđene da znamo ko je „žena“, a ko „muškarac“, šta rod predstavlja a šta ne, šta nas je sramotilo, a šta je na neki neobičan način činilo da se osećamo kod kuće. Jedna od komplikovanih ironija raznih pokreta za oslobođenje je da često strast njihovih uverenja stvara potrebu za budućim, inkluzivnijim vizijama emancipacije.

Poslednjim rečima koje sam tog popodneva rekla Čelzi želela sam da je podstaknem da me pozove, ako ikada bude mislila da mogu, da joj pomognem.

Leta 1997, u avgustu, Čelzi je odlučila da prihvati moju uzgrednu ponudu. Podsetila me je da su ona i Rasti osnovale grupu koja se zvala Metropolitan rodna mreža i zamolila me da

govorim umesto Lesli Fajnberg,²⁴ koja je bila suviše bolesna da bi govorila sledeće nedelje kako je bilo predviđeno. Moja prva reakcija je bila da se zapitam šta bih mogla da kažem grupi transrodnih ljudi. Šta je mene kvalifikovalo da se pojavim pred tim forumom? Čelzi je saslušala koji su moji strahovi, a onda mi je strpljivo objasnila da su moji tekstovi o buč i fam odnosima doprineli da se otvori diskusija o predstavi roda u mnogim zajednicama. Ono što se činilo kao politička i kulturna skromnost sa moje strane, zapravo je bio nedostatak poznavanja zajednice transrodnih ljudi i moj strah od ulaska u njihov svet. Gledala sam s rezervom i moj rad i članove Metropolitan rodne mreže. Ali godine rada u arhivi su me naučile da kad sam uplašena od novog foruma, da je upravo to momenat kada se istorija obrati i mom srcu i mojoj glavi.

Nekoliko dana sam provela razmišljajući o čemu bih mogla da pišem. Odlučila sam da pregledam svoju prvu knjigu *Zabranjena zemlja*²⁵ kako bih videla da li mogu da pronađem pasus koji bi bio dobar početak za diskusiju. Poput sveštenika koji se priprema za nedeljnu službu, tražila sam poglavlje i stih. Pronašla sam ono što sam tražila u *Priči o Ester*, tekstu koji sam napisala osamdesetih godina kao omaž *passing* ženi koju sam upoznala u Morskoj Koloniji, baru u Grinvič Vildžu, u koji su šezdesetih godina dolazile lezbejke radničke klase. Poput drugih tekstova u ovoj knjizi iz 1987, *Priča o Ester* je napisana (a događaji u njoj revidirani) iz perspektive mog lezbejskog feminizma i isto tako iz moje potrebe da pređem preko lezbejsko-feminističkih granica prihvatljive istorije. Bila sam odlučna u nameri da održavam živim svet moje zajednice iz

²⁴ Lesli Fajnberg (Leslie Fainberg, 1949–2014), bila je transrodna aktivistkinja i spisateljica. Njeno najpoznatije delo jeste *Stoun Buč Bluz* (1993) za koje se smatra da je znatno uticalo na poimanje kompleksnosti roda. Identifikovala se i kao transrodna osoba i kao lezbejka (*Stoun buč bluz*, Queer Beograd, 2011).

²⁵ Joan Nestle, *A Restricted Country*, Cleis Press, 1987, knjiga iz koje je veći deo eseja prevedenih u ovoj zbirci. (Prim. prev.)

noćnih barova, uključujući i „veze za jednu noć“ i seksualno raznovrsne izbore. Ester je bila žena četrdesetih godina koja se predstavljala kao muškarac. U priči se govori o mojoj zadivljenosti njenom nežnošću i kako su joj drhtale ruke kada me je prvi držala dok se moje mlado žensko telo pružalo ka njoj želeći više.

Preko bluze sam osećala kako njene ruke kao leptiri drhte sa poštovanjem i žudnjom. Mlađe ljubavnice su bile teže, otpornije na radost dodira, dok je moja pasing žena drhtala od nežnosti. U želji da obmotam svoje punije telo oko njenog mršavog, otvorila sam joj se. Kako je u intimnim strastima bila nežna i pažljiva, odustala je od borbe. Dugo smo se ljubile. Snažno sam naslonila svoje grudi na nju, želeći da zna kako mi je poznata snaga naše žudnje koja me je, čak iako sam mlada, u potpunosti gutala.

Ali kada sam ponovo pročitala priču imajući u vidu ono što jesam i ono što nisam dozvolila sebi da kažem o Esterinoj ideji o ličnosti i rodu, jasno sam videla (svakako sam to znala i u vreme kad sam pisala priču) da sam pojednostavila opise njene žudnje. Htela sam da služim istovremeno dvema istorijama. Da sam napisala *Ester je želela da bude muškarac*, priča bi bila odbačena, a takođe i Ester i sve ono što sam želela za nju u novom svetu osamdesetih godina. Pokušaj pravljenja ravnoteže me je doveo do toga da njenu „muškost“ odredim malo više ženski. Kao da sam pokušavala da skliznem ispod čelične kapije pre nego što tresne o zemlju i da ponese sa sobom sve što mi je važno na neko bezbedno mesto.

Pričala mi je kako je napustila grad Pons u Portoriku, odrasle sinove i muža trgovačkog mornara kako bi došla u Ameriku da živi onako kako je želela... Volela je da vozi taksu, a pošto su njene

mušterije mislile da je muškarac, nisu je nikad uznemiravale. Pogledala sam je, ženu u urednoj beloj košulji i sivim pantalonama, i pitala se kako je uspevala toliko da zavara putnike. Upravo se naša ženskost vozila s nama u kolima i ispunjavala noć napetim žudnjama.

Sada moram da se pitam ko je bio prevaren. Ta prisila da preispitujemo šta je potrebno da bismo bile stvarne, istinite ili u pravu, predstavlja za mene najveći značaj pokreta za oslobođenje. Ako znam samo za svoje snove, onda nikada neću razumeti gde moj impuls za slobodom ugrožava drugu istoriju, gde je moje tumačenje nečijeg života oslabljeno mojim ličnim ograničenjima jezika, mašte ili žudnje. Čelzin poziv da govorim pred njenom grupom me je naveo da ponovo pročitam svoj tekst i shvatim da i onda dok sam čuvala život, možda sam ga sahranjivala. Priča o Ester nije završena, a moje razumevanje buč i fam odnosa, drame o rodu, o tome šta um želi da uradi sa telom i šta telo pokušava da kaže umu, o tome šta će društva uraditi kako bi se rodne određenosti zadržale tu gde jesu, i o tome kako će žene preživeti sve što je napravljeno za njih i što im je oduzeto, mora se neprestano dovoditi u pitanje novim glasovima koji zahtevaju pažnju.

U trenutku Donji Ist Sajd se za mene skroz promenio: dodir svile neopisive elegancije je ušao u moj život. Poslednji poklon od Ester. Nijednu noć više nismo provele zajedno. Ponekad bih išla peške do posla i čula bip sirene. To bi bila Ester koja zaokreće iza ugla u svom taksiju s putnikom koji misli da je ona muškarac.

Lezbejske uspomene 1: *Ris park, 1960*

Možda nikada neću promeniti svoje ime tako da sadrži imenicu kao što je more, zemlja ili vazduh, ali istina je da sam volela ovu Zemlju na svaki mogući način na koji mi je dozvolila da joj se približim.²⁶ Čak i zemlja pod gradskim ulicama peva mojim stopalima, dok koračam kroz grad posmatrajući odsjaj sunca na prozorima i gledajući široko nebo iznad Vest Sajda kako se proteže od reke ka brežuljcima u blizini Central parka. Nije nebo iznad Kansas ravnice, već nebo koje nameće svoje plavetnilo među vodene tornjeve i kitnjaste vrhove koji pokušavaju da ga uhvate.

Najsrećnija sam bila kada nastupe topli vikendi, ponekad već u maju, ali zasigurno u junu, subotom rano ujutru napustila bih Devetu ulicu s kupaći kostimom ispod šorca i krenula na dvosatnu vožnju prvo metroom, a zatim autobusom koji me je vozio do Ris parka – tu je bila moja Rivijera, moje Fajr ostrvo,²⁷ moja gej plaža na kojoj sam mogla da raširim ćebence i posmatram snažne buč žene kako izazivaju jedna drugu podizanjem kanti za đubre i svojim tetovažama, i čujem buku s fudbalske utakmice koja bi preletala preko ograde.

²⁶ U 70-im i 80-im lezbejke feministkinje su često menjale svoja dobijena imena u druga imena koja odslikavaju njihovu posvećenost.

²⁷ *Fire Island* – Fajr ostrvo, malo ostrvo u Njujorku koje je tokom šezdesetih i kasnije, između ostalog, smatrano za „gej raj“. (Prim. prev.)

Metro se kretao kroz donji Menhetn, pa zatim ka Bruklinu da bi konačno došao do poslednje stanice, Avenije Fletbuš. Uvek sam nosila knjigu koju sam čitala čekajući autobus, ali s vremena na vreme bih krstarila pogledom po automobilima koji su prolazili i postajala vešta u tome da pronađem gej putnike u kolima, one čija su lica bila okrenuta ka suncu koje ih je čekalo na kraju puta. Ponekad bih pronašla lezbejski par, starije žene, širokih kukova i ramena koje se dodiruju, a pored njih mali kofer sa pivom i hladnom piletinom.

Poslednja je bila duga stanica u jednom smeru, ali već sam mogla da osetim miris mora. Prelazili smo preko ograda do Fletbuš Avenije koja je bila kao kraljevski autoput koji se protezao do hrama mora. Stajali smo u redu čekajući da stigne autobus, u vrlo gej redu, a onda kad bismo stigli do Avenije Fletbuš, u autobus bi nagrnuli tinejdžeri glasni od sopstvene požude. Bilo je neprijateljskih susreta, uobičajenih zurenja u frikove,²⁸ a često smo ih čuli kako šapuću uvrede – *peder, lezba, da li je ono muškarac ili žena?* – ali nas to nije zanimalo. Mi smo išli prema suncu, na naš deo plaže gde smo mogli da se ljubimo, grlimo i uživamo gledajući se međusobno.

Autobus se spuštao niz Aveniju Fletbuš, prolazio pored dvospratnih kuća i delova grada u kojima su bili saloni za negu lepote i picerije. To su bili jedini trenuci u kojima sam ja, rođena u Bronksu, volela Bruklin. Znala sam da je na kraju te stambene hegemonije okean u koji sam volela da zaronim, i volela da posmatram kako postaje ljubičast pod kasnim popodnevnim suncem, i zbog kog sam se osećala čista i mlada i snažna, spremna za noć ljubavi – da mojoj ljubavnici svojim telom dam obilje koje sam dobijala od mora.

²⁸ *Freaks* (na srpskom – nakaze) – ovaj izraz se koristio, između ostalog, i za gej ljude u to vreme. (Prim. prev.)

Sedela bih obično na ivici ćebeta i posmatrala svaki dodir, sva flertovanja u mojoj blizini, svaku liniju na telu, erekciju, svaku bradavicu koja je postala čvrsta od žudnje. Upijala sam spektakl senzualnosti lezbejki i gej muškaraca obično čekajući visoku tamnu buč ženu koja bi došla i stala iznad mene i pitala me za ime dok je njena senka zaklanjala sunce.

Ponekad bih došla sa ljubavnicom i tada bih uživala u ljubljenju na vrelom ćebetu obasjanom suncem, radovala bih se kad bih položila glavu u njeno krilo dok smo sedele i posmatrale kako se predveće talasi smanjuju. Osećala sam predivnu radost kad bi se telo ljubavnice ispružilo preko mene, kada se kotrljamo na pesku, kada se rvemo, smejemo, jurimo jedna drugu do hladne vode. Obavila bih noge oko nje i onda bi me ona odbacila u more ili bih ja zaronila i sisala njene bradavice uvlačeći ih u okean.

Kad god bih se okrenula od okeana i pogledala niski dugački betonski zid duž leđa naše plaže, nerado bih se podsetila da nas neko uvek posmatra: od tinejdžera na biciklima koji se smeju i pokazuju, do ozbiljnijih voajerista koji su koristili teleskope kako bi nas bolje videli. Ali, mi smo bile/li neustrašivi. Čak ni policajci koji su rešili da očiste plažu, hapseći muškarce za koje su procenili da nemaju dovoljno odeće i odvlačeći ih preko peska do parkiranih marica, nisu uspeli da unište naše sunce.

Samo jednom pamtim potencijalnu moć naših ljudi koja je postajala vidljiva, kao moćna ruka koja preti osvetom ukoliko ne bi bila poštovana. Beživotno telo mladog muškarca su isrpljeni spasioци izvukli na obalu, njegov partner pao na kolena pored njega plačući zbog gubitka. Preteška tišina se spustila na našu plažu i kao što mesec iscertava plimu, mi smo pravili sve veći i veći krug oko ljubavnika, držeći prolaz taman toliki da policajci sa nosilim mogu da prođu, naše ćutanje je pretilo besom ukoliko se ovo tugovanje ne ispoštuje. Policajci koji su tonuli u

pesak pod teretom svojih uniformi, prestali su da se šale kad su pogledali okolo. Telo mladića spustili su na nosila u tišini i krenuli na dug hod od plaže. Odmah iza njih je išao njegov ljubavnik uz podršku prijatelja, a za njima smo krenuli svi mi, izgledajući kao čvrsti ljudski obruč sačinjen od naših skoro golih tela, ulja i znoja, muškarci i žene u iznenadnoj tišini iza tela, prateći ga do ambulante i prolazeći pored uljeza koji su buljili u nas. Nakaze su postali ljudi vredni poštovanja.

Tokom života sam spoznala slavu Fajr ostrva i luksuz Čeri Grouva. Ali baš ta stara skromna plaža na kojoj su se okupljala deca iz četvrti Njujorka, bila je prvo slobodno mesto gde sam mogla da gledam okean koji me je prihvatao kao svoju ćerku, i da obasjana suncem ljubim slane usne žene koju volim.

Vazduh koji ubija

1943

Snažni plavokosi muškarac me je držao u naručju dok se moja kratka suknja obavijala oko njegovih mišića. Majka je stajala pored njega, pogleda usmerenog prema meni. Slobodnom rukom je navlačio zavese na prozoru našeg stana u Bronksu. Zamračenje, rekla je majka. Tako neprijateljski avioni ne mogu da vide naše svetlo.

1945

Bila sam sama kod kuće i sedela na podu zabavljajući sa enciklopedijama koje je moja majka kupila od muškarca koji je došao na vrata. Od tih tamnoplavih kvadrata sam napravila višespratnu tvrđavu i naselila je novčićima koji su predstavljali stražare. Ubrzo sam postala svesna tihog zavijanja koje je prodiralo zajedno sa zracima sunca koji su obasjavali drveni pod sobe. Otrčala sam do prozora i pogledala gore–dole niz ulicu. Onda sam shvatila da taj zvuk dopire sa prozora oko mene. Žene kojima su glave bile pokrivene keceljama su plakale na prozorima, a neke su i vikale: „Naš predsednik je mrtav, mrtav je.“²⁹ U čitavoj ulici žene su oplakivale. Zurila sam u njih,

²⁹ 1945. je umro Franklin Ruzvelt, tadašnji predsednik SAD, u 63. godini života. (Prim. prev.)

pitajući se kako je ova smrt, ova tuga, uspela da dopre do kuhinja u Bronksu koje mirišu na piletinu i crni luk.

1949

Gospođa Vordi je stajala ispred svog stola, što je bio signal da želi da kaže nešto izuzetno važno. Stavila je ruke iza leđa i nagla se ka nama: „Deco, je l' se sećate da sam vam govorila o *-izmima* koji predstavljaju opasnost za Ameriku?“ Svi smo klimnuli glavom. Kako bismo mogli da zaboravimo da nas je svake nedelje primoravala da slušamo kako čita iz knjige za koju je očigledno verovala da predstavlja bibliju tog vremena. Najviše je volela da propoveda o opasnostima koje donosi komunizam, to je bio *-izam* od kojeg je njena plavičasto-bela kosa postajala još plavlja, a njen glas sve strožiji. „Počinje *Nacionalna nedelja crnih*,³⁰ i zbog toga svako od vas treba da napiše esej o jednom poznatom Američkom crncu. Ali, deco“ – još više se nagla ka nama – „postoji jedan čovek o kom ne smete da pišete. On je sramota za ovu zemlju.“ Vrtela sam se na stolici. „Njegovo ime je Pol Roubson³¹ i on je komunista.“ Bes i prezir u njenom glasu su nama, učenicima četvrtog razreda, delovali ogromni.

Gospođa Vordi je predavala društvene nauke i naučila me je mnogo više nego što je ikada mogla i da zamisli. Ranije u toku godine predavala je o zlu koji je upropašćavalo ovu zemlju. Samo što je sada glavna tema bila „deca s ključem“. Problem ove zemlje, poverila nam je, su ta deca sa ključem oko vrata, ta divlja deca koju su neodgovorne majke ostavile da nesmetano

³⁰ *National Negro Week* – „Nacionalna nedelja crnih“ je osnovana 1926, a 1976. je preimenovana u *Black History Month* – „Mesec istorije crnih“. (Prim. prev.)

³¹ *Paul Robesone* (1898–1976), čuveni afroamerički aktivista za prava Crnaca, pevač, atletičar, simpatizer komunističkih ideja. (Prim. prev.)

lutaju ulicama. Ta prljava i neučtiva deca snižavaju standarde naše zemlje. Pokušavala sam da potonem u stolicu jer ja sam bila jedno od te dece koja su oko vrata nosila lančić s ključem, a dok je ona govorila metalni ključ oko mog vrata je počeo da me prži. Polako sam pružala ruku ka džemperu. Uveliko sam znala da se razlikujem. Nisam imala oca, moja majka je radila. Ono što nisam znala je da sam bila nacionalna sramota. Pored stida koji sam tog dana osećala, naučila sam još nešto: vlast često govori neistinu o ljudima o kojima ne zna ništa, one koji se razlikuju smatra neprijateljima i zato ću se boriti da nikad ne prihvatim diktiranu mržnju.

Onog trenutka kad je gospođa Vordi rekla da je Pol Roubson neprijatelj, ja sam znala da moram da saznam ko je on i da ću pisati baš o njemu. Posle škole sam nestrpljivo čekala da se majka vrati sa posla da je pitam ko je taj čovek. On je veliki čovek, rekla je, koji veruje u mir. Narednih nekoliko dana sam provela istražujući sve što sam mogla da pronađem o njemu i napisala sam esej koji je nosio naslov „Pol Roubson: Veliki Amerikanac“. Iako gospođa Vordi nikada nije razgovarala sa mnom o tome, dobila sam dva dara za sebe: večnu zahvalnost duha Pola Roubsona i saznanje da su ideje strastveno živele u ovom svetu. Da sam prihvatila glas konzervativizma tokom ovih ranih okršaja sa Mekartijevom Amerikom, nikada ne bih pronašla hrabrost da branim svoj lezbejski život dvanaest godina kasnije.

1953–1959

Godine 1953. sam imala trinaest i tek sam bila počela da živim kod ujaka i ujne u Bejsajdu, u Kvinsu. Čitav Bejsajd je izgledao kao potpuno novi deo grada – ulice bez trotoara, placevi na kojima je trebalo da izniknu kuće ograđeni kanapom, i iako je bilo stalno novih građevina i one su delovale oronulo. U ovim malim crvenim kockama su živeli radnici, namamljeni iz starih

krajeva u ova nova domaćinstva koja su ih spremno čekala najčešće u blizini poslednjih stanica autobusa ili metroa. Trebalo je izgraditi nove institucije koje će služiti za decu tih zavedenih hodočasnika i srednja škola Martin Van Buren je bila jedna od njih. Ona je napravljena da primi priliv učenika iz starih srednjih škola kao što su Jamajka i Bejsajd, i zapravo je bila ogromna građevina u blizini autoputa. Ovde, u tim novim hodnicima, upoznala sam Suzan Bender koja će me puno toga naučiti. Ona je bila zbunjena, poštena, mršava mlada žena koja je vezivala kosu u konjski rep, ali se ni po čemu drugom nije pridržavala modnih standarda tog vremena. Nosila je dugačke braon suknje, bele čarape i mokasine i hodala je tako da su joj ramena uvek išla prva. Bila je otvorena, prijateljski raspoložena i usamljena. Živela je sa roditeljima preko puta snek-bara, u jednom od prvih naselja od crvene cigle.

Suzan me je privlačila. Mislila sam da je buč i osetila sam da se ispod njene neprivačne odeće krije snažno telo. Čak i tada sam tražila ovu tajnu snagu. Sećam se da sam jednog popodneva u njenoj spavaćoj sobi pokušavala da je zavedem i da su lisice bile u igri. Međutim, ubrzo sam shvatila da je Suzan, iako izgleda drugačije, suviše spora da bi me pratila. Morala sam, mada nevoljno, da naučim da izgled ne govori o mogućnostima.

Razočarana što Suzan uporno ostaje dosledna dobra školska devojka, sišla sam niz stepenice da vidim njenu majku. Činilo se da joj je drago što Suzan ima prijateljicu. Pile smo čaj napolju, sedeći na dva mala betonska stepenika ispred kuće. Bila sam polaskana pažnjom koju sam dobijala od ove starije, ljubazne žene pa sam razmišljala o čemu ozbiljnom bih mogla da pričam sa njom. Onda mi se javilo nejasno sećanje da je Suzan pomenula da su njeni roditelji radikalni, istovremeno su mi i reći koje su me sve vreme okruživale skliznule s usana. Rekla sam kako se komunisti pojavljuju svuda. Onda sam se povugla i

gledala kako ova žena beži. Njeno ponašanje se promenilo. Bila sam svesna svakog njenog pokreta. Pre nego što sam izgovorila ove reči, čija je jedina svrha bila da isprobam njihovu moć, bile smo drugarice koje na betonskom stepeniku udobno sede jedna do druge. Nakon toga, prestala je da razgovara, ispravila je pogrbljena ramena i dugo i duboko uzdahnula kao da time želi da pokaže koliko sam je razočarala. Onda je u jednom potezu ustala i nestala u kući. Nisam više nikada s njom razgovarala.

Sedela sam sama potpuno svesna šta sam uradila. Poigravala sam se sa njom, osećajući da je ona progonjena žena unapred spremna da postane moja žrtva samo ukoliko izgovorim prave reči, ukoliko nagovestim da znam za njenu tajnu. Ja, jedna mlada devojka, preokrenula sam njen svet. Ova moć je lebdela u vazduhu i svako je mogao da je upotrebi. Nepažnja, zloba i neznanje su mogli da otkinu mržnju iz vazduha i zabiju je pravo u ljudsku metu. Dok sam tu sedela, proračunatom manipulacijom rečima uništila sam momenat ljudske solidarnosti. Tako dugo sam se sama osećala kao izgnanica, da sam upala u iskušenje da učinim da drugoj ženi bude neprijatnije nego što je meni bilo. Mrzela sam sebe u tom trenutku, ali sam naučila još jednu ozbiljnu lekciju: politika, borba za ideje koja me je okruživala, nije samo apstraktna diskusija već oružje koje je upereno u srca ljudi, a u jednom trenutku ja sam držala to oružje.

Suzanina majka očigledno ništa nije pomenula ćerki pošto me je ona nekoliko meseci nakon toga pozvala veoma uzbuđeno. Pitala me je da li bih želela da idem sa njom da gledam balet Baljšoj.³² To je bilo prvi put da nastupaju u Sjedinjenim Američkim Državama. Nikada u životu nisam išla da gledam balet, a nisam ni znala šta je Baljšoj. Objasnila mi je da je to

³² *Baljšoj balet* je baletska trupa iz Rusije, koja izvodi svoje numere u Baljšoj teatru, osnovana 1776. (Prim. prev.)

ruska nacionalna baletska trupa. Zbog uzbuđenja u Suzaninom glasu i turobnosti mog tadašnjeg doma, odlučila sam da pristanem. Suzan me je upozorila da ćemo morati da čekamo satimo u redu, možda i danima kako bismo kupile karte za stajanje. Dogovorile smo se da se nađemo sutradan na autobuskoj stanici.

Tokom naredne dve nedelje sve drugo je postalo nebitno: škola, druge prijateljice, ujak i ujna. Živela sam za lepotu koju mi je Suzan donosila. Svakog dana bismo se nalazile obučene u našu odeću za stajanje u redu: ja sam nosila svoju haljinu sa kaišem oko struka i patike, a Suzan svoju već ustaljenu dugu braon suknju, bele čarape i mokasine. Nikada nisam menjala svoju garderobu. Imala sam samo tu haljinu na kojoj su bile i mrlje od kafe i mrve od sendviča sa tunjevinom. Tu je uvek bio i ručak koji nam je Suzanina majka pakovala. Ona je bila sa nama.

Svakog dana smo dolazile rano ujutru. Kako su dani prolazili počele smo da se upoznajemo sa drugim ljudima koji su se takođe smrzavali stojeći u redu sa nama. Zbijali smo se uz zidove da se ugrejemo, pa kad bi sunce izašlo, sedeli bi na ulici; na smenu smo išle po kafu ili da piškimo u obližnje prijateljski nastrojene restorane. Ulica je postala naša dnevna soba; znale smo svaku pukotinu, svaki centimetar tog dugačkog bloka. Svakodnevno smo razgovarale o predstavi koju smo gledale prethodnu noć, a ja sam počela da koristim reči koje sam upravo naučila: njene tačke su bile predivne, njegovi skokovi tako atletski. Ruska imena lila su iz mene, pogrešno izgovorena ali sa oduševljenjem – Pliseckaja, Uljanova. Poput dečaka u pripoveci Vile Karter „Polov slučaj”³³ otkrila sam svet romantike

³³ *Paul's Case* (Polov slučaj) je kratka priča spisateljice Vile Kater (Willa Cather). (Prim. prev.)

i čuda, mesto u kome su ružno i usamljeno postajali neobična lepota i sjaj ljudskog postignuća.

Nas dve smo bile najmlađe koje su stajale u tom redu i svakako smo najmanje znale, ali do šestog dana svi stariji studenti baleta, penzionisani igrači, zaljubljenici u rusku kulturu koji su činili većinu ljudi u redu su nas prihvatili. Ponekad, kad smo imale sreće, ruske igračice i igrači bi izlazili u popodnevno sunce da se prošetaju i videli bismo ih kako se smeju kao obični ljudi – muškarci su nosili jakne preko ramena, a žene su izgledale sitnije nego na sceni, i nestajale su u krznu.

Kasnije, kako je nebo tamnilo, dobijale smo brojeve koji su nam obezbeđivali mesto među izabranima za predstavu te večeri. Unutra, stajale smo uza zid, debelim braonkastim konopcem ograđene od aristokratske gužve koja se svake večeri slivala prolazom pored orkestra. Nikada ranije nisam bila tako blizu bogatih i slavni. Ali ono što je mnogo važnije, nikada pre nisam bila u prilici da budem deo sveta umetnosti, nikada nisam videla lepotu pokreta i čula sjaj muzike, sve što sam to sad doživela zbog toga što me je Suzan pozvala.

Čudo plesa je nadvladalo sve drugo. Onog trena kad bi se svetla pogasila i počela nežna muzika, više nisam marila ni za šta drugo oko mene niti šta ono znači. Jedino sam znala da Pliseckaja umire, da su njene ruke bile povređena krila nežnog labuda i da muzika ublažava svaku moju ranu. Prihvatila sam priču o Žizeli, devojci sa sela koja je poludela i igra sa duhovima. Iz večeri u večer, plesač za plesačom, odvodili su me u svet snova iz drugog čina, u okrečenu kolibu na selu u kojoj su devojke koje liče na duhove igrale dirljivu dobrodošlicu izgubljenim ljubavima. Sve je nestajalo pred snagom igre i muzike, i Bronks u kojem sam rođena i majka koju sam morala da ostavim kako bih živela. Naravno da sam mogla da

poverujem da ljubavnici mogu da se preobrazu u labudove: zar me nije preobrazio ovaj noćni spektakl?

Gledala sam kako muškarci mišićavih butina skaču visoko ka tamnom nebu pozorišta, a zatim se vraćaju na zemlju samo da bi se ubrzo ponovo vinuli. Onda sam jedne večeri videla nešto drugo. Tokom jedne od komplikovanih scena koje zahtevaju da svi plesači budu na sceni, jedan poseban igrač je istupio na prednji deo bine kako bi izveo svoj čuveni skok. Bio je nizak, obučen kao pajac i dobro poznat publici. Čim se začula muzika, on je otpočeo pripreme za svoj čuveni skok. Vinuo se visoko od poda dok je publika strastveno aplaudirala, ali je pri spuštanju izgubio ravnotežu i pao. Publika je ostala bez daha. Pažljivo je ustao, dirigentu dao signal rukom i ponovo se začula muzika. Još jednom se pripremio i ovoga puta skočio još više. Ovog puta njegovo malo telo se poput vihora savršeno spustilo na pozornicu i čitavo pozorište je brujalo od poštovanja. Nikada ranije nisam videla dostojanstvo u umetničkom neuspehu, opredeljenost ka uspehu koja postaje važnija od košmara poniženja. Tada sam mislila da sam imala priliku da upoznam rusku dušu, sada mislim da je to bila duša umetnika.

Posle svake predstave sledio je ritual ogromnog međusobnog divljenja. Žene i muškarci iz publike bi potrčali ka pozornici bacajući ruže i uzvikujući imena svojih omiljenih balerina i baletana. Oni bi došli tik do ivice pozornice i ispruženih ruku tapšali. Naučili smo da kažemo spasiba, što na ruskom znači hvala. Kad god sam izgovarala tu reč, osećala sam se kao da sam putovala oko sveta, kao da sam napuštala Ameriku pedesetih daleko od mene.

Nakon svake predstave Suzan i ja smo se priključivale grupi starijih i mudrijih gledalaca koji su odlazili u bistro, koji je radio tokom cele noći da, uživajući, razgovaraju o predstavi. Nikada nismo tražile dozvolu da pođemo sa njima, samo smo pratile

grupu znajući svoje mesto ćutanja sa poštovanjem. Sedele bismo na kraju stola, s kafom i krofnama ispred nas, i upijale njihovu posvećenost. Izgledali su siromašno i neuredno, ali su bili u srcu onoga što smo nas dve upravo doživljavale. Starija crna žena čija kosa je bila vezana u punđu, imala je glavnu reč u grupi. Ona je strogo, ali sa ljubavlju, ukazivala na sve greške i čuda svih predstava. Upoređivala je pokrete Pliseckaje s pokretima druge balerine koja nam nije bila poznata. Francuske reči, tehnički termini, uzvici neslaganja leteli su preko stola. Igra se nastavljala iz sata u sat.

Iscrpljene i srećne Suzan i ja smo se kasno uveče vraćale kući u suvoparni Bejsajd. Jedne noći, dok smo se vozile u metrou, izvukla sam nekoliko mrvica iz džepa haljine koja je bile pohabana i prljava od dana provedenih na trotoaru i držala sam ih u ruci kako bi ih Suzan videla. Starija žena koja je sedela preko puta nas je ustala, zateturala se prolazeći, i u moju ispruženu ruku stavila jedan dolar. Nisam razumela i pokušavala sam da joj vratim novac, ali ona je odmahivala glavom i rukama pokazivala da treba da ga zadržim. U tom trenutku sam shvatila kako sam morala izgledati. Prljava, kose čupave, patike iscepane, s par mrvica hleba. Ali oči su mi bile sjajne, srce ispunjeno bogatstvom. Bila sam u potpuno drugačijem svetu, daleko od sivila moje mladosti. Bila sam sa ljudima koji su imali strast i disciplinu. Izgovarala sam strane reči zabranjenim jezikom. Pronašla sam drugi vazduh za disanje.

DVE ŽENE:

Redžina Nesl, 1910–1978, i njena ćerka Džoan, 1940–

Nakon majčine smrti ostale su mi dve vreće njenih rukopisa. Mnogo toga je zapisivala na pozadini velikih žutih išpartanih blokova, od posebnog značaja za knjigovotkinje. Počela je da piše poslednjih godina svog života, dok je bila u stanovima u kojima nije bilo ničega osim kreveta, televizora, jednog stola i nekoliko stolica. Obično je, nakon što bi uredno složila odeću u kojoj je radila, oblačila kućnu haljinu i sedela na ivici kreveta koristeći stolicu kao radni sto. S jedne strane stajali su razbacani formulari za konjske trke i listići iz čekovne knjižice, s druge njeni rukopisi. Na stolici pored sveske stajala je i prepuna pepeljara, a samo nešto dalje televizor joj je govorio unoseći miran glas javnog medijskog servisa u njenu sobu. Sedela bi raširenih nogu, sa spuštenim naočarima, jednom rukom bi držala zapaljenu cigaretu, a drugom pisala poruke ćerki, sinu, trenutnom ljubavniku ili psihijatru koga je upoznala u Belviju kada su je pronašli kako luta ulicama ne sećajući se tačno ko je.

Redžina Nesl je rođena u siromašnoj jevrejskoj porodici 1910, a odrasla je na Menhetnu. Napustila je školu sa četrnaest i zaposlila se kao knjigovotkinja u kvartu za odeću, udala se za Džonasa Nesla 1928, ostala udovica 1939. sa sinom Eliotom od pet godina i ćerkom koja je tek trebalo da se rodi. Naša

tročlana porodica se smanjila pod pritiskom psiholoških naredbi iz kasnih četrdesetih i ranih pedesetih godina. Tužan i zbunjen zbog očeve smrti, moj brat je ispoljavao svoj bes u zastrašujućim napadima. Odvedite ga od kuće, govorili su lekari, dalje od porodice samih žena. U svojoj četrnaestoj pobegao je od naše porodice, a u šestnaestoj je ušao u vojsku i tako napravio konačni prekid. I ja sam tokom narednih godina želela da odem od ove žene čije su prekomerne strasti činile svaku sigurnost koju smo postigle nestalnom. Delovalo je da moj život ugrožava njena seksualna žudnja, nekontrolisano kockanje, stalna potreba za novcem kako bi se izbegla prinudna iseljavanja, dugovanja koja je trebalo izmiriti, kao i minus u banci. Godine 1959. sam konačno pronašla utočište u Donjem Ist Sajdu, delu Njujorka u kom su stanovi bili jeftini.

Vremenom sam naučila mnogo toga o Redžini Nesl, o njenoj snazi, sposobnosti da se oporavi, njenom smehu i hrabrosti. A onda ju je vreme slomilo. Imala je jak srčani udar 1978. Dobila je napad odmah nakon sam otišla na posao. Kad je pozvala svog lekara, on joj je rekao da uzme taksu, ali nije imala novca i nije mogla sama da se obuče. Tako da je provela sate čekajući da se vratim. Opet smo bile samo nas dve sa istom mešavinom osećanja očaja i besmisla. Obukla sam je. Nisam mogla da nađem kola hitne pomoći koja će je voziti u bolnicu koju je preporučio njen lekar. Zaustavila sam ulični taksu i jurile smo kroz Njujork. „Požurite, požurite, o Bože“, vikala je kao da će se poroditi. Već u sledećem trenutku sam stajala pored njenog bolničkog kreveta, milujući je po obrazu i govoreći da je volim, dok sam joj iz ruku uzimala nažvrljani papirić s molbom da je oslobode respiratora. Okrenula je glavu ka mom dlanu i tog momenta sam shvatila koliko je sitna, kako moja šaka doseže od njenog čela do obraza, koliko smo bile same – ni muža, oca, sina – samo ja, njena ćerka, i kada je mogla Debora, moja ljubavnica. Deset dana kasnije je umrla. Poslednji put kada smo

videle Redžinu, sedela je na ivici bolničkog kreveta i čitala Debori i meni pesmu koju je napisala medicinskim sestrama u znak zahvalnosti što su je vratile u život.

Zašto moram da pišem o životu moje majke, o životu Redžine Nesl? Pravila koja je kršila, znanje koje je imala o svojoj različitosti, stvari o kojima mi je pričala, a koje majke ne bi trebalo da pričaju svojim ćerkama – kao da je znala da će mi biti potrebne da preživim u mom svetu seksualne različitosti – sve to je jedan razlog. Osim toga, želela sam da joj pružim poslednji dar, onaj koji je očajnički želela, a to je da njeni rukopisi odu dalje od stolice i kreveta. I na kraju, želim da uzmem natrag nešto što mi je uskratilo svet lekara i psihologa koji su mi rekli da je biti lezbejka bolest, da su moja osećanja u vezi s majkom pogrešna, infantilna, muškobanjasta. Zbog toga sam, isto kao moj brat, podlegla pretnjama lekara i pobešla od nje. Neki koji budu čitali ovaj tekst, reći će: „Nije ni čudo što je lezbejka.“ To je glas protiv kojeg se borim čitavog svog života. Pišem ovo zbog drugih, u nadi da će nam neki deo ovoga što je napisano pomoći da prestanemo da bežimo.

Moja majka je bila knjigovotkinja. Vodila je knjige za razne muškarce od kako je sa 29 godina isterana iz zaštićenog kruga udatih žena, nakon smrti muža 1939. Ja sam rođena pet meseci posle očeve smrti, tako da ne pamtim majku iz perioda kada se nije bavila nečijim knjigama. Nedelju dana pre nego što je umrla u svojoj 68. godini, našla je honorarni posao kao knjigovotkinja za dve žene pletilje; bila je sigurna da će ovaj posao biti drugačiji.

Džoova smrt je bila brza, bolna i nemilosrdna. Želeo je da živi – bio je mlad, snažan, imao je sina koga je obožavao i ženu kojom je bio zadovoljan. Borio se da preživi. Međutim, kada smo se rastali u bolnici, svesni da se neće izvući, pitao me je kako ću se

snaći. Rekla sam mu da pusti to. Snaći ću se, a što je još važnije njegovo dete i ovo koje je na putu će se zasigurno snaći. Poslednje reči između dvoje ljudi koji su stvorili život.

Džoan je rođena pet meseci kasnije, a sve vrednosti, ideje o porodici i saosećanju su bile uništene tokom tih pet meseci. To što su me u široj porodici napustili pomoglo mi je da shvatim da su oni svi uplašeni ljudi. Snalazila sam se, a ključ života je bio novac. Prihvatila sam njihov zakon i odbacila njih. Prihvatila sam izazov. Ljudi sa kojima sam uglavnom bila u kontaktu, bili su iz mog plemena, Jevreji koji su se borili da opstanu.

U prvim godinama života, dok smo svi još živeli zajedno, moja majka bi ustajala rano ujutru, oblačila lepo sašivenu haljinu i cipele koje idu uz nju, popušila nekoliko Chesterfield cigareta sa nekoliko šolja crne kafe i zatim nestala kroz vrata da bi otišla u kancelariju. Kancelarija je bila magična reč, jedna od moćnih imenica uz koje sam odrastala. Veleprodaja je bila druga, reč koja je značila imati nešto. Garderoba moje majke bila je kupljena na veleprodaji. Žalila je zbog toga što sam previše debela da bih nosila male stvari koje su visile u izlozima. Druge stvari kojima sam znala nazive su bile kolekcija, krojačice, izlozi, i naravno uvek kupci. U glavi sam imala slike ogromnih makaza koje vise sa plafona, dugačkih stolova, nezgrapnu figuru kupca koji se šunja u beskrajnom nizu soba sa lebdećim haljinama. Moja majka je bila deo duge tradicije žena koje grbače u pozadini radnji, u sobama bez prozora, sedeći za stolovima na kojima su nagomilane hrpe trgovačkih knjiga i metalnih poštanskih sanduka. Živela je okružena fakturama, žutim blokovima papira koji ispadaju svuda oko nje kao nekontrolisani jezici. U kancelariji, moja majka je kontrolisala nabavku i

prodaju robe – beskrajn priliv papira koji su gazdi donosili novac, a njoj preživljavanje.

Na trećem prstu desne ruke joj je nastao žulj, tvrdi, izdignuti žuti jastučić od kože koji je dobila od pritiskanja olovke dok je godinama upisivala brojku za brojkom. Rad je, dan za danom, napravio zadebljanje na ruci moje majke.

Industriju odeće vode iluzionisti, mađioničari, svetski makroi. Kupci su prostitutke. Ako pružiš ono što će zadovoljiti mušterije, poseduješ ih. Ako ne zadovoljiš mušterije, gubiš sigurnost. Iz sezone u sezonu sam bila deo tog kruga, videla sam borbu, postala deo nje, iskusila uzbuđenje koje donosi novac, moć, telesna privlačnost, obožavanje, laskanje, senzualnost. Seks je bio kao popodnevni koktel, karte za pozorište, mito „crnog tržišta“, nabavka materijala – što su sve trivijalije, ali od ogromnog značaja. Imala si nešto što neko drugi nije mogao da dobije. Uspela si. Delovalo je lako i patetično nakon što si prvi put isplatila poreskog službenika. Kako sam nekad želela da me toga oslobode. Vidiš, nisam imala snage da to sama učinim. Bila sam kriva, a takođe i čitav svet. Oni nisu vredeli, a ni ja, ili je bar tako delovalo.

Sve ređe i ređe sam viđala svoju decu. Imala sam kućnu pomoćnicu, uspešno. Bila sam sa decom preko vikenda. Potpuni prelaz iz jednog sveta u drugi je počeo da pokazuje svoje posledice. Postajalo mi je sve teže da živim. Samoća je postala moja prijateljica, a snovi realnost. Rat, posao, dobra hrana, odeća, čak i lepota dece su postajali bleđi.

Bronks, 1948: moja majka snažna i prelepa stoji pred ogledalom u predsoblju, namešta veo tamnog zgodnog šešira, u karo haljini, naparfemisana. Sedim na podu, gledam gore ka njoj, znajući da je to žena koja uživa da nije majka i takođe znam da se sprema da vodi ljubav. Kućna pomoćnica koja brine da budem čista i sita spava pored mene, dok ja budna ležim i čekam da se Redžina vrati i odvede me u svoj krevet, ali zora uvek dođe pre nje.

A onda se, u vrtlogu neuspeha koji je nastupio iz razloga koji mi nisu bili objašnjeni, sve promenilo – šešir je nestao, kućna pomoćnica je prestala da dolazi. Drugi ljudi me čuvaju dok se moja majka ne vrati s posla. Sedim u kućama druge dece, na njihovim kaučevima, gledam kako večeraju, dva roditelja koji uz sitnu nadoknadu pristaju da pripaze na mene dok se moja majka ne vrati da me uzme. Novac je nestao, posao je postao svakodnevno mučenje. Izbacili su nas iz stana u Bronksu, rođak nije hteo da nas primi, nemamo gde da živimo. Moja majka odlazi u Hotel Diksi, jeftin hotel na Tajms Skveru. Ja odlazim kod tetke Mirijam i teče Mareja koji žive u Kvinsu, da spavam na njihovom sivom kauču u hodniku, zahvalna za hranu i sigurnost, verujući da sam strašno izneverila svoju majku. Priželjkivala sam da se vrati vreme kad je bila privlačna. Pa čak i na kraju, kad je hodala po Brodveju u kućnim papučama, želela sam da je podsetim na njenu maramu sa crnim zvezdama, podignutu kosu, snažne ruke. Želela sam da mi se vrati majka koja je bila žena koja nije htela da bude majka.

Čim sam dovoljno porasla, išla sam sa majkom subotom u kancelariju. Kad sam je pitala zbog čega mora da radi šest dana u nedelji, rekla je: „Knjige moraju da budu sređene.“ Računi su upravljali njenim životom poput religijskih tekstova, određivali su njene postupke i sadržali obeležja njenog života. Dok sam bila suviše mala da bih joj pomagala, davala mi je papire na

kojima sam mogla da crtam, pokušavajući da me drži podalje od moje omiljene igračke u kancelariji, a to je bila metalna polica sa točkićima koju sam mogla da vozim po uglancanom podu izložbenog salona. Siromašni ljudi i dalje guraju ove police kroz zakrčene ulice.

Dok sam odrastala, dolazila sam u kancelariju posle škole i sedela tamo gledajući Redžinu na poslu. Kako sam samo bila ponosna na ovu ženu koja je mogla u isto vreme da odgovara na telefonske pozive, pije kafu, puši, prevrće stranice trgovačkih knjiga i zbija šale sa devojkama. Tu sam se osećala sigurno, kao i moja majka, makar sam ja tako mislila. Tada nije bilo obaveštenja o prinudnom iseljenju, niko joj nije govorio da je kurva, nisu dolazili uterivači dugova sa baterijskom lampom pod prozore. Redžina je držala stvari pod kontrolom. U nekom trenutku me je vodila da upoznam sve – rukovodioce, krojače, službenike koji su radili isporuku, a na kraju i gazdu. Znala sam da je bilo veoma važno da budem dobra na ovim turnejama, da pokažem gazdi da je moja majka sposobna da radi pedeset sati nedeljno i opet odgaja lepo vaspitano dete. Te turneje upoznavanja su se nastavljale tokom godina na različitim poslovima, ali sa nekim promenama. Tada sam znala da moja majka spava sa svojim šefovima, kao i to da oni i njene kolegice znaju da sam lezbejka. Više se nisam trudila da budem lepo vaspitano dete, već sam se brinula o tome koliko je njena kancelarija neuredna, i zbog toga što se muškarcima koji su je tucali obraćala sa „gospodine“.

Živela sam sa modnom industrijom onako kako druga deca žive sa bakama i dekama. Sa 11 godina sam videla kako „kolgerla“³⁴ zabavlja mušteriju i njegove pijane prijatelje tokom popodnevnog izleta na plaži u Nju Džersiju. Sedela je, prelepa

³⁴ *Call girl* („Kolgerla“ – engl. devojka na poziv) – žena u prostituciji koja radi na poziv i narudžbu, nije na ulici i nije u bordelima. (Prim. prev.)

mlada žena, imala je na sebi bretele koje su joj padale nisko na grudi i izgledala je kao da se dosađuje dok čeka da joj neki od muškaraca priđe i odvede je u mali bungalov. Približila sam joj se i samo je posmatrala. Htela sam da proniknem u taj izraz dosade na licu, njen smireni umor i u mesto na kom joj otiču grudi. U trenutku pre nego što je nestala zbog još jednog kupca, okrenula se i pogledala me. Tada sam shvatila da je ona radnica, kao i moja majka.

Nazivi firmi u industriji odeće su bili simpatici: *Mladi kaputi*, *Mira Bel moda*, *Haljine devojka Vendi*. Oni maskiraju očajnu bitku za preživljavanje koja se odvija svake godine. Svaka firma je imala svoj razvojni put na tržištu. Moja majka je poznavala njihove kolekcije kao svoj dlan. Jedan od njenih poslova je bio da proverava kreditnu sposobnost kupaca kod firme Dan i Bredstrit. Dosta dugo sam mislila da je to ulica iz Dikensovog romana, uzan, zavojit put na kojem čudni likovi sede ispred svojih prodavnica i izvikuju njihovu vrednost. Moja majka je radila petnaest godina za firmu Bon Dana, vodeći svoje šefove kroz godine „crnog tržišta“, upisujući brojeve koji govore laži i tako zarađujući za firmu hiljade dolara. Meni je Bon Dana zvučalo kao ime jedne male zemlje sa ugodnim plažama, koja zahteva da joj građani budu u potpunosti posvećeni. Ne znam zašto i kako je otišla iz Bon Dana, ali upravo ju je ta firma oblikovala, izoštrila njene knjigovodstvene veštine i omogućila joj da nauči koliki je opseg pohlepe za novcem za koju će morati da nađe mesto u svojim blokovima sa tabelama.

Moja majka, poznata po sposobnosti da sredi papire tako da kad računovođa dođe jednom godišnje zapravo ima jako malo posla, smejala se sertifikovanim računovođama koji su zarađivali mnogo novca, a divili se njenom talentu. Žene su bile *knjigovotkinje* – muškarci *računovođe*. Naučila me je da je poslovni svet mešavina arogancije i neuspeha, klasna struktura

kompaktnog društva u kojem je na jednom kraju grada fabrička prodavnica (pre nego što su se preselili na jug), a na drugom ekskluzivni izložbeni salon. Knjigovotkinja je negde u sredini – nije toliko dobra da bi mogla da se šeta po izložbenom salonu, ali je moćnija od prodavaca jer pravi platne spiskove i ima kontrolu nad manjim količinama novca.

Kasnije tokom godina, moja majka je pokušala da bude radnička peta kolona: borila se kod šefova za povećanje plata radnica, posredovala za radnice kojima je unapred bio potreban novac. To je bio rat koji je vodila žena protiv muškarca, ona koja vodi knjige protiv vlasnika knjiga. Poput svih ljudi koji su u okovima, moja majka se smejala gospodarevoj zavisnosti i taštini. Beležila je njegovu neoporezovanu robu, njegove krađe, njegova pozivanja kolgerli kako bi se zadovoljio kupac koji nije iz grada. Iako je bila previše nipodaštavana da bi bila društveno jednaka, istovremeno su je se plašili jer je bila žena koja je znala suviše.

Da li sam volela svog muža? To je tako zatvoreno pitanje. Ko je bio taj muž? Nikad nisam smatrala da je moj muž, čovek koji je bio otac moje dece. Ja sam poznavala samo muškarca. Da li sam volela tog muškarca? Vidite, doktore, da mogu da vam sada jednostavno odgovorim na to pitanje ne bih ni bila ovde. Sećam se da sam kao dete bila nestrpljiva da porastem. Shvatila sam da sam neka na koju treba računati. Osetila sam seksualni poredak u životu i želela sam da postanem deo toga brzo i sa strašću. Prepoznavala sam svoju mladost samo u telesnom smislu. Kad bih gledala svoje telo, videla prelepe grudi, ravan stomak, čvrste udove, primamljivo lice, oči koje su skrivale tugu, kojima je trebala ljubav – đavolska količina zahteva; i već mi je bilo jasno da

će život biti žestok. Trebalo je da pronađem ključ. Glad mi je bila poznata, ali nisam znala kako da je umirim. Nisam se smirila, niti se pomirila sa sobom. Tako da, doktore, na pitanje da li sam volela muža – odgovor je potvrđan, ali nisam ga volela onako kako sam želela, iako sam bila dobra, strastvena, žena koje se boje.

Moja majka je uvek govorila da je morala da bude muškarac u muškom svetu, ali nije bila. Bila je drugačiji tip žene, tip za koji ne postoji reč u rečniku. Bila je udovica koja je iz potrebe da izdrži sebe i dvoje dece razvila zanatsku veštinu – manipulaciju beskrajnim ciframa. Njeno šegrtovanje je počelo 1924. godine kada je sa četrnaest godina napustila školu i počela da radi u krznarskoj radnji. Vlasniku, Džonasu Neslu, mlada pametna devojka se svidela, te se njom oženio, ali već tada je bila oštećena roba. Te iste godine, kada je imala četrnaest godina silovala ju je grupa mladića i ostala je u drugom stanju sa podmaklom trudnoćom. Uspela je da pronađe doktorku koja je uradila abortus. Moja majka je shvatila da se Džonas neće oženiti njome ako bude saznao da nije devica. Očajnički želeći da ima siguran život, lažirala je nevinost i uspela da iskrvari koliko je bilo potrebno. Nekoliko godina nije radila sa knjigama. Bila je blistava mlada surpruga, a za par narednih godina i majka sina Eliota. Imala je prijateljice sa imenima kao što su Jeta i Rouz Vegetarijanka, išla je na Koni Ajlend sa drugim mladim parovima, pušila je cigarete na krovu zgrade svog stana u Bronksu kako muž ne bi vikao na nju. A onda je usledila noć bola, i Džonas, snažni mladi čovek, je umro.

Krenula sam u školu kao živa vatra, sa svojom sestrom blizakinjom. Verovala sam da smo bogom dane. To su nam prenosili nastavnici, naša majka

koja nas je isto oblačila. Sve je spoljašnjost. Znaš, doktore, to je sve bilo sranje. Nikad to nisam osećala. Bila sam ljuta. Bila sam jedinstvena. Miriam, moja sestra bliznakinja, imala je dečju paralizu u trećoj godini. Njen nedostatak aktivnosti postao je moj način života. Sedela sam, štrikala, čitala. Ukoliko bih fizički uradila nešto što ona nije mogla, osećala sam da sam sebično ružno dete. Onda sam se pobunila. Sa 14 sam napustila školu i zakoračila u poslovni svet. Sa 14 sam imala prvu seksualnu vezu.

O majko moja, stvari koje si ti volela da radiš
da se tucaš i pušiš kurac
jedna mušterija ti je izbila zube
ali ti nisi dopustila svojoj prijateljici da ti pomogne
jer bi on mogao da se vrati i povredi nju
pa si tako ležala u lokvi krvi i zuba sve dok
policija nije razvalila vrata.

Ponovo su te izbacili iz stana zato što si nepodobna stanarka.
Brzo si krenula nizbrdo. Od mirnih večera sa svojim šefovima
koji su spavali sa tobom
sve do kad je trebalo da se vratiš kući za Šabat
do pomorskog trgovca koji se polivao tvojim
parfemom dok si ti klečala između njegovih nogu
i pretio svake nedelje da će te ubiti ukoliko mu ne daš

tvoj koverat s platom.
O mama stvari koje sam videla i stvari koje si ti radila.
Nije čudo što si lezbejka, reći će.
Ne, čudo je moja majka
koja me je naučila kada da klečim
a kada ne,
koja je svoje pravo na seksualnost održavala živim i kada ju je
seks ubijao.

Džin [ime moje majke za pisano ja] je bila nepodobna ali to nije znala. Imala je četrnaest godina, bila je tamnih očiju, niska, sa divnim grudima, dobrom zadnjicom, rupicama na obrazima, Jevrejka, seksi u pantalonama – to je bio opis. Skoro savršena da se zabavi fini mladić Jevrejčin. Njegov tip, njen tip. Samo što nešto nije bilo uredno. Očigledno dobra prilika za seks, ali iznutra je misao da je to način da se dosegne život.

Gde drugo da traži nego kod muškaraca koji su joj bili dostupni? Poznavala je jednog muškarca, svog oca. Džin ga je videla kao ravnu površinu, bez dimenzija. Jeo je, kockao se i nikada joj nije prilazio osim što bi joj jednom ili dva puta dodirnuo grudi, zasigurno podmuklo. Divan očinski gest. Džin je znala da je ovaj čovek uporan.

Rokavej 1924, mondensko letovalšte. Džin je tu bila da bi čuvala dete svoje starije sestre. Napuštena plaža joj je bila utočište. Okean je bio njen spasilac. Mogla je da vidi ogromnu širinu. Nije bila svesna

plaže ni talasa koji su dodirivali obalu, a zatim se povlačili kao da flertuju, samo horizont, bekstvo, bez šamara, bez izazova, samo prostor. Džin je poznavala samoću, oduvek, tako da kada je ovaj lepi mladi čovek seo pored nje, u večernjem sumraku na napuštenoj plaži, ne znajući se pridružio njenom traganju.

Imao je oko 25, kovrdžavu kosu, plave oči, bio je nabijen, zgodan. „Lepa devojka, a sama. Kako to?“

„Samo posmatram“, Džinin glas je utihnuo. Izazov je stigao – mladić ju je gledao. Džin je posmatrala sebe dok je toplina puzila njenim telom. Njene rupice na obrazima su se pokazale. Isturila je svoje telo kako bi istakla grudi. Džin će to uraditi.

Nasleđe koje mi je majka ostavila je priča o njenoj žudnji. Ostavila mi je seksualne tragove, privatne poruke u kojima je pisalo kako je videla svoje grudi, kako joj je telo oticalo od potrebe. Ostavila mi je i beleške o svojoj ljutnji, svom besu na sebe i druge jer su zaboravili vezu između velikodušnosti i žudnje. Nikada nije znala koga treba da krivi za svoju seksualnost, za silovanje, jer su svi glasovi oko nje govorili da je njena glad zaslužila da bude kažnjena. Četrdeset druga ulica³⁵ je nije plašila, niti joj je bila odbojna. Podsećala ju je na prazne krevete. Moja majka se plašila i mrzela žene koje su je iz udobnosti svojih brakova nazivale kurvom. Ali je takođe pamtila na svom telu i nosila na svojoj duši ožiljke seksualnog nasilja. Moja majka je prihvatila činjenicu da ju je žudnja dovela do toga da ostane bez krova nad glavom.

³⁵ *Forty-second street*, Četrdeset druga ulica na Menhetnu u Njujorku je poznata po tome što je blizu Brodveja, Tajms Skvera, zgrade Ujedinjenih nacija, autobuske stanice itd. (Prim. prev.)

Jedne noći, dva meseca kasnije, pozvao me je na žurku. Otišla sam sa strahom, ne verujući čoveku koga sam volela. Da, mislila sam da sam zaljubljena. Poznata vam je izreka „kad si imala jednog imala si ih sve“ – dakle, to je ono što mi se dogodilo te noći. Predao me je trojici svojih prijatelja. I danas se pitam da li se ijedan od tih muškaraca, koji su, sigurna sam, sada uspešni, ikad pita o toj noći i potpunoj frustraciji koju je imao? Nisam se pomerila. Odvojila sam se od svog tela, zamrzla um. Ta trojica su smatrala da sam loša u seksu. Da li su bili surovi? Bili su mladi muškarci koji su mislili da je svet njihov.

Otišla sam kući. On me je odveo do vrata u šest ujutru. Nisam rekla ni reč. Majka i otac su me čekali. Otac mi je govorio sve grozne reči koje je znao na engleskom. Majka je tiho izjavila da ona kontroliše decu. Ona bi odredila kaznu ukoliko je neophodna i to bi bilo poslednje. Kada smo ostale same, pitala me je da li sam dobro, rekla je da ukoliko sam trudna neću biti sama u tome, poljubila me i rekla da idem da spavam. Nikada više ovaj događaj nije spomenut.

Bože, da li mi je bila potrebna pomoć.

Nisam želela da prihvatim opipljive stvari, penis i vaginu kao način života. To je svakako bilo nešto što je neophodno, ali ne način života. Pregled sam doživela na isti način kao silovanje. Doktore, tražim odgovor jer me ovo iskustvo sada proganja. Da li sam bila žrtva ili podstrek ovog događja. Te večeri kada su me silovali, odvojila sam se od svog tela, a bila sam još uvek mlada i želela sam lepotu

seksualne veze; uplašena od reči, nisam mogla da izrazim to iskustvo u strahu da priznam da u muškarcima postoji tolika okrutnost. Sahranila sam tu istinu. Živela sam u laži da muškarci ne šire zlo niti znaju kako da to rade. Ljubav je sveprožimajuća. Okrutnost je postojala i postoji, ali ljudi su bolesni. U mom životu zavladao je očaj.

Kako smo odrastale naše ljubavne veze su se sukobljavale. Jednom kada mi je bila potrebna njena uteha jer sam gubila ženu koju sam jako volela, hodala sam osamdeset blokova između naših stanova da bih je zatekla kako sedi obučena u neglizhe u društvu svog šefa i ljubavnika, g. Ulana. Sedeo je preko puta nje u majici kratkih rukava i hozn-tregerima, na formalan, intiman način za koji sam kasnije saznala da je vaše ponašanje nakon vođenja ljubavi. Tada nisam mogla da razgovaram s tobom. Majka i ćerka su išle za svojim nedozvoljenim ljubavima. Nikad nisam mislila da si primećivala da si mi potrebna, no pogrešila sam.

27. jun 1970. godine. Danas sam videla Džoan i to je bio nagoveštaj svega onoga što će se desiti. Odlazila je na more na dva meseca. Plašila se pozdravljanja, pa je samo nazvala i rekla da nema vremena da dođe da me vidi. Poželela sam joj srećan put. Nakon pet minuta je nazvala i rekla da će navratiti samo na kratko – na minut ili tako nešto. Puna ljubavi i krivice, ne znajući kako se osećam, govorila sam trivijalije dok je moje srce vrištalo, čuvaj se, čuvaj se. Volim te, najdraža. Bože, daj da uvek vidi svoj put i da ne očajava. Rasterećena svojih obaveza i posla, krenula je poput deteta ka svojoj zabavi, znajući da je zaslužila odmor. Povlačila se kad god je smatrala da će

povrediti. Smem li ja da pokažem manje hrabrosti i integriteta od nje? Čerka postaje učiteljica, majka učenica.

Ponekad, jedino što treba da damo jedna drugoj su reči. Nadale smo se da se pukotine neće produbiti, ali jesu. Šefovi nikada nisu ostavili svoje žene, nikada nisu rešili finansijske probleme moje majke. Ali makar je kancelarija u kojoj je moja majka provela veći deo svog života bila emocionalna teritorija gde su pohvale za njene poslovne veštine uvek praćene bleskom zahvalnosti za njene seksualne sposobnosti. Rasipala je njihovu moć tucajući ih. Kad bi odlazila, postarala bi se da im knjige budu u redu.

U nekom trenutku, tokom ranih pedesetih, sve je počelo da se raspada. Sudski nalozi koji su dolazili svake nedelje bi stajali neotvoreni u njenoj torbi. Živela sam u iščekivanju pravnih eksplozija, dolazile su ali je nikada nisu raznele u potpunosti, već deo po deo.

Kada me je 1958. godine zatekla u krevetu sa ljubavnicom, dala mi je ultimatum – da odmah napustim kuću ili da odem kod lekara. Znala je da odlazak kod lekara neće biti moj izbor. Izbacila me je iz kuće i tako sam postala deo bujice šezdesetih: to je bilo pravo vreme za mene. Mogla sam da iskoristim sve što me je naučila, sve čemu sam svedočila: ljutnju na šefove, na one koji pokazuju prstom i govore joj da je kurva, na one sigurne koji su cvetali na ulicama bola, na one pune predrasuda koji su zaključavali restorane i škole. Moja kvir egzistencija je putovala sa mnom na Marševima slobode, na miljama dugom hodanju od Selme do Montgomerija, pomagala mi je u mirovnim marševima, protestovala protiv skloništa za vojne vežbe, sedela sa mnom ispred Komitetu za neameričke aktivnosti kad smo aplaudirali iscrpljenom Džonu Grantu, dok nas je jedan od prisutnih senatora nazivao zemaľjskim šljamom.

Dok sam ja pevala i marširala, moja majka je radila iz dana u dan kako bi preživela.

29. decembar 1969. godine. Pijana sam. Slušam urnebesne vesti na televiziji. Sve više regrutovanih, sve više ubijanja, sve više nepravde. Neću još dugo moći da izdržim. Da li je to moje lično nezadovoljstvo? Nisam svetica onoliko koliko želim da jesam. Mrzim muškarca koga volim. Mrzim sebe zbog toga što ga volim. Mrzim njegove vrednosti, njegove procene ko si ti, koliko je povoljna tvoja otpлата, koliko novca imaš. Ja nemam novac, ni poziciju. Živim od nedelje do nedelje, od plate do plate, mrzim svoj posao, mrzim to što me održava u životu. Mogla sam da napredujem da sam bila u mogućnosti da dajem i primim ljubav. Pa, kažeš, šta dođavola hoćeš? Pa nisam to dobila. Pa nisam to zaslužila. Nisam igrala igru. Oni nisu igrali igru. Samo je tucanje, bukvalno i figurativno, cela igra. Dobro to uradi i bićeš uspešna, uradi to sa srcem i nazovi ga ljubavu, možeš biti sigurna da ćeš dobiti dobro jebanje. Muka mi je od mog tela koje zahteva dodir ljubavi, muka mi je do srži od sve te ružnoće.

Dođi, omladino, bori se svim svojim oružjem. Spasite ovaj svet za vas. Mi imamo samo smeće. I ja sam njegov deo. Bacite nas, spalite nas, ali nemojte postati jedni od nas. Budite skromni prema svojim. Pružite sebi ljubav – mi je nećemo prepoznati.

Morala sam da odustanem od očekivanja da ću naći ljubav na onaj način na koji se ona sprovodila u porodicama oko mene. Moja majka me nikada nije naučila kako da budem dama, kako da perem zube ili kako da se pravilno obrišem. Nikada nije

delila sa mnom recepte, modne savete, nikada nije razgovarala o svojoj omiljenoj marki garderobe ili karmina. Nikada me nije savetovala da se udam ili da idem na fakultet. Ali jeste platila jednom muškarcu da me tuca kako bi videla da li sam lezbejka. Bila je pijana u vreme kad je to ugovorila, ali mislim da je nije bilo sramota od svog pokušaja. Morala je da sazna da li bi i ja, kao što je to bila ona, bila dobra prilika za seks. I bila sam, Redžina, ali sa ženama koje su radile sve da bih se ja osećala prelepom. Naučila me je kako da pronađem gnjide koje su se uhvatie za koren moje kose i kako da ih puknem između noktiju. Naučila me je smehu i izdržljivosti, i pravu na strast. Naučila me je apsurdnosti moći kada se koristi nad onima koji je nemaju.

29. decembar 1969. godine. Rođena sam, dali su mi ime, roditelji – uradili su najbolje što su umeli. Bila sam supruga koja nije mogla da ide utabanom stazom, uvek gladna odgovora. Bila sam majka, bolesna majka, ali majka. Rodila sam. Sam fizički čin nije bitan, ali volela sam drugo ljudsko biće. Nisam imala pravi izgled za majku, tako da sam tu omanula. Ali, zaboga, volim ove odrasle, ne zbog toga što sam majka, nego zato što vidim kako se bore da steknu svoj identitet.

Redžina, žena: ko je, dođavola, ona? Sjajna u krevetu, bar su mi tako rekli. Dobra prilika je dobra prilika, bez obzira na to šta je razlog dobrog tucanja. Koliko usamljenosti u tom pretvaranju. Šta mi je potrebno da bih se osećala potpunom?

Šta da radim sa ovom zaostavštinom? Majka mi ostavlja svoje viđenje o tucanju, svoj očaj, svoj bes. Njena pobuna je trajala

duže od pobune Ebi Hofman, Džerija Rubina i Eldridža Klivera.³⁶ Jednostavno se umorila. Nije prestala da radi, ali više nije bila najbolja šefova prijateljica. Sve češće je zvala Eliota i mene. „Platite kauciju za mene. Potreban mi je novac. Dođite po mene.“ Odlazila je na duže vreme, ne govoreći nam gde radi. Nedugo nakon toga, zvala bi me njena sestra bliznakinja Mirijam i izbezumljeno me pitala da li je istina da je majka prostitutka. Kad su njeni pozivi konačno stigli, pokazali su mi svetove poniženja u kojima je naučila da preživljava: stambeni hotel iz kojeg su je izbacili, iz kojeg smo moja ljubavnica i ja morale da spašavamo njenu garderobu. Kad sam se predstavila kao Redžinina ćerka, rekli su mi da sačekam napolju. Dokotrljali su korpu sa prljavim vešom tako da su se čarape i veš vukli po ulici. Sakupile smo brdo njenih stvari i ubacile ih u kofere. Diktafon koji sam joj poklonila da joj pomogne u pisanju, bio je nestao.

Ubrzo je trag koji je ostavljala za sobom postajao sve tanji. Svako iseljenje je smanjivalo njenu imovinu. Zadnje mesto na kom sam pokupila njene deliće bio je podrum zelenih zidova, u bolnici gde su ostavili njene kofere i gde sam uhvatila sebe kako dodirujem njeno govno. Moj poslednji poklon njoj, zeleni bademantil, prekriven njenim poslednjim strahom. Pažljivo su ga spakovali u plastičnu kesu i položili na vrh njenih rukopisa. Za trenutak, čitav svet je smrdeo na govna, ali onda sam shvatila da je to zapravo samo bademantil pa sam ga bacila u kantu za đubre.

Otvoreno pismo mojoj deci, 1969. Ti sine, poseti komšiluk, zgradu u kojoj je bio naš stan, zaviri među poštanske sandučice tražeći poznata imena, tražeći svoju nevinost, svoje snove. Nemoj dopustiti da uspomene zamagle sadašnjost ili budućnost.

³⁶ Politički i građanski aktivisti s kraja 60-ih u Americi. (Prim. prev.)

Ti ćerko, voli sebe, vredna si toga. Ne osećaj krivicu. Ti si iz tuge stvorila ljubav i saosećanje.

Ja sam, takođe, tražila stari dom, videla dvoje male dece koja me gledaju sa poverenjem i ljubavlju. Vidim vas oboje i vidim sadašnjost, bes koji zaklanja vašu ljubav, moj život isprepletan sa vašim, delove sećanja. Sada kada ste oboje odrasli, a ja u poodmaklim godinama, znam da smo bogatiji za sve naše patnje. Ono što ćete vi postati, obuhvatiće sve uspomene, nas troje koji jako volimo jedni druge.

Iz dela „Lezbejski aktivizam“ Biltena Aktivističkog gej saveza, april 1973.

BLAGOSLOVENE BILE MAJKE LEZBEJSKE NACIJE

ČETVRTI FEBRUAR 1973. GODINE JE VEROVATNO OZNAČIO POČETAK NOVOG PERIODA U LEZBEJSKOM POKRETU. „KOMITET ZA OSLOBOĐENJE LEZBEJKI“ JE ORGANIZOVAO PANEL POD NAZIVOM “MAJKE LEZBEJKI” ZA KOJI SE ISPOSTAVILO DA JE JEDNA OD NAJUZBUDLJIVIJIH I NAJOBEČAVAJUĆIH LEZBEJSKIH DISKUSIJA KOJE SU SE DO DANAS ODRŽALE U IZDAVAČKOJ KUĆI FAJERHAUS. MAJKA DŽOAN NESL JE VEOMA DIRLJIVO GOVORILA O TOME KAKVA JE DŽOAN OSOBA: DIVNA LIČNOST ČIJI IZBORI MOGU JEDINO DA BUDU DOBRI.

Moja majka je dva puta ukrala od šefova, jednom iz oćajanja, drugi put iz straha. Kada je krala za sebe, krala je mnogo i oba puta je bila uhvaćena. Sada već, svet moje majke je izmicao. Više nije mogla da kontroliše ni brojke ni muškarce, ali je uzvraćala udarce, koristeći svu magiju jezika knjigovotkinje.

15. oktobar 1976.
Gospodine Brener,

Primila sam suptilnu pretnju upućenu mojoj deci, koja je u vezi sa mojim nedelima, o čemu sasvim slučajno znate već dve i po godine. Ni u jednom trenutku nisam manipulisala ili lažirala vaše knjige kako bih prikrila deficit. Ne pokušavam da se odbranim, zapravo jedan deo mog isceljenja je da priznam da sam se „ponašala neprikladno“ – ali vaš moralni sud u pretpostavci svetiji-od-tebe je zaista smešan. Moćni imaju pravo, vaša filozofija?

Da se vratim izmirenju duga. Postoje neka odstupanja koja ću navesti: prema mojim beleškama, na mom računu se ne vidi da vam je vraćeno 800 dolara koji su skinuti sa moje plate. Moguće je da ja grešim i jedini način da se ovo utvrdi je da mi pošaljete kopije izvoda o mojoj zaradi iz 1974. i 1975. godine koji pokazuju da su mi prihodi umanjivani na osnovu dugovanja. Što se tiče 60 dolara za haljinu, što ste takođe naveli, tu sumu sam vratila vašem bivšem kolegi, Džoniju. Verujem da ga se sećate, kod njega ste odlagali čekove. Sarkastična sam zlobna i šaljiva, jadnik. Mislio je da je uspeo. Zar to ne mislimo svi mi, uključujući i vas. Sigurna sam da me se ne plašite, to i nije moj stil jer ja sam odgovorna za svoje postupke isto kao što ste i vi za vaše, i ja verujem u pravdu. Međutim, budite sigurni da je moguće da će od sada pa ubuduće svaka prepiska upućena mojoj deci najverovatnije biti bolna za vas. Moje greške su samo moje i tačka.

U vezi sa tim, prilažem ček na 75 dolara koje ćete dobijati svakog meseca sve do isplate celog duga, ali isplate će početi tek kada dobijem papire koje sam tražila. U slučaju da ne prihvatite ove uslove, ja ću se vratiti u Njujork, vi ćete odrediti vaš metod pravde, a ja ću nastaviti sa sprovođenjem svog.

Sada su čak i haljine uračunate. Tvoje telo više ne može da omekša ivice između tebe i šefa. Koristiš reči iz poslovnog sveta kao što su „s tim u vezi” i „iznad svega” kako bi vodila očajničke bitke. Ja, takođe, uzvraćam udarac u tvoje ime zbog toga što sam umorna od pretvaranja da sam dobra devojka pred tvojim šefovima.

17. septembar 1976.

Dragi g. Brener,

Šaljem vam adresu moje majke, ali pre toga bih želela da kažem nekoliko stvari. Ona je pomogla da se vrati dug od 3.100 dolara. Sada živi sa mojim bratom u Kaliforniji na socijalnoj pomoći. Moja majka je provela čitav svoj život radeći, prvenstveno da bi svoju decu dostojanstveno odgajala. Taj posao je obavljala potpuno sama, radila je u malim kancelarijama, vodeći knjige za svoje šefove. Godine koje je provela usamljena i frustrirana nisu od nje napravile razumnu „racionalnu” ženu. Kada je počinila ta „neprikladna dela”, bila je bolesna – bolesna od života koji su sačinjavale samo borba i usamljenost. Taj novac je odlazio čoveku koji je regularno pretio da će je ubiti. Sada kada gledam svoju majku, volim je. Ona je ponekad „luda”, ali je ceo svoj život provela radeći u poslovnom svetu koji je nikada nije video kao značajnu osobu; u muškom svetu u kom je služila šefovima – lagala i varala za njih, smanjivala poreze, potkradala knjige. Ne znam da li za vas ovo pismo ima ikakvog smisla, ali ja sam morala da ga napišem. Od moje majke je uzeto mnogo više nego što je ona ikada uzela. Jednog dana svet će biti drugačiji. Profiti i poslovi neće biti zasnovani na životima onih koji imaju manje moći – naročito žena. Moja majka ima moje večno priznanje i poštovanje.

„Ja nisam majka“, govorila bi, „ja sam Redžina, žena.“ Uvek, uvek je to bio njen jauk, i kad bi dolazila kod mene da traži novac koji nisam imala, i kad su je muškarci zlostavljali, i kada bi izgubila posao. Meni se plakalo i govorila sam: „Ali majko, ja nisam ćerka, ja sam samo žena. Molim te, ostavi me na miru.“

Ne znam kada je počela da se kocka, ali ubrzo su joj konjske trke postale neophodne isto kao vođenje ljubavi. Vođena usamljenošću, stigla je na nežensku teritoriju. Vozila se autobusom za usamljene ljude, žvrljala brojke na praznom parčetu papira koje bi pronašla u tašni i obično gubila. Stajala je u redovima, a okruživali su je ljudi koji su bili isti kao ona, kojima je bilo potrebno da pobeđe, i koji su osećali da je trebalo da pobeđe, a opet znali da su već izgubili samim stajanjem tu. Nekad me je vodila sa sobom, ali ja sam sve to mrzela. Jedino što sam videla je da je Redžina okružena podlim muškarcima. Redžina, pošto je bila stručnjakinja, ponovo je koristila magiju brojeva kako bi osvojila toplinu, ali meni je delovalo da je uvek gubila. Gledala sam sa gnevom kako je nestajao novac namenjen za stanarinu koji je stajao ispod roštilja, i pretvarao se u male nejasne tikete koji su bili isti kao hiljade drugih već razbacanih po umrljanom betonskom podu. Smatrala sam da novac moje majke treba da se troši na hranu i krov nad glavom. Nisam znala koliko je ona bila besna na novac koji je morala da napravi, niti koliko je odbijala da prihvati dosadan život koji bi imala kad je radila „ispravne“ stvari. Poslednje godine napuštala je stan koji smo joj Debora i ja opremile i odlazila u kockarnicu na Brodveju. Stajala bi tamo dodirujući svoj rokovnik ispod pazuha, u svetloplavom mantilu, sitna žena ponovo okružena muškarcima.

Autobus čeka, program je kupljen, odlazimo putem slave ili putem propasti. Nije bitno. Mi smo tamo

gde ima akcije i zajedništva, gde možemo da nađemo saosećajnog slušaoca, gde se hvalimo jer smo pobedili prethodnog dana. Gotovo se s ljubavlju posmatramo međusobno. Svi protestujemo da nismo kompulzivni kockari, ali ne priznajemo da imamo potrebu za vezama koje imaju značenje. Nema nikoga kome nedostajemo, mi smo u ovom autobusu zato što nemamo nigde drugde da odemo. Žena koja je u prostituciji je tu da bi muškarcima ubrala podmlađenu muškost. Žena koja nikome ne treba vapi za mrvicom pažnje. Možda će je prepoznati kao ženu koja daje dobre savete. Nema seksa.

U povratku kad stignemo do autobusa, to je kraj večeri. Neki razmišljaju o povratku samoći, pitajući se šta dođavola radim ovde, drugi mrze sebe i ceo svet, treći se hvale jer su dobili na kocki, pri čemu povređuju svoje ortake. Svi se slažu da je igra prljava.

Iznad svega mi je bilo najteže da podnesem tvoju usamljenost: odjednom, tebi koja si toliko žudela za dodirrom, strasti su postajale sve manje bitne. Stalno sam te gledala kako umorna i opterećena dolaziš sa posla. Očajnički sam želela da mogu da pozovem tvog snažnog i sigurnog mladog muža koji bi bio u drugoj sobi. Kasnije, kako sam odrastala, želela sam da prihvatiš ljubav žene. Na kraju, kad sam bila odrasla, želela sam da prihvatiš moju ljubav. Ali ti si radila stvari na svoj način, poput izdržljive zemljoradnice koja čisti zemlju od kamenja.

Upoznala sam ga u autobusu vraćajući se s trke. Bila sam strahovito utučena. Ne zbog toga što sam

izgubila, već zbog toga što sam bila užasnuta da bi veće moglo da prođe bez bilo kakvog ličnog kontakta. Iako je u autobusu bilo dosta praznih mesta, on je seo pored mene. Povremeno sam ga gledala i videla snažnog čoveka od četrdeset i nešto godina, zamišljenog lica, pogrbljenih ramena. Pitao me je kako sam prošla. Nezainteresovano sam mu odgovorila da sam izgubila nešto novca. Razgovor je bio besciljan sve do trenutka kada je rekao da se upravo vratio iz Vijetnama. Odmah sam odreagovala želeći da znam više. Saznala sam da je bio u ratnoj mornarici, na brodu koji je dostavljao opremu za rat. Kad sam čula njegovu verziju rata, procenila sam da su mu stavovi nazadni, ali dođavola, bar sam mogla sa nekim da razgovaram. Izašli smo iz autobusa u Četrdeset drugoj ulici. Skoro nezaintersovano me je pitao da li bih otišla sa njim na piće. I otišli smo u bar preko puta zgrade u kojoj sam živela i nastavila sam da se napijam. Pustila sam se da budem otvorena za sve što je moglo da se dogodi. Da li zvučim potpuno neemotivno u vezi sa svim? Da li sam znala da će mi ovaj muškarac ponuditi izazov? Znala sam to od početka. Znala sam da je samotnjak. Znala sam da mu je bio potreban kontakt sa drugim bićem isto koliko i meni. Misleći da mogu sama sebi da pomognem na taj način, napravila sam prvi korak, bila sam opterećena, ljuta, vikala sam. Odvela sam ga u svoj stan. Bili smo zajedno. Zaspala sam u njegovom naručju ne znajući ni kako se zove, niti me je to zanimalo.

Sećam se noći u Flašingu kada si došla kući pijana. Svi smo te čekali: ujka Džek, tvoj najverniji momak, Mejbl Hampton, koja je čekala da bude plaćena za svoj rad, Suzan, moja prva ljubavnica, i ja. Ušla si posrćući i videla nas kako zabrinuto buljimo u tebe. Počela si da bacaš novac na nas, vičući kako je Redžina jedino zbog toga bitna, da je to jedino što nam treba od tebe. Zatim si se srušila na kauč, a kada sam se nagla nad tobom, zgrabila si moju ruku i počela da je ljubiš, grozničavo mi govoreći da sam jedina koja razume. Suzan je izletela iz stana preplašena od haosa koji je nastao. Mejbl mi je rekla: „Idi za svojom ženom, ja ću se pobrinuti za Redžinu.” Otišla sam. Pobegla sam od saznanja da si me mrzela jer sam bila još jedno lice koje te je čekalo, i da si me volela jer sam bila najbliža tvom mučenju.

Počela sam da radim sa trinaest godina i nikada nisam tražila novac od tebe, ali sam priželjkivala da ne budem ta zbog koje se vraćaš kući. Kada sam obilazila zemlje koje ti nikada nisi videla, provela godine mira sa svojom ljubavnicom Deborom, one godine koje Džonas nije uspeo da ti podari, upoređivala sam svoje slobode sa tvojim ropstvom. Dan pre tvoje smrti rekla sam ti da više ne moraš da radiš. Pozvala si svoju prijateljicu Rouz kako bi joj rekla da su te deca oslobodila.

*7. maj 1977.
Draga Džoan,*

Tvoj rođendan je proslava predivnog dara koji sam dobila na Dan majki, pre trideset sedam godina – kada sam te držala u naručju kad nisi bila starija od tri sata, a ti si me gledala svojim veličanstvenim plavim očima, koje nisu lutale ili treptale kao kod većine beba. Odmah smo se povezale i, iako se

ponekad čini da nam je komunikacija slaba, postojala je ubedljiva povezanost ljubavi i posvećenosti, priznanja i snage.

Moja ljubav je tolika da bi me preplavila osećanja kada bih te videla licem u lice. Upravo danas želim da kažem da je tvoja ljubav za mene uvek bila najveći poklon – ti si učinila da sebe vidim lepom u svojim očima, zbog čega kažem hvala ti što si moja ćerka.

22. decembar 1978. godine. Danas sam ti donela knjige Kolet i Vile Kater koje si želela da čitaš, iako sam znala da nećeš moći. Ležiš na samrtnoj postelji priključena na male televizijske ekrane koji registruju narandžaste linije tvoga srca kad krvari, ili viče, ili stane. Od utorka si zarobljena žena. Kad sam bila jako mala i ležala u bolničkom krevetu, preplašena, želeći da si tu sve vreme, sećam se da si stajala iznad mene, obučena za posao, radnica koja ne sme da propusti niti jedan dan. Pogledala si dole ka meni i rekla: „Ne brini, biću tu.“ Kasnije kada si mislila da sam zaspala, zvala si svog šefa da se izviniš zbog kašnjenja i da kažeš da ćeš uskoro doći. Obe smo znale da ne možeš da ostaneš.

Sada ne mogu da te vidim. Ležiš na najkritičnijem krevetu – na mestu dubokog poštovanja. Gledam niz dugački plavi hodnik i vidim žuta svetla na kraju hodnika i bele mantile koji se ljuljaju dok doktori ulaze i izlaze iz tvoje sobe. Čekala si da se vratim kući s posla pre nego si pustila da te infarkt savlada. Čekala si tvoju radnicu ćerku. Pronašla sam te na samrti, a sada odlazim svakog dana na posao pre dolaska ovamo. U svakom satu imam deset minuta da ti pružim svoju ljubav. Tvoje oči me preklinju da ti pomognem. Umorna si i u bolovima. Napisala si mi na parčetu papira: „Smrt će biti blago.“ Mašine pumpaju umesto tebe, tečnost ulazi u tvoj krvotok. Doktor je sklonio

umrljani pokrivač kako bi mi pokazao opekotine od elektrošokova, ali ja jedino vidim tvoju ružičastu bradavicu.

Problematika „fam“

Već godinama nastojim da nađem način da objasnim posebnost buč–fam odnosa feministkinjama i lezbejskim feministkinjama koje smatraju da su uloge buč i fam reprodukcija heteroseksualnih modela, i zbog toga odbacuju lezbejske zajednice koje usvajaju taj stil ponašanja, kako one iz prošlosti tako i one sadašnje. Pre nego što nastavim: moja izdavačica je želela da definišem termine *buč* i *fam* i sad sam preplavljena obimnošću tog zadatka. Buč–fam život za mene nije bila intelektualna vežba, niti je to bio komplet teorija. Duboko u utrobi ja znam šta je biti fam meni značilo, ali je vrlo teško artikulisati taj identitet na način koji bi bio pravedan prema njegovoj celini, i ujedno se odgovori i na pitanje radoznale čitateljke. U najosnovnijim terminima, buč–fam znači način izgleda, vođenja ljubavi i života koji mogu izražavati pojedinke, parovi ili zajednice. U prošlosti rečju buč je previše pojednostavljeno bila definisana „muška“ partnerka, a fam kao njena ženstvena partnerka. Takvo označavanje previđa dve žene koje su razvile svoj stil iz specifičnih erotskih, emocionalnih i društvenih razloga. Buč–fam odnosi su, kako sam ih ja iskusila, kompleksna erotska i društvena stanja, a ne puke heteroseksualne replike. Ona su ispunjena dubokim i autentičnim lezbejskim jezikom ponašanja, oblačenja, gestova, ljubavi, hrabrosti i autonomije. Pedesetih godina su posebno buč–fam parovi bili prva linija fronta protiv seksualne netrpeljivosti. Zato što su bile toliko vidljive, trpele su glavni udar uličnog nasilja. Ironija društvenih promena učinila je da se

radikalni, seksualni, politički stav pedesetih danas vidi kao reakcionarno, nefeminističko iskustvo. Moji sopstveni koreni leže duboko u tlu tih lezbejskih običaja i ono što sada sledi je jedno lezbejsko razumevanje sopstvenog iskustva.

Ja sam fam i to sam već dvadeset godina. Ja znam kakvu reakciju danas izaziva ta izjava: mnoge lezbejke me odbacuju kao žrtvu, ženu koja nije mogla da učini ništa drugo jer nije ni znala ni smela ništa bolje, ali istina mog života kazuje drugačiju priču. Mi fam lezbejke smo pomogle održanju lezbejskog sveta na okupu u onim najnesigurnijim vremenima. Mi smo pružile mnogo više ljubavi i vlažnosti našim barskim stolicama i kod kuće nego što je trebalo. Ne umem teoretski da objasnim kako dolazi ljubav, zašto susreti sa vitkim, tamnim ženama baš tako eksplodiraju u mom stomaku čineći me toliko sramežljivom da sve što mogu da uradim je da izgledam opterećeno tako da one moraju da odu. Ali nisam bila samo nežna pahuljica, niti su to bile ostale fam koje sam znala. Znala sam šta smo želele a to je već bio pravi podvig za mlade žene pedesetih godina, u vreme kada nam je potreba za konformizmom, brakom i bebama bila neprestano udarana u glavu od strane vladinih kreatora politike. O, imale smo i naš stil – našu opremu, parfeme i predstave – mogle smo i da izgubimo glavu u zagrljaju partnerke za igru koja nas je držala dovoljno čvrsto da učini svet sigurnim; ali sve smo mi, i fam i buč, dolazile krišom istim mračnim ulicama do naših barova i vraćale se crvenih očiju kroz pustoš ranog jutra, suočavajući se sa dugom nedeljom turobnog vremena u kancelarijama, salonima lepote ili telefonskim kompanijama. Oduvek sam znala da je moj život zbunjujuća kombinacija romantike i realizma. Mogla bih da vam pričam priče...

O dvadesetogodišnjoj fam devojci koja je nosila svoj omiljeni dildo u roze satenskoj tašni u bar svake subote da bi njena partnerka za to veče mogla tačno da shvati šta ona hoće...

Ili kako sam u sedamnaestoj visila oko Pam Pama na Šestoj aveniji i u Osmoj ulici Grinič Vilidža sa svim ostalim fam koje su bile premlade da bi ih pustili u bar, a neiskusne da bi znale kako da falsifikuju lična dokumenta. Koristile smo tu oskudnu, dosadnu kafedžinicu kao teren za trening, sastajalište za planiranje naših noćnih pohoda. Ne samo fam – tu su bile i mlade buč iz celog kraja, koristeći trenutak da začesljaju svoju kosu baš na pravi način u ogledalu iza vrata.

Sećam se kako sam konačno ušla u svoj svet, u bar na Ebington skveru, gde sam naučila da žene traže jedna drugu godinama, i kako smo kao mlade fam bile hapšene od policajki; sećam se i reda ispred toaleta, svaka sa svojom tačno određenom količinom toalet papira, i makroa koji su pokušavali da nabace ženu za tu noć, a i zurećih strejt ljudi koji su u nama videli samo zabavne nakaze. Moje strasti su me odvele domu, i ni svi glasovi mržnje Makartijeve 1950. nisu me mogli zadržati izvan moje zajednice.

Svaki put kada govorim na lezbejsko-feminističkim skupovima predstavljam se kao fam koja je napravila kaming aut pedesetih godina. Ja to radim jer je to istina, i omogućava mi da dam svoje istorijsko poštovanje mom lezbejskom vremenu i mestu, ženama koje su nestale, ali čije glasove još čujem i čije džempere sa V-izrezom i izglancane mokasine još uvek vidim. Činim to da bih se setila žena koje sam viđala u kupovini sa svojim ljubavnicama u supermarketima Donjeg Ist Sajda, fam partnerki buč žena koja su radile kao kelnerice u Klubu 82. Sećam se kako je nepokolebljivo jedna fam žena uzvraćala poglede drugim mušterijama kada je nežno prihvatala za ruku svoju partnerku. Buč su bile poznate po svom izgledu, a fam po svom izboru. Činim to u ime supruge „pasing“ žena čija me lica posmatraju sa stranih novinskih stubaca, žena koje su novinari

opisivali kao obmanute, a u stvari, njihove istorije nagoveštavaju mnogo komplikovanije izbore. A da su fam bile samo „supruge“ pasing žena, ženske zaštitnice bračne imovine, bilo bi lako izgubiti interes za ono što ih čini seksualnim jereticima, jer bi izgledale kao obične žene. Tako su fam postajale žrtve dvostrukog odbacivanja: u prošlosti nisu izgledale u kulturnom smislu dovoljno različite od heteroseksualnih žena da bi se videlo da razbijaju seksualne tabue, a danas ne izgledaju dovoljno feministički, pa čak ni u svom istorijskom kontekstu, da bi zaslužile pažnju ili poštovanje kao žene koje su napravile prekretnicu.

Ako se od nas očekuje da zajednički sastavimo delove smislene feminističke i lezbejske istorije, moramo početi sa postavljanjem pitanja o životima ovih žena koje ranije nismo postavljale, a da bismo to postigle, moramo da podignemo nivo zainteresovanosti na mnogo viši nivo od onoga koji bi nam koncept politički korektnosti seksualnosti ikada dozvoljavao.³⁷ Politički korektna seksualnost je paradoksalni koncept po sebi. Jedan od najdublje usvojenih stavova feminizma je da žene treba da budu autonomne i sposobne na samoodređenje u definisanju sopstvenih seksualnih želja, ali kad neka žena kaže: „Ja to želim“, feministkinje požure i kažu: „Ne, ne, samo ti je penis u glavi, žena ne bi trebalo da želi taj čin.“ Ali mi još uvek uopšte ne znamo dovoljno o tome šta žene – bilo koje žene – žele. Stvarni problem ovde je da smo prerano prestale da postavljamo pitanja u lezbejskom i feminističkom pokretu i požurile da ono što nam se činilo u prvom momentu kao

³⁷ Pogledati Muriel Dimen – „Politically Correct? Politically Uncorrect?“ u *Pleasure and Danger: Exploring Female Sexuality*, ed. Carole S. Vance (Boston: Routledge & Kegan Paul, 1984), str. 138–148. Za diskusiju o izvorima, razvoju i standardima političke korektnosti i nekorektnosti, posebno u odnosu na seksualnost.

odgovori, promovišemo u zadivljujuće i rigidno zdanje koje sad imamo. Nismo pitale buč-fam žene da se same izjasne ko su one – već smo mi to uradile umesto njih. Ne ispitujemo društveni život barova za lezbejke iz radničke klase četrdesetih i pedesetih godina – mi prosto usvajamo da su sve te žene žrtve.³⁸ Naši unapred pretpostavljeni odgovori zatvaraju nam uši i zaustavljaju analize. Pitanja i odgovori o lezbejskim životima koji odstupaju od feminističkog modela sedamdesetih udaraju šokantno na same temelje feminizma, mada je taj novi talas postavljanja pitanja autentičan i dolazi od žena koje su doprinele stvaranju feminističkog i lezbejskog pokreta, koji je sada pred izazovima nove faze razvoja. Ako prekinemo ispitivanja, ponovo ćemo prisiliti neke žene da žive svoj seksualni život u zemlji sramote i krivice – samo što će one sada biti proganjane shvatanjem da to nije patrijarhalan kod koji su promašile, već uverenje njihovih sopstvenih sestara koje kažu da su došle s ljubavlju. Radoznalost gradi mostove između žena i između prošlosti i sadašnjosti – presude pak grade moć samo nekih nad ostalima. Radoznalost nije trivijalna, to je poštovanje koje jedan život ukazuje drugom. U pitanju je širina duha i srca koja odbija da bude ograničena pristojnošću ili očajanjem. Najteže je preživeti u vremenima najveće nužde, u vremenima mržnje ili nestabilnosti i napada. Sigurno je da su to bila baš takva vremena.

Kad stanem ispred nove generacije lezbejki i upotrebim tu reč – fam, ponekad se osećam vrlo starom, kao relikat odavno sahranjene prošlosti koja je izbila iz zemlje, stresla prašinu sa svojih usta i počela da govori. Prva reakcija je obično šok, pa smeh i onda zbunjenost, jer se moje slušateljke moraju suočiti sa sopstvenim stereotipima razumevanja te reči, kao i sa činjenicom da sam ja moćna žena koje je činila mnogo dobrog

³⁸ Radovi Madeline Davis i Liz Kennedy dokumentuju lezbejsku zajednicu u Bafalu pre 70-ih i doprinose glavnom prekidu tog ćutanja.

u tom hrabrom novom svetu lezbejskog feminizma. Ali članice publike nisu jedine koje prolaze kroz talase reakcije. I ja se takođe pitam kako ću biti shvaćena kroz te naslage istorije. Lezbejska aktivistkinja koja osamdesetih definiše sebe kao fam i otvara pitanje naših teškoća ugnjetenih ljudi na najvidljiviji način.

Kolonizacija i borba protiv nje uvek postavlja protivrečnost između pojavnog i dubljeg preživljavanja.³⁹ Postoji potreba da se kolonizatoru vrati njegov odraz, a u isto vreme da se održi u životu ono što predstavlja delove nečije kulture, čak iako to može biti nerazumljivo opresoru, koji omnipotentno misli da poznaje sve ono što vidi. Buč–fam odnosi nose sa sobom upravo teret tog kulturnog ratovanja. Samo izgleda da one usvajaju elemente heteroseksualne kulture koja je na vlasti, a neke je upravo odbacuju jer žele da daju iskaz o sveprisutnosti te vlasti – ali to je validan stil, sazreo kroz godine borbe koji je štitio neke od naših najhrabrijih žena. Kolonizatorova moć sprovodi na silu ne samo dnevno kulturno obezvređivanje, nego takođe postavlja zamku pamćenja, sileći nas da obezvedimo sve ono što je nekada bio istinski otpor u očajničkoj bobi da se bude različita od onoga što su oni govorili da jesmo.⁴⁰

³⁹ Albert Memmi, *The Colonizer and the Colonized* (New York: Orion, 1968) posebno je koristan tekst u razjašnjavanju kulturne borbe u prerevolucionarnom periodu.

⁴⁰ Ovo je analogno kao kada crni ne jedu pečeno pile (jer to je ono što beli misle da crni rade) a vole da ga jedu, zbog uskusa i zbog sećanja na dom koje im donosi. Jedan od načina da se ovom prisilnom lišavanju nasledstva odupre je da se od aktivnosti kulture napravi kućni događaj, u kome samo članice porodice razmenjuju ovo uživanje. Mnoge buč–fam individue i zajednice su prisvojile ovaj oblik otpora. One postoje na ivicama ženskog i lezbejsko-feminističkog pokreta, i neke od članica zajednice pređu tu granicu, pomažući organizacijama i feminističkim projektima, ali noću se vraćaju buč–fam odnosu.

Buč i fam imaju istoriju genijalnosti u stvaranju ličnog stila,⁴¹ ali kako elementi tog stila – odeća na primer – dolaze iz heteroseksualno definisane kulture, lako je inovatorski stil otpora pobrkati sa pukim replikama preovladavajućih običaja. Ali lezbejka buč koja je nosila muško odelo pedesetih nije bila muškarac koji nosi muško odelo – ona je je bila žena koja je stvorila svoj stil da signalizira drugim ženama šta je sve u stanju da uradi, preuzimajući erotsku odgovornost. U feminističkim decenijama, fam je ona lezbejka koja otvara pitanje pogrešno protumačenog izbora na najdublji način. Ako se oblačimo da zadovoljimo sebe i druge žene kojima želimo da objavimo našu žudnju, onda nas nazivaju izdajicama sopstvenih zajednica jer se čini da nosimo odeću neprijatelja. Šminka, visoke štikle, suknje, razgolićujuća odeća, pa čak i određeni način držanja tela su se smatrali kapitulacijom pred patrijarhalnom kontrolom ženskih tela. To bi bila ispravna kritika ukoliko se žena oseća neudobno ili je prisiljena da se na ovaj način predstavlja, ali to nije ono što ja radim kada se osećam seksualno snažno i kada to hoću da delim sa drugim ženama. Fam su žene koje su napravile sopstvene izbore, ali moramo da se naučimo da čitamo između kulturnih redova da bismo cenile njihovu snagu. Lezbejke bi trebalo da su gospodarice nesklada, znajući da otpor leži u promeni konteksta.

⁴¹ Želim da bude jasno da se buč–fam stilovi razlikuju od zajednice do zajednice kroz vreme. Pisala sam ranije o buč–fam parovima koji deluju slično, obe imaju kratku kosu i nose pantalone: vidi članak u *Heresis 12: Sex Issue*. Fotografije ovog stila mogu se naći na mnogim naslovnim stranicama lezbejskog časopisa *Ladder*. Strejt ljudi su 50-ih godina posmatrali ove parove dok hodaju držeći se za ruke, često sa mržnjom i pitanjem: „Koja od vas dve je muškarac?” Ovo pitanje je najčešće postavljano manje jasno definisanim parovima. Mislim da bi bilo koja od nas iz tog vremena bila u stanju da razlikuje buč od fam po suptilnim razlikama, hodanju, načinu na koji se drže ramena ili na koji se savija glava u razgovoru.

Poruka fam lezbejkama 70-ih je ta da smo mi bile „Čiča Tome“⁴² pokreta. Ako bih nosila za pokret prihvatljivu odeću u vidu gojzerica, radničkih kombinezona, košulja od grubog platna, ranca, tada bih mogla da budem osoba od poverenja, ali to nije uvek način u kome se ja osećam najjačom. Ako takvu odeću nosim jer se plašim suda mojih sopstvenih drugarica, ja sam onda jedna druga vrsta izdajice, ovog puta sopstvenog fam smisla za lični stil, jer ovaj stil predstavlja ono što sam izabrala da uradim sa svojom ženskošću. Ne mogu ga ni sakriti ni promeniti bez gubitka svoje strasti ili svoje snage. To je najtužnija ironija sveg tog nerazumevanja fam jer je za mnoge od nas to bio doživotni put u uživanju u svojim telima. Buč ljubavnice koje daju osećaj sigurnosti i nežnosti, strastvene i zavodljive, bile su za mnoge od nas most da prihvatimo kod sebe ono što je društvo govorilo da je nedostojno: da smo ženska tela sa velikim kukovima i velikim zadnjicama. Posebnost moje seksualne istorije vodi me da izrazim svoje feminističke pobede na sopstveni način. Druge žene, strejt ili gej, nose te pobede ličnog stila u sebi, neke nisu sklone da ih javno izlažu jer se plaše suda ženske zajednice. Naše razumevanje otpora je zato prilično umanjeno.

U 70-im i 80-im fam su takođe bile optuživane za zločin prerusavanja, pokušaj ograđivanja od androginih lezbejki. U ranijim decenijama, mnoge fam su koristile svoju spoljašnost da obezbede zaposlenje, tj. nađu posao koji bi omogućavao njihovim buč ljubavnicama da se oblače i žive na način na koji su obe to volele. Njena fam pojava joj je dozvoljavala pristup na neprijateljsku teritoriju kako bi omogućila ekonomsko preživljavanje za obe. Kada su buč i fam toga stila izlazile zajedno, niko ih nije optuživao za prerusavanje. U stvari, što je

⁴² Čiča Toma je lik iz knjige Harijete Bičer Stou „Čiča Tomina koliba“. U govornom jeziku se koristi kao termin koji opisuje osobe iz niže klase koje su okrenute autoritetima kako bi zadobile njihove simpatije radi preživljavanja. (Prim. prev.)

fam bila ekstremnija, to je njihovo lezbejstvo bilo očiglednije i više uličnih opasnosti ih je čekalo. Sada se lezbejski stil javlja u kontekstu rastuće androgine društvene okoline, pa samim tim fam oblačenje postaje još problematičnije. Fam se obično shvata kao lezbejka koja izgleda kao strejt žena koja nije feministkinja – zastrašujuće pogrešno čitanje samopredstavljanja koje pretvara jezik oslobođene žudnje u kolaboraciju ćutanjem. Erotska komunikacija između dve žene se u celini ne čuje, ali ovog puta ne od strane muškaraca, nego drugih žena od kojih mnoge to rade u ime lezbejskog feminizma.

Kada neka unosi identitet fam u arenu političkog aktivizma, onda slojevi konfuzije rastu. U proleće 1982. Debora, moja ljubavnica, i ja smo pokazivale slajdove o *Lezbejskoj istorijskoj arhivi* u studentskom gradu Stoni Bruk, Univerziteta u Njujorku (SUNY). Govorile smo pred pedeset žena, zdravstvenih radnica, od kojih su se njih četiri identifikovale kao lezbejke. Nosila sam dugu haljinu lavanda boje u kojoj sam se osećala u svom telu dobro i uzbuđeno, i crne čizme koje su me činile snažnom. Deb je bila obučena u šorts, majicu, jaknu i kožni žaket. Vodila sam dvosatnu diskusiju o iskrenom osećanju homofobije koje su imale žene, o njihovom strahu da naša sopstvena tela smatramo seksualnim, i o različitim oblicima tiranije sa kojima se žene suočavaju. Na kraju je jedna strejt žena rekla da joj je mnogo lakše da razgovara sa mnom nego sa Deb koja je sedela na drugom kraju sobe. „Ja izgledam više kao vi“, rekla je pokazujući na mene. Ona je takođe nosila dugu haljinu i čizme. Dakle, moja pojava, koja je u stvari bila deo erotske komunikacije između Deb i mene, bila je preobražena u graničnu liniju između nas dve. Ustala sam, odšetala do Deb, zagrlila je i stavila njenu glavu na moje grudi. „Da“ – rekla sam – „ali samo kad smo nas dve zajedno stvari postaju sasvim jasne.“ Onda sam se vratila u centar prostorije i slagala.

„Obukla sam se ovako da biste me vi saslušale, ali naša stvarna sloboda biće onog dana kada budem mogla da obučem trodelno muško odelo sa kravatom, a da vi i dalje čujete moje reči.“ Našla sam se suočena sa paradoksom da treba da se borim za jednu slobodu po cenu druge. Publika se osetila prijatnije sa mnom jer sam mogla da prođem kod njih, mada je njihovo nerazumevanje mog famstva bilo u stvari izdaja njegovog najdubljeg značenja.

Zato što sam mnogo puta bila u odbrani kada se to pitanje pokretalo, nalazim se u iskušenju da ulepšam teškoće koje su postojale u prošlosti, a postoje i sada. Biti fam nikada nije bilo jednostavno iskustvo, ni u nekadašnjim, starim lezbejskim barovima 50-ih godina, ni danas. Fam su bile veoma pažene, ali ipak i obezvređivane. Uvek su postojali vicevi koji su kružili barovima u kojima su fam potcenjivane, dok se istovremeno neviđeno mnogo energije i pažnje ulagalo da se udvara fam ženama. Nismo uvek bile osobe od poverenja, često se na nas gledalo kao na nepostojanije članice lezbejskog sveta, što je bila protivrečnost sa našim stvarnim životima u kojima smo sve dobro znale mnoge fam koje su verno stajale uz svoje buč ljubavnice kroz duge godine borbi. Bile smo i misteriozne i praktične, mi smo bile one koje su gradile i rušile domove, bile smo i glamurozne i dosadne, sve u isto vreme. Buč i fam su imale interne dijaloge da rešavaju, ali kada je policija upadala u naše barove, kada nam je pretilo fizičko nasilje, kada su nas niz ulicu pratili podsmeh i dobacivanja, ta istančanija unutrašnja diskusija se pretvarala u monolitan front u kojem su se i buč i fam ogorčeno borile da zaštite jedna drugu od napadača. Feministkinje bi trebalo da znaju malo više o tome kako su fam doživljavale sebe, a kako su ih videle one koje su ih volele. Izvesno je da erotska jasnost koja je postojala u meni i u srcu stilova mnogih drugih fam nikada nije bila potpuno shvaćena ni od seksologa, ni od feministkinja.

Kako je buč–fam tradicija jedna od najstarijih u lezbejskoj kulturi, ona se našla kao predmet istraživanja zajedno sa svim ostalim kada su seksolozi započeli svoje studije o seksualnim devijacijama. Smatralo se da je ženstveni devijant, kako su fam bile tada nazivane, nesavršena devijacija. Seksološka literatura iz 1909. godine tvrdila je da samo „čist ženski devijant može da se oseća kao muškarac“.⁴³ Nekoliko godina kasnije, fam je opisana kao „feminizirani tribadist“.⁴⁴ Pedesetih naša patologija je objašnjena na ovaj način:

„Feminiziran tip lezbejke je ona koja traži majčinsku ljubav, koja uživa da prima mnogo pažnje i osećanja. Ona je često preokupirana svojom lepotom i ponekad je narcisoidna. Ona je tip svijajuće loze o kojoj odrasli često misle i obraćaju joj se kao maloj ludoj, bez bilo kakvog shvatanja izvitoperene seksualnosti koja rukovodi njenim radnjama.“⁴⁵

A onda su doktori dodali poslednji udarac: „Ona je sposobnija da bude biseksualna i takođe sklonija da odgovori poželjno na tretman.“ Ovde je fam lezbejka potpuno lišena moći, pretvorena u ludu ženu koja lako može biti uterana ponovo u staro stado. Istorijski, mi smo lišene nasleđa, neuvažavane ni kao prave devijantkinje, a ni kao odrasle žene.

Primer lezbejske literature sa početka dvadesetog veka, takođe, pokazuju kompleksnost fam tradicije. U knjizi „Bunar samoće“, objavljenoj 1928, dva glavna fam lika usvajaju neke od mitskih

⁴³ Katherine Bement Davis, *Factors in the Sex Life of Twenty-Two Hundred Women* (New York: Harper & Brothers, 1929). Davis ovde citira August Forel, *The Sexual Question* (New York: Rebman, 1908).

⁴⁴ Frank Caprio, *Female Sexuality* (New York: Grove, 1954), str. 18.

⁴⁵ *Ibid.*, str. 19. Caprio podupire svoju argumentaciju citatom dr Winifred Richmond, *The Adolescent Girl* (New York: Macmillan, 1925).

karakteristika fam.⁴⁶ Jedna je nesrećna supruga koja zavodi Stivena Gordona, buč heroinu, koju kasnije izdaje tražeći izvesnost sigurnog života. Druga je Bet, koju ljubavnica Stiven na kraju romana predaje budućem mužu da bi imala šanse da vodi „normalan“ život, čime nas autorka lišava mogućnosti da bolje razumemo ozbiljnost zavetovnja devijantkinje. Stvarnost života autorke knjige daje drugačiji portret fam žene. Ledi Una Trobridž, partnerka Redklif Hol, koja je sebe smatrala Redklifinom suprugom, bila je glavna pokretačka snaga koja je doprinela da se „Bunar samoće“ objavi, mada je znala da će time izložiti njihove živote teškim nemirima i više od toga.

„Ona (Redklif Hol) je došla kod mene rekavši da je njen pogled na naše vreme sazeo i mada zna da bi objavljivanje takve knjige moglo značiti brodolom njene cele karijere, potpuno je spremna da podnese svaku žrtvu osim – da žrtvuje moj duševni mir.

Naglasila je da je s obzirom na našu zajednicu i sve ove godine u kojima smo delile dom, jasno da ono što pogađa nju mora pogoditi i mene, i da bih ja bila uključena u svaku vrstu osude. Zato je prepustila odluku u potpunosti meni, pa će tu knjigu ili napisati ili odustati od nje, onako kako ja odlučim. Veoma sam srećna kad god se setim da je moj odgovor došao praktično odmah, bez početnog oklevanja: rekla sam joj da napiše ono što joj je na srcu, a što se tiče eventualnog uticaja na mene, da sam na smrt bolesna od dvosmislenosti, i da jedino

⁴⁶ Radclyffe Hall, *The Well of Loneliness* (London: Johnathan Cape, 1928).

želim da budem poznata po onome što stvarno jesam, a i da živim sa njom u palati istine.⁴⁷

Zašto onda Redklif Hol sa tako pouzdanom fam ženom pokraj sebe nije oslikala isti tip žene u svom lezbejskom romanu je predmet koji zahteva dalje istraživanje. Trobridžin krik: „Sita sam dvosmislenosti“, mogao bi postati fam moto.

Ono što se iz ovog kratkog istraživanja primera iz seksologije i literature može shvatiti, nadam se, jeste koliko još mnogo nam je potrebno da znamo, da pitamo i da istražujemo. Fam su decenijama shvatane kao problem, i od strane onih koji nikada nisu imali namere da nam budu prijatelji, a sada i od onih koje kažu da su nam drugarice. Vika oko uključivanja fam–buč diskusije u konferenciju o seksualnosti na Barnardu mi je bila šokantna. Čekala sam preko deset godina moga života da budem ozbiljno shvaćena na feminističkom skupu. Marširala sam, demonstrirala, konferensirala, pisala letke, prošla kroz grupe za podizanje svesti 70-ih, noseći duboko u sebi prošlost i sve žene koje su je živele, verujući da kada budemo imale sigurnu teritoriju da ćemo moći da istražimo šta su naši životi zaista značili. Ali samo pokretanje ove teme, i samo zabavljanje mogućnošću da nismo bile potpune žrtve nego da smo imale svest o tome šta smo radile, bilo je dovoljno da opet ohrabri pozive da ćutimo, koji su dolazili od strane feministkinja koje su se plašile naših glasova. One od nas koje žele da ponovo počnu da govore ne predstavljaju reakcionarnu hajku protiv feminizma, kako su neke sklone da to nazovu. Mi smo izdanak onog najboljeg u feminizmu novog vremena, jer pokušavamo da postavljamo pitanja o tabu teritorijama, da razumemo kako su žene u prošlosti imale i sada imaju snage da izraze žudnju i

⁴⁷ Lady Una Troubridge, *The Life and Death of Radcliffe Hall* (London: Hammond & Hammond, 1961), str. 81–82.

svoj odpor. Postavljamo ta pitanja u službi uverenja da naš najdublji tekst čine sami životi žena, pa i život fam lezbejke.

Pismo mojoj zajednici: Odlučno DA jednog naroda

Ovo pismo javnosti je napisano 1993. godine, nakon praćenja istrage Senata o gej osobama u vojsci, nakon gledanja dela emisije „Šezdeset minuta o debati o 'Duginom nastavnom planu' koji uključuje afirmativan pristup pitanju različitosti i nakon višemesečnog čitanja debata o humanosti gej ljudi u novinama Njujork Tajms.

Ovo nisu laka vremena, ali su vremena koja moraju biti. Svuda oko nas institucionalne glave raspravljaju o našoj humanosti kao da nismo tu, kao da smo ljudski objekti koje treba premeštati dok njihovi mali umovi i još manja srca opipavaju „gej problem“. Drugi ljudi, radni ljudi, svirepi u zaštiti svoje dece i u privrženosti svojim verskim liderima, zavetuju se na jednoumlje. Pobožni katolici, ortodoksni Jevreji, hrišćani fundamentalisti znaju šta je bog rekao o nama. Moćni i bespomoćni udružuju se u osudi.

Ali mi, ljudi punih-ruku, mi dolazimo danas. Dolazimo poznavajući svoju istoriju, poznavajući svoje pesnikinje i pesnike, poznavajući naše zajednice iz prošlosti koje su gradile svetove da bismo ih mi nasledili. Dolazimo kao žene koje su odbile da budu idealne, da budu detinjaste ili sputane; dolazimo kao muškarci koji su podneli gubitak svih zarad par ljubavi. Mi

smo posmatrači njihovih žalosnih predstava, mi smo graditeljke i graditelji novih vremena.

Tokom četiri decenije stvarala sam svoje mesto u ovom svetu kao ljubavnica žena. Širila sam svoje noge i spuštala usne za ljubav žena tokom noći a tokom dana predavala studentkinjima i studentima. Način na koji sam volela ispunjavao je način na koji sam predavala, način na koji sam volela oblikovao je knjige koje sam pisala, način na koji sam volela oblikovao je politiku promena za koje sam se borila. Stotine hiljada nas čvrsto je držalo uz sebe svoje strasti dok smo stvarali javnu lepotu u ovoj zemlji.

Ponude bi nam stigle: ćutite, nemojte se javno objavljivati, nikom ne recite ništa i imaćete svoje mesto. Ćutanje ne osvaja ni časno ni bezbedno mesto. Obelodanjivanje nas čini nemogućim, ćutanje nas čini mogućim. Ali naše nasleđe zahteva glas. Redklif Hol viče na svog advokata: „Planiram da ova knjiga bude o kvir ljudima, a ne samo o prijateljicama i prijateljima.“ Oskar Vajld grdi: „Ne možete ubiti moju ljubav prema mladićima tako što ćete me strpati u zatvor.“ Pat Parker pita i upozorava: „Gde ćete vi biti kada dođu po vas?“ Mejbel Hempton se hvali: „Kako to mislite, kad sam napravila kaming aut, otvoreno počela da govorim? Kad nikad nisam bila in, nisam krila.“ Odri Lord pevuši: „Ćutanje nikada nikoga neće spasiti.“ Oni ne mogu silom naterati ćutanje u naša usta, mi uzimamo svoje ljubavnice i ljubavnike u svoja usta, mi uzimamo vlažnost i punoću u svoja usta, ali nikada njihovo ćutanje – jer to bi nas ugušilo.

Pobožni roditelji i stručnjaci za porodicu kažu da smo nepodobne i nepodobni da imamo decu, da razumevanje nije podobno za decu, da su susreti s lezbejkama majkama štetni za decu. Kažu, pustite ih da o tome saznaju kada budu stariji, kao da smo mi neka čudna hrana koju samo odrasli smeju da

probaju. Pustite da moje dete batinama uvedu u muškost u školskom dvorištu, pustite da moja ćerka izgubi srce tragajući za ženskim životom – ali im nikada ne dozvolite da saznaju da rod nije zatvor, da ljubav nije uvek darovana istoj nekolicini. Ovi ljudi koji žele da nas drže daleko od dece, bore se da zaštite mesto za ubijanje.

Drugi društveno isključeni ljudi su nam rekli da je perspektiva sve. Frederik Daglas je napisao: „Ono što je on najviše voleo, ja sam najviše mrzeo, ono što je njemu davalo život, meni je značilo smrt.“ Umirući gospodari izgradili su kule od karata, pun špil mržnje, zatočeni u sopstvenom odrazu u ogledalu. Mi moramo poznavati sebe, poznavati postojanost naše istorije i naš dar ljubavi, kako bismo mogli da hodamo kroz njihovu kuću ogledala do izazova koji nas čeka: stvaranja pravednijeg sveta.

Kohezija mašine za ubijanje biće uništena ako se pojavimo sa našim punim imenima na usnama naspram vojnih stručnjaka, svih tih moćnih muškaraca koji sede u istim stolicama kao i drugi muškarci koji su donosili presude o tome šta je nekad bilo stvarno – članovi Istražnog komiteta Predstavničkog doma SAD-a, muškarci koji su devedesetih godina prošlog veka bili umešani u politički skandal prodaje oružja Iranu, muškarci koji su branili Klarena Tomasa u čuvenom slučaju seksualnog uznemiravanja na radnom mestu. Oni su postali prazan glas dok smo se mi kretali napred, i sada kao duhovi sede na tim stolicama, izgovarajući kredo sveta koji se gubi. Ali čak i u svojim ispraznim mahanjima, oni osakaćuju nadu.

Razmisli čega se oni plaše – naše ljubavi i žudnje, pobune i različitosti, igre, nežnosti, dodira, slobodnije dece koja jedna drugu ne nazivaju pederima, devojčica koje streme ka svojoj slavi, muškaraca koji ne moraju da mrze nežnost. Sve njihove reči i razlozi za isključivanje, sva buka njihovog NE pašće u senke istorije.

Vi – moje kvir drugarice i drugovi – dali ste mi svet u kojem moje reči mogu da žive, u kojem je moja ljubav suncem poljubljena, u kojem je moj bes pretvoren u vizije mogućnosti. Ovo su teška ali neophodna vremena. Ovo su vremena kada mi JESMO odlučno DA jednog naroda.

DODATAK

Feministička prava i lezbejske slobode

Razgovor sa Džoan Nesl i Dajen Oto

Kulturni centar Rex, Beograd, 25. april 2011.
Panel je organizovan u okviru *Četvrte lezbejske nedelje*

Džoan Nestl (Joan Nestle), legendarna lezbejka, fam spisateljica, osnivačica je prve Lezbejske istorijske arhive u Njujorku koja je počela kao grupa za podršku lezbejkama 1974, u stanu Džoan Nesl i njene tadašnje partnerke Deборе Edel. Autorka je više knjiga o lezbejskoj žudnji, lezbejskoj ljubavi, buč i fam odnosu i drugim političkim temama lezbejki. Poslednjih godina piše o temama koje se tiču starijih lezbejki i lezbejki koje su preživele kancer. Sa partnerkom Dajen Oto živi u Melburnu u Australiji, gde je aktivistkinja Žena u crnom i aktivna u suprotstavljanju izraelskom režimu protiv okupacije Palestine.

Dajen Oto (Dianna Otto), dugogodišnja je feministička profesorka ženskih prava na Univerzitetu u Melburnu. Feministički aktivizam je otpočela u Centru za silovane žene i na SOS telefonu u Australiji, a kasnije u socijalističkom feminističkom kolektivu, u feminističkim izdavačkim akcijama, i u Amnesty International. Trenutno predaje o feminističkoj intervenciji u međunarodnom pravu.

Moderacija: Adriana Zaharijević i Lepa Mladenović

Predstavljanje: Zoe Gudović

Prevoditeljke: Nina Đurđević i Danijela Živković

Centar za ženske studije (Beograd) već dvadeset godina omogućava alternativnu nastavu, razvija feminističku teoriju i podstiče feminističku praksu u Srbiji.

Rekonstrukcija Ženski fond (Beograd) je prva lokalna ženska fondacija u Srbiji. Kroz svoje programe podržava aktivnosti usmerene na puno ostvarenje ženskih ljudskih prava, akademsku razmenu, pacifistički/antimilitaristički angažman, saradnju i solidarnost.

PREDSTAVLJANJE

Zoe: Dobro došli na večerašnje predavanje na temu Feministička prava i lezbejske slobode. Na početku bih da se zahvalim na ovom prostoru, a to je Kulturni centar Reks, tako da hvala Dušici Parezanović i ostalima koji će večeras biti naše domaćice i domaćini. Isto tako bih htela da se zahvalim svima vama koji ste došli, koji ste izdvojili ovo popodne da se družite sa našim legendama, kao i prevoditeljka, predavačicama i moderatorkama. Mi ovde imamo legende. U prvom delu sale, legende-gošće su Džoan Nesl, legenda, feministkinja, spisateljica lezbejka, i Dajen Oto, profesorka prava, feministička pravnikinja koja se bavi ženskim ljudskim pravima, i one će nam večeras pričati malo o segmentu feminističkih prava. Imamo moderatorku Lepu Mladenović, legendu, i Adrianu Zaharijević. U večerašnjem prevodu će pomoći Danijela Živković, ona će prevoditi za vas, sa engleskog na srpski, i Nina Đurđević Filipović, koja će pomoći pri prevodu vaših pitanja sa srpskog na engleski, a pored toga će pomagati Džoan i Dajen u razumevanju srpskog. Ovo što ste mogli iza mene da vidite, to je prezentacija rada prijateljica koje su sarađivale sa Dajen i Džoan. U pozadini je muzika k. d. lang, za to se zahvaljujemo Labrisu i Jeleni Vasiljević. Uživajte, pretpostavljam da će biti mnogo pitanja, imamo posle otvoren prostor za razgovor, tako da je sad vreme da pitate sve što hoćete neverovatne žene koje su sa nama.

RAZGOVOR

Adriana: Početkom februara Lepa Mladenović, legenda, šalje mejl i pita da li bi *Centar za ženske studije* voleo da dovedemo Džoan Nesl i Dajen Oto, i pita me da li znam ko je Džoan Nesl. Potpuno iznenađena i pitanjem i idejom da će jedna tako velika,

važna, prepoznatljiva žena doći u ovu zemlju, kažem, naravno, kako ne bih znala ko je Džoan Nesl! U tom trenutku se dogovaramo da napravimo predavanje na Fakultetu političkih nauka, gde su inače predavanja Centra za ženske studije. Međutim, Uskrs nas je u tome omeo, tako da smo dobili možda i bolji, zanimljiviji i intimniji prostor od onog prostora koji bi nam bio na raspolaganju. Pre nego što kažem nekoliko reči o Džoan i Daj, želim odmah da naglasim da je ovo javni razgovor, tako da u svakom trenutku imate mogućnost, štaviše pravo (pošto ćemo dosta pričati o pravima večeras na različite načine), imate pravo da prekinete ovu raspravu, ili ove monologe, tako da možemo da vodimo razgovor zajedno. Da se vratim na predstavljanje. Lepa me pita odakle znam za Džoan, i ja joj kažem da sam već 2004. godine, kada sam pisala verovatno svoj prvi tekst, tekst o prostituciji koji je rađen zajedno sa *Glasm razlike* i za *Glas razlike*, prvi put naišla na nešto što se zove *Sex Wars*. *Sex Wars* se odnosi na dugu raspravu u okviru lezbejskog feminizma koja počinje osamdesetih godina i završava se kvir teorijom, a osobe koje su učestvovala u tom nečemu što nije ni teorijsko ni čisto praktično, nego neka objedinjena, zajednička stvar aktivizma i teorije, bile su pre svega Džoan Nesl, koja je večeras ovde sa nama, i njene prijateljice. Mi imamo večeras s nama otelovljenje istorije feminizma, nekoga ko je uvodio ključne pojmove, ko je nametao ključne pojmove, kakvi su svakako buč i fam koje je uvela Džoan Nesl. Želela bih da kažem nešto na sličnom tragu i o Dajen Oto. Budući da je ovo prva prilika u kojoj Džoan i Dajen govore zajedno, ovo veče je možda još važnije nego inače, jer je neka vrsta premijere. Lepa mi, dakle, pominje da Džoan dolazi sa svojom partnerkom Dajen Oto i ja se u tom trenutku pitam odakle mi je njeno ime poznato. Ispostavlja se, naime, da je 2006. godine Slavica Stojanović, direktorka *Rekonstrukcije Ženski fond*, koja je inače omogućila ovo veče, imala ideju da se prevede knjiga koju je priredila

Sintija Rotšajld – *Written out* (Izbrisano iz teksta), u kojoj se govori o tome kako se seksualnost koristi da bi se napalo organizovanje žena. Davno sam prevela tu knjigu, ali se sada prisećam da je Dajen Oto jedna od žena koja je učestvovala u njenom sastavljanju. Sada ću pokušati na najkraći mogući način da predstavim Daj, kako je skraćeno zove Džoan.

Dajen Oto je jedna od osoba koja je sastavila *Nacrt opštih komentara o ravnopravnosti žena za Komitet ekonomskih, društvenih i kulturnih prava*, i učestvovala je, a to je možda nešto što će ovde biti svima prepoznatljivo, u pisanju nacrtu opšte preporuke o sporazumnim obavezama u CEDAW. Sad bih prepustila reč Lepi da vam, kako to zaista jedino ona i može, nešto emotivno i prijateljski kaže o Džoan.

Lepa: Dobro večer! Ja sam večeras srećna lezbejka i srećna sam već tri dana zato što se moj san ostvario, jedna od lezbejki koju volim i od koje učim, koja je postala moja prijateljica, je tu sa svojom voljenom i to je prosto fantastično. Večeras imam želju da pozdravim pre svega sve lezbejke, kvirice, biseksualne, trans i sve one koji žive jednu različitu žudnju od heteroseksualne jer naša egzistencija nije laka.

Mi smo imale Feminističku grupu *Žene i društvo* još osamdesetih godina i jedna od feministkinja lezbejki, Slađana Marković, koja sad živi u inostranstvu, donela je taj famozni tekst koji se zove *Moja majka je volela da se tuca*. Kad sam ga pročitala sećam se da sam bila u čudu. Kako je moguće da ništa slično do sada nisam pročitala nigde i nikad? O osećanjima žena koja nisu ni mogla biti zapisana u toj muškoj hetero književnosti, iako ih mi prepoznajemo svaki dan u sebi i oko sebe.

Džoan Nesl je na jednostavan način pisala o svojoj lezbejskoj žudnji. U ovoj priči opisan je odnos između njene mame koja je

tražila seks sa muškarcima, i nje, ćerke koja voli žene u doba kada je to značilo bolest koju treba lečiti. Meni je ta priča majstorski napisana, hrabra, otvorila potpuno jedan novi svet lezbejskog pisma, pa sam mesecima tražila knjigu *Restricted Country* da je celu pročitam. Posle toga sam shvatila da Džoan Nesl piše o lezbejskoj žudnji u mnogim tekstovima. Ona je u međuvremenu izdala dvadeset knjiga, od toga pola njih ima upravo taj termin u naslovu. Ključno je bilo da sam čitala ovu knjigu baš te godine kada je počeo rat. Možda neki od vas znaju, neke od nas lezbejki bile smo aktivne antifašistkinje i antiratne aktivistkinje od 1991. i potresalo nas je sve što se događalo na teritoriji bivše Jugoslavije. Tada sam imala osećaj kao da sam se umožila u različite živote, s jedne strane sam stajala svake srede sa *Ženama u crnom* protiv rata i srpskog režima, ujutru ustajala, oblačila se u crno, jer je to bio jedini način da se suprotstavim fašizmu koji ne mogu da promenim, iako crnu boju ne volim. Svaki dan sam radila sa ženama koje su preživele muško nasilje i izbeglištvo, a petkom sam dolazila u Labris na lezbejske radionice. Bilo mi je teško da svoju lezbejsku žudnju, svoju antiratnu žudnju, svoj rad sa ženama koje su preživele muško nasilje stavim na jedno mesto. Jedino mesto na kome sam mogla da budem cela je bio moj stan. U istoj sobi u kojoj sam vodila ljubav sa ženama je uvek bio i tranzistor sa vestima iz rata. One koje znaju, u to vreme to nisu bile vesti sa bilo koje radio stanice u Srbiji nego smo slušale radio *Slobodna Evropa* i radio stanice iz drugih zemalja o tome šta se događa u Vukovaru, šta se događa u Dubrovniku, Srebrenici, Prištini. Rat svakoj od nas intenzivira osećaj usamljenosti, pa sam ja bila izabrala par autorki za svoj „džep“. Kad mi je bilo mučno od kvintesentne koncentracije mačoh ratnog sveta, ja bih se setila neke od mojih lezbejskih svetiljki, Odri Lord i njenu presnažnu *Odu Preživljavanja – Litany of Survival*, Adrien Rič jer je mudra, Džoan Nesl jer mi je davala dozvolu za lezbejsku žudnju uprkos i paralelno sa činjenicom da

postoji rat. Sanjala sam da ću Džoan Nesl jednog dana napisati koliko mi je bila važna, i to sam uradila deset godina kasnije. Tri dana sam pisala to pismo, znate kada želite da napišete nešto ženi koju volite već godinama i koja vam je promenila život onda razgovarate sa sobom i sa njom danima i noćima. I tako, onda sam poslala pismo, sutradan dobila njen odgovor koji sam priželjkivala, ali je on u stvarnosti bio sto put više od toga! Saosećajno pismo njenog divljenja i ljubavi koje otvara moje ćelije do radosti, čitala sam ga desetak puta sve sa suzama. Od tad počinje naše prijateljstvo.

Adriana: Dok smo razmišljale kako da večeras napravimo vezu među veoma različitim teorijskim polazištima Dajen i Džoan, da bismo pokazale šta one rade, ideja se sama od sebe nametnula u dokumentarcu Džoan Nesl *Hand on pulse*, koji vam od srca preporučujem. Jedna rečenica iz tog filma pronašla je svoj put do nas ovde: „Borimo se za pravo da zakomplikujemo raspravu.“ Čini mi se da će Džoan i Daj imati puno toga da nam kažu o tome kako se to pravo osvaja i kako je uopšte moguće da u 21. veku to pravo i dalje nije zagarantovano, ne samo nama kao ženama, feministkinjama, lezbejkama, već naprosto kao osobama. Sada dajem reč Dajen.

Dajen: Zdravo svima. Htela bih da počnem tako što ću ponoviti mnogo zahvalnosti koje je Zoe već izrazila. Veoma smo zahvalne Rekonstrukciji Ženski fond, Labrisu i Lepi jer su omogućile sve ovo, Centru za ženske studije, našim divnim prevoditeljicama i svim ostalima. Veoma je dirljivo i divno bilo biti sa vama ovde i mogu da kažem da smo puno naučile. Obe smo bile oduševljene jer je Adriana pronašla vezu između našeg rada u smislu toga da smo obe zainteresovane da otvoreno govorimo o kompleksnosti. Ali mislila sam da započnem naše putovanje u kompleksnost tako što ću vam prvo malo reći o Ženskim studijama, u čijem pokretanju sam učestvovala 1972.

godine, što je bilo toliko davno da ne mogu ni da saberem godine, ne volim ni da mislim koliko je davno bilo. No, bila sam mlada, bila sam studentkinja na Univerzitetu u Australiji, i bila sam veoma uzbuđena jer sam tamo pronašla feminizam, naročito među ostalim studentkinjama. I pitale smo se zašto nema žena u našim udžbenicima iz istorije, zašto politika govori samo o tome šta su muškarci u javnoj sferi uradili, zašto se u pravu jedva pominju žene. Tako da smo se okupile, par studentkinja su se sastale sa nekim profesorkama sa fakulteta, i insistirale da se u okviru katedre za političke nauke organizuje kurs koji bi se zvao Ženske studije. I naša tema je bila, kao što možete da očekujete, lično je političko. Takođe smo govorile o tome kako je znanje za sve, a ne samo za akademske građanke i građane, tako da smo pozvale žene iz zajednice, kao i aktivistkinje, da dođu i pohađaju ove studije isto kao i ostale studentkinje, i to je onda počelo dosta da podseća na Centar za ženske studije koji vi danas imate ovde. Tako da mnoge od tih stvari trideset godina kasnije inspirišu vaše ženske studije. Ali ubrzo su se stvari zakomplikovale. Naravno, bile smo u akademskoj ustanovi, na Univerzitetu, i Univerzitet je rekao: vi morate da imate procenu znanja, morate da imate profesore koji će ocenjivati, morate da imate pravila koja govore o tome šta je prihvatljivo i za šta možete da dobijete sertifikat. Tako da je to ono što ja nazivam problemom institucionalizacije. Moramo da saradujemo sa institucijama, da ih menjamo, ali takođe moramo i da ostanemo van njih. Sada radim u instituciji, na Univerzitetu, i jedan od izazova sa kojima se susrećem je da uspostavim vezu između onoga što predajem i šta aktivistkinje rade u vezi s onim što predajem. Želim da otvorim pitanje kompleksnosti tako što ću pitati kako izlazimo na kraj s državnim institucijama ili čak i privatnim, kako da organizujemo menjanje tih institucija a da pri tom ne budemo uvučene u njih ili preplavljene onim kakve oni žele da mi budemo. Možda da se

nadovežem na razgovor koji smo vodile u subotu, kako da ostanemo čudovišta. Nadam se da znate na šta mislim.

Nina: Ako možete objasnite.

Dajen: Ok. Kako da nastavimo da pružamo otpor. Kako da našu viziju boljeg života održavamo živom, a ne samo u onom obliku u kom nam država dozvoljava da mislimo. A da bi te vizije živele, ne možemo samo da budemo cenjene, pretpostavljam da to mislim kad kažem čudovišta, mi štrčimo, rizikujemo, znate, govorimo čak i ako to znači da ćemo biti stigmatizovane i marginalizovane. Džoan uvek govori da budem ličnija. Lepa bi verovatno rekla da budem emotivnija. Još samo malo ličnije. Znate kada sam shvatila '71-'72, kada su feminističke ideje došle do mene, videla sam stvari koje nikada pre nisam videla, i osećala sam se potpuno transformisanom. Ispred mene je bio život, potpuno različit od onoga o kom me je moja religiozna konzervativna porodica navela da razmišljam. Jedna od stvari je bio rad sa drugim ženama kako bi bili stvoreni novi prostori za žene. Takođe, imale smo Centar za oslobođenje žena preko telefona i žene su zvale uglavnom zbog nasilja u porodici o kom ja nisam znala ništa. Tako da smo se organizovale, provalile smo u praznu kuću i objavile u novinama da smo otvorile centar. I žene su počele da dolaze zajedno sa decom. Znate, ovo je bilo nešto skroz drugačije, osećale smo se tako osnaženim zato što smo kao žene mogle da radimo i da branimo jedna drugu, ne iz milosrđa, već iz solidarnosti.

Džoan: Ok, sad je red na mene. Prvo, moram da kažem, znate, došle smo u Beograd mislim pre tri dana, a na neki način deluje kao da je prošla večnost. Stigle smo i poznavale samo jednu osobu, Lepu, a večeras na putu ovamo smo videle prijateljice na svakom ćošku. I grupa je samo nastavljala da raste. Odlazimo sutra ujutru rano, ali, mislim da govorim u ime obe, na neki način nikada nećemo otići. I moram da kažem, pre

nego što se vratim na temu, sam vaš jezik je postao poezija za mene. Ritam između govora naših života i vašeg jezika koji transformiše naše živote u vaš je magija ljudske maštovitosti kakvu nikada pre nisam iskusila na taj način. I to daje veliku nadu. Govoriću o razlikama u našim istorijama i koliko je divno što delimo ovaj prostor. Znam da sam prethodne večeri toliko govorila da ste se sigurno zapitale kako zvuči Dajenin glas. Ja sam svoj kaming aut napravila u barovima radničke klase u Grinič Viliđžu u Njujorku 1958. godine. Još od tada stalno dobijam ideje iz mog tela iz tog doba. Kada sam se uključila u feminizam sedamdesetih godina, koristila sam svoje telo na neženstvene načine, već blizu 15 godina i moji susreti sa državom su svi proizilazili iz žudnje. Želela sam da budem na mestima na kojima sam mogla da osetim žensko telo priljubljeno uz moje, gde sam kao mlada žena mogla da doživim žudnju svog tela. To je nešto što se dešava kada ste mladi, ma kog da ste roda. Ali u našem slučaju, u Americi pedesetih godina, morali smo da izlazimo na kraj sa ružnim od države. Ono što sam videla nakon što sam radila tokom cele nedelje i za vikend odlazila u barove koje je kontrolisala policija, bila je cena kojom smo morale da platimo našu žudnju. Ono što pod tim mislim je da sam bila mlada žena iz radničke klase, i u taj bar gde sam odlazila su dolazile i druge žene iz radničke klase, žene koje su radile kao taksistkinje, telefonistkinje, službenice, žene koje društvo ni na koji način nije štitilo. Ali svakog petka i subote, one su se izlagale policijskom nasilju, nasilju na ulicama, jer smo kao buč-fam žene i parovi bile očigledno vidljive. Pitala sam se kako žene koje imaju tako malo mogu toliko da rizikuju. Postoji nešto što se zove red za WC o čemu sam pisala... Neću da vam čitam ali ću ispričati. To je nešto što nikada neću zaboraviti i ne želim da iko od vas iskusi tako nešto. Zbog toga što smo smatrane kriminalkama, bile smo zločinačka populacija, mogle smo da imamo te barove samo zbog sprege organizovanog kriminala i nečega što je

država zvala odeljenje za poroke. Nije bilo dozvoljeno da ljudi istog pola igraju ili uopšte budu zajedno u javnom prostoru. Prema tome, ti barovi koje smo imale, postojali su pod određenom kontrolom. To je značilo da policajac dođe svake večeri po svoju isplatu, crveno svetlo koje treperi na plafonu bi se ugasilo i to je bio naš signal da sednemo, odvojimo se jedna od druge i molimo se da kada policajac dođe u ovu sobu da izbroji novac, neće uzeti našu buč partnerku, pribiti je uz zid i reći: „Aha, hoćeš da budeš muškarac?“, i svući joj pantalone. Sedele smo, pisala sam o tome, i držale naše partnerke za kaiš kako bismo ih smirile. Svake noći je u tom baru postojao ritual koji se zvao red za toalet. Zbog toga što smo smatrane seksualno devijantnim, postojalo je pravilo da samo jedna od nas može da uđe u toalet, a to se kontrolisalo tako što je na ulazu u toalet stajala buč žena koja je bila zaposlena u baru. Ona je držala rolnu papira dok bismo mi stajale u redu koji se protezao od početka bara pa sve do te prostorije pozadi, čekajući dozvoljenu količinu papira koju je ona obmotala oko ruke i davala svakoj od nas. Ovo je bila igra poniženja koju smo pokušavale da preokrenemo, pa smo flertovale čekajući u tom redu, šalile bismo se: ovo nam je prvo veče zajedno, molim te, pusti nas da uđemo, a ona bi govorila: „Ne, ne, ne mogu.“ Možda vama ovo ne deluje strašno ali ovo je bila '60–'61. i mi smo tada čekale dozvolu, kako sam napisala, da pišamo i seremo. Koristim taj jezik jer je tako bilo. Ono što sam napisala, dok sam stajala u tom redu nisam razmišljala o tome kao o istoriji. Nisam mislila da je to deo nečega što će dovesti ljude do oslobođenja. Ali u mojoj zemlji se dešavalo još nešto, pokret za građanska prava, antiratni pokreti, antinuklearni pokret, i u stvari sam shvatila da sam se uključila u sve to dok sam uzimala tu dozvoljenu količinu toalet papira. Trebalo mi je neko vreme da poverujem da nisam toliko slobodna, ali da zaslužujem građansko poštovanje koliko i svi drugi ljudi. Bila sam uključena u pokret za drugačiju vrstu države. Uporedo sa

pokretom za građanska prava razvijao se pokret za oslobođenje žena, a zatim i gej pokret. Ali u meni je uvek postojala mlada žena iz radničke klase koja je stajala u tom redu sa mnogim drugim koje nikad nisam videla u pokretu za oslobođenje žena. Mnoge od mojih starih prijateljica nisu doživele da dočekaju novu zemlju feminizma. Ovo je dug put, ali kada sam se uključila u lezbejski feminizam, neko vreme sam prolazila. Da bih prolazila, pretvarala sam se da imam drugačiju istoriju zato što je bilo novo pravilo. Kako da objasnim – nova vizija toga kakva žena treba da bude, i neke od mojih žudnji se nisu uklapale u tu novu viziju. Ali bila sam voljna da ih zadovoljavam u tajnosti, privatno, jer je bilo jako dobro biti ta nova žena, sve dok nisam shvatila da će novi zidovi biti podignuti u ime želje za savršenijim svetom. A onda, mislim 1981, došla sam na ideju da napišem esej koji se zvao „Lezbejska seksualna hrabrost pre 1969“ – godina je uzeta zbog gej pobune u Stounvolu, a ja sam u tekstu pisala o buč-fam odnosima. Tada sam udarila u zid. Tada mi je rečeno da nije dozvoljeno da pišem o tim stvarima, da imam kurac u glavi. Objasniću. To je deo razloga zbog kog želim kompleksnost. U svim pokretima za oslobođenje težimo monolitnom drugarstvu, ali sam shvatila da postoje određene žudnje koje nas izdvajaju iz toga. U želji da se zaštite ženska tela je politička posvećenost da se omogući anatomija viktimizacije, koja nam je bila potrebna. Ali dešavalo se nešto drugo, postalo je skoro nemoguće govoriti o seksualnoj radosti, govoriti o kompleksnijim oblicima seksualne žudnje. Nisam mislila da ovo čini politiku zdravom. Jeretizam u to vreme je bio u tome, smejaćete se ovome, što sam ja bila lezbejka koja je volela da bude tucana. Uživala sam u penetraciji. To su neki smatrali izdajom. Ali tu zaista ima nešto dublje, ne radi se samo o tome šta ja volim da radim u krevetu. Mi se zapravo borimo za telo, za slobodu da telo može da živi u celosti, crno telo, belo telo, svi putevi, nacije i države definišu telo, golo telo, recimo žensko telo, kvir telo, trans telo. Kako zadržavamo integritet i

pravo tog tela nasuprot onoga što nazivam naoružanom državom. Pomislite na tenk, golo telo, golo devijantno telo..., kako osigurati dostojanstvo i potpunost različitosti tog tela. Sada imam sedamdeset godina, od tog reda za toalet koji je bio pre toliko mnogo godina i žena koje su stajale pored mene, proistekao je moj čitav životni rad i doveo me ovde.

Adriana: Već sada se otvara prostor za razgovor. Naše gošće pitaju da li bi neka želela nešto da kaže, da pita ili komentariše. Ako je publika po običaju stidljiva, onda možemo dalje da forsiramo Lepa i ja.

Lepa: Da ih nežno podržavamo. Ono što sam htela da kažem je da sam imala tu sreću da posetim Lezbejsku arhivu koja je sad u Bruklinu, a koju je Džoan Nesl sa svojom partnerkom sa kojom je tada živela, pre mnogo godina, započela u svom stanu. To je jedna fantastična istorija lezbejske arhive koja i do dan danas postoji kao kolektiv koji je potpuno nezavisan i plaćena je samo jedna čistačica, sve ostale rade aktivistički. I ono što je fascinantno je to kako su one krenule da prave tu arhivu i zašto je važno da mi sve pamtimo svoju lezbejsku istoriju, a jedna od rečenica koja se nalazi i na veb-sajtu *Lesbian Herstory Archives* kaže: „Sve što je lezbejka dotakla, stavićemo u arhivu.“

Adriana: Ja bih volela da postavim pitanje koje takođe u izvesnom smislu ima veze sa Lezbejskom arhivom. Pitanje je upućeno obema na različite načine. U jednom klipu koji se može videti na sajtu lezbejske arhive, govore Debora i Džoan. Džoan na samom kraju, možda nekih osam minuta pre kraja, pominje situaciju u kojoj jedna žena koja je radila za FBI, a lezbejka je i njena se dokumenta nalaze u lezbejskoj arhivi, govori o problemima koje ta situacija donosi. Pustila bih Džoan da kaže ono što je rečeno na kraju klipa, a moje se pitanje nadovezuje na ovo što je Lepa rekla – da je Lesbian Herstory Archive mesto

za svaku lezbejku. Kakvo je vaše mišljenje o tome da je feminizam za svakoga, kako je davno tvrdila bel huks?

Džoan: Već sam malo govorila o tome zašto smo pokrenule Arhivu i o svojoj ulozi u tome. Kako bih odala poštu svim onim ženama iz barova koje nisam videla u lezbejskom feminizmu, njihovoj potpunoj kompleksnosti, kao seksualnim radnicama, ženama koje prolaze, ženama koje su izgledale kao muškarci kako bi se zaposlile. Kada smo 1974. godine pokrenule arhiv, nije postojalo ništa slično u svetu. Zločinke, kriminalci nemaju arhive, a mi smo bile kriminalizovana zajednica. U početku smo diskutovale oko toga šta bi trebalo da prikupljamo i postojao je pritisak da se isprave svi stereotipi o lezbejkama. Postoji čuvena američka lezbejska izreka: *Nismo sve vozačice kamiona*. A ja sam pomislila: neke od nas jesu. Na konferenciji ženskih studija održanoj na Univerzitetu u Kanzasu, mislim, 1979, veoma srećna lezbejka je puštala slajdšou svih tih sterotipa o ženama, kako su svi nestali. I ja sam se smejala sa svima u tami i osećala se kao da sam zaista deo tog novog sveta. A onda je došao slajd sa slikom buč žene i fam žene i glas koji je govorio: više nam ne trebaju slike ovakvih žena, sve je to bilo samo iz očajanja. Radost je iščezla. Smisao je bio, lako je praviti nove egzile kada ste skoro pijani, kada ste pijani od mogućnosti novih oslobođenih zajednica. Ja sam se posvetila tome da Arhiv bude koliko god je moguće inkluzivan. Da istorija seksualnih radnica koje su lezbejke stoji pored istorije žena koje su se borile protiv pornografije. Da prekrivači za bradavice koje su nosile striptizete, jer nije bilo dozvoljeno da se one vide... O. K., moram da vam ispričam priču. Osamdesetih godina sam prikazivala slajdšou, naš inkluzivni slajdšou u Los Anđelesu, i na jednoj od slika je bio radnički šlem, koji je buč lezbejka nosila u čeličani u Bafalu. Takođe tu su bile i radničke čizme koje je nosila. I kažem, mi ovo imamo kao uspomenu na sve lezbejke koje su obavljale teške fizičke poslove u fabrikama, a čija imena

ne znamo. Na kraju slajdšoua, svetla su se upalila, i prišla mi je žena koja mi je izgledala prelepo, stala ispred mene i rekla: „Džoa, veoma me dirnula slika šlema, ali volela bih da znam, da li ćeš prihvatiti moje prekrivače za bradavice. Ja sam lezbejka koja radi kao striptizeta kako bih se obrazovala.“ Naravno da sam prihvatila. Tako da u našoj arhivi ti prekrivači za bradavice stoje pored radničkog šlema, pored majica na kojima piše *ljubičasta napast*, što je rani slogan lezbejskog feminizma. Pustićemo budućnost i posetiteljke da odluče kakva je konverzacija između ovih izraza lezbejskog života i lezbejstva. Kažem to zato što je naša arhiva postala kontroverzna sedamdestih i osamdesetih godina, jer smo uključivale lezbejke koje su seksualne radnice, lezbejske SM organizacije, a jedan deo zajednice je smatrao da arhiva treba da uključuje samo one koje bi mogle da budu uzori. Mi samo možemo da kažemo budućnosti kako smo divne bile. Nema šanse da bih dala životni rad za to. Smatrala bih to uvredom kompleksnosti u budućnosti i onoga što bi moglo da bude potrebno. To je postala vrlo realna stvar, u opštoj diskusiji kasnih sedamdesetih, jedna žena je rekla: „Ali kad bi postojala lezbejska nacistička organizacija, ne biste htele njihove papire, je l da?“ I ja sam rekla: „Naravno da bismo! Kako bi drugačije razumele?“ To je delovalo kao retorički razgovor sve dok se jednog popodneva nisu pojavile dve žene koje su donele kutije sa stvarima njihove prijateljice koja je nedavno umrla. Sele smo da razgovaramo o životu u tim kutijama, kada je jedna od njih rekla: „Nismo bile sigurne da ćeš prihvatiti ovo. Ova žena koja je imala veoma poznat hotel za lezbejke u nekom gradiću koji se zove Proinstaun, ranije, tokom tridesetih, četrdesetih i pedesetih godina je bila agentkinja FBI. Dobila je nacionalnu medalju kao nagradu jer je pomogla da se vođe trgovačkog sindikata osude. Posle toga je napisala knjigu, koju imamo, prevedena je na mnogo jezika, na koricama je crvena zavesa na kojoj su srp i čekić, a zavesu razdvaja Anđela, koja je u svom

lezbejskom životu bila vrlo buč žena, ali u ovom slučaju nosi suknu.“ Ovde je pitanje, da li smo želele ovu kolekciju koja kaže da i mi možemo da budemo fašistkinje, kao i bilo ko drugi, i pomislila sam: ovo je možda najvažnija kolekcija koju imamo. Ovo ne znači da mi to nije slomilo srce, ali ne radi se ovde o mom srcu.

Dajen: Ja mislim da postoji razlika između Arhive i pokreta za oslobođenje. Arhiva ima posebnu ulogu, ona informiše pokret za oslobođenje, ali ona i otvara mogućnosti za nas, pomaže nam da postavljamo sebi teška pitanja. Tako da nas ovo vraća na problem institucionalizacije, na primer ženske studije – ako su studije povezane sa formalnim obrazovanjem, gde morate da ocenjujete ljude, onda istraživanja koja recimo studentkinje sa master studija rade moraju da se uklape u određena pravila koja mogu da budu suprotna feminizmu. To može da ograniči razmišljanje, ako se uzme u obzir šta je prihvatljivo u akademskim krugovima. A deo ideje ženskih studija je da izaziva te zidove, pa kao i Arhiva, ženske studije su deo slagalice našeg pokreta, nisu sam pokret. Postoji veza između Arhive i ženskih studija, one su neophodne jedne drugima, i nadam se da će studentkinje ženskih studija napraviti nove istorije koje u suprotnom ne bismo imale, da se stvori prostor gde možemo da razgovaramo uprkos našim različitim istorijama, i da se suočavamo sa pitanjima kao što je ovo da li ćemo prihvatiti papire agentkinje FBI-ja.

Džoan: Reći ću, Arhiva prihvata te papire, taj život, tu komplikaciju odluke koju je žena napravila, ali pokret ne mora. Želim da odvojim te papire od tela, telo i kako ga prigrliti, kako da ga održavamo u životu i punim strasti uprkos nacionalnom terorizmu. To je nešto što se ne uklapa u naše ideološke razgovore kakve vodimo i zbog toga ja pišem o erotici, zbog

toga pričam o telu, da učinim stvarnim to što mi nosimo, tu tako hrabru i krhku stvar, telo.

Dajen: Želim samo i ja da povežem feminizam sa telom. Želim da oživim feminizam koji je pozitivan prema seksualnosti. Jer za mene u feminizmu se i radi o seksualnom oslobođenju. Pre nego što sam došla do feminističkih ideja, nisam znala da žene doživljavaju orgazam, mislila sam da to mogu samo muškarci. Samo zahvaljujući feminizmu sam otkrila da i žene mogu da uživaju u seksu isto koliko i muškarci. Vidim ovu raspravu o feminizmu o seksualnosti i zadovoljstvima i opasnostima kao deo dinamike koja održava feminizam u životu. I to na neki način pruža izazove koji nam daju život. Kako da se odnosimo prema seksualnom nasilju, a na neki način se ne isključuje seksualno nasilje koje mogu da dožive muškarci i transrodne osobe i ostali, a u isto vreme se prepoznaje kompleksnost naše seksualnosti, zadovoljstvo i duboka humanost koji su povezani, što naša seksualnost na neki način jeste.

Dajen: Hajde bilo koja?

Adriana: Ako se radije slušamo, ja bih postavila još jedno pitanje, koje se na neki način nadovezuje na sve ono o čemu smo do sada govorile. Reč je o jednoj rečenici koja je, čini mi se, važna mnogim ženama i muškarcima u ovoj prostoriji, budući da povezuje *Žene u crnom* iz Beograda sa *Ženama u crnom* iz Melburna. Jako bih volela, posebno u ovom kontekstu u kojem smo do sada govorile, u odnosu na prostor za nekad konfliktne različitosti, da nam kažete nešto o sloganu *Žena u crnom* iz Melburna NEĆEMO DA BUDEMO NEPRIJATELJICE.

Dajen: Ja ću da počnem. Način na koji ja to vidim govori o dugačkoj istoriji ženskog mirovnog aktivizma. Najmanje jedan vek imamo međunarodno organizovanje žena koje se zalažu za mir. Ali čak i u grčkim legendama postoji priča o Lizistrati koja

se dogovorila sa drugim ženama da ne vode ljubav sa svojim muževima, kako bi ih naterale da prekinu njihove ratove. Tako da slogan NEĆEMO DA BUDEMO NEPRIJATELJICE obuhvata nešto što mislim da smo povezale sa ženskim mirovnim aktivizmom, a to je da žene mogu da, ovo je vrlo idealistično, mogu da se povezuju uprkos ratnim podelama. U suštini imamo neke vrlo pozitivne primere da se to dešava, uključujući i vaše nedavne ratove, ali mislim da je takođe važno da ne tvrdimo samo kako je to normalna sposobnost žena, jer zaista moramo da srušimo rodno razumevanje rata i mira, tu dihotomiju. Na neki način rat i mir jeste rodno određena dihotomija, a moramo da pronađemo način da povežemo mir sa muškarcima, isto kao što je povezan sa ženama.

Džoan: Ja bih želela da govorim o ovome tako što bih vam nešto pročitala uz vašu dozvolu. Prvo bih rekla da je znak NEĆEMO DA BUDEMO NEPRIJATELJICE, NISMO NEPRIJATELJICE, proizašao iz demonstracija *Žena u crnom* iz Melburna, koje smo mi organizovale. Mnoge od nas su Jevrejke, jevrejske lezbejke koje su stajale protiv okupacije Palestine od strane Izraela. Tako da, na jednom nivou, to je razlog zašto držimo taj znak, ali želim da vam pročitam nešto i onda ćete uvideti vezu za ceo ovaj razgovor. Razgovarala sam sa velikom grupom mladih ljudi i da sumiram, sva tela koja su me dotakla i koja sam ja dotakla, su se prevela u mene u ovom trenutku mog života. O. K., čitaću polako. Evo šta su me naučila ta tela.

Ispitivati ortodoksnosti, nacionalno, ponekad i unutar sopstvenih zajednica. Odbiti dozvoljena mesta, ići u nepoznate vode, suprotstaviti se velikim državama koje govore NE, sa drugaricama na svakoj strani zajedno reći DA prethodno nepromišljenim jednakostima, uživati u novim dešifrovanjima starih konverzacija, stvarati domove u izbeglištvu, slušati pesme

izbeglih kojima možda treba drugačije telo, uvek tražiti nacionalne odsutnosti.

Ovo je citat iz dnevnika koji sam pisala tokom naše posete Izraelu i Palestini. Naše prijateljice u Haifi su nam omogućile da vidimo njihovim očima i sadašnjost i istoriju. Prvo kada smo putovale od Tel Aviva do Haife videle smo brda, ali Hana Šafran nam je rekla da pogledamo ponovo. „Vidite one bodljikave žbunove kaktusa“, i usporila je automobil kako bismo pažljivo pogledale. „Svaki put kada vidite žbun kaktusa gledate ruševine palestinskog doma.“ Palestinci koji su tu živeli, jeli su plodove kaktusa koji izniknu na vrhu, a i koristili su žbunove kaktusa kao živu ogradu da bi zaštitili svoje životinje. Tako da od njihovih domova nije ništa ostalo, samo kaktusi.“ Nakon toga počele smo da gledamo pažljivije i duže, i ubrzo videle tragove nedavno raseljenih ljudi. Počeli su da se pojavljuju kameni temelji, sahranjeni ispod živih useva. Želim vam da sve imate prijateljice koje vam mogu omogućiti da progledate. To je empatičan pogled u istorije drugih ljudi. To je ono što mislim kad kažem NEĆEMO DA BUDEMO NEPRIJATELJICE. Možda nas neće dovesti do lakih odgovora, ali nećemo jedne drugima da vređamo dostojanstvo.

Lepa: Je l' ima još pitanja? Ja sam htela da ispričam asocijaciju na FBI lezbejku, komplikovanje diskusije i, kako je rekla Dajena, jedni su kriterijumi za Arhivu a drugi za pokret. Mi smo imali *Arkadiju*, lezbejsku i gej grupu devedesetih u vreme totalitarnog režima, nacionalizma koji je bila vladajuća ideologija u regionu ratova. U to vreme nismo imali mogućnost da se odlučimo da naša organizacija može da bude i za gejeve i lezbejke koji su nacionalisti. Nije bilo šanse. Kada smo 1992. Dejan Nebrigić i ja diskutovali o tome da li naša organizacija može da uključuje gej muškarce i lezbejke koji su nacionalisti, koji su rasisti..., u tom trenutku smo morali da donesemo odluku da za to nije bilo

prostora – i smanjila nam se grupa totalno. Tako da je jako važno da ova priča, sa kojom se ja potpuno slažem, da mi ne treba da budemo neprijateljice, zavisi naravno od konteksta, jer jedno je Arhiva, a jedno su naša tela. Mi nismo mogle našim telima da podnesemo da pored sebe u toj prvoj gej-lezbejskoj organizaciji imamo druga tela koja pljuju na ljudsko dostojanstvo ili pak ubijaju drugo ljudsko biće. To je jedna stvar, druga stvar je još jedna dilema. Bilo je lezbejki koje su radile za novac u paravojnim ili banditskim formacijama, i svaki put pred lezbejsku žurku smo imale dilemu da li takve pozvati ili ne. Znači, ako takva dođe, ona ima noževe u čizmama, bičeve od zmijske kože oko struka – sve to da bi se osećala sigurnije. Ali kad su to saznale neke od lezbejki, rekle su: „Mi ne možemo, plašimo se nje“, a druge nisu htele iz političkih razloga da takva dolazi na žurke. Znači to je veliko pitanje, ko su nam prijateljice, a koje su neprijateljice, i kako da izađemo na kraj sa tim protivrečnostima? Ja sam godinama pisala jedan tekst *Lezbejke za vreme rata*, znajući da sam se opredelila da napravim organizaciju, da saučestvujem u organizaciji u kojoj neće biti nacionalistkinja i nacionalista, znajući da ima i drugih lezbejki do kojih mi je stalo, koje su otišle da ratuju i koje su našle druge načine da prežive siromaštvo, nacionalizam, mizoginiju i lezbofobiju. Da imamo arhivu, bilo bi jako značajno za nas da sada vidimo koje su priče lezbejki koje su bile na toj drugoj strani.

Adriana: Hvala vam. Pre svega želim da se zahvalim našim gošćama.

Džoan: Vrlo je teško pozdraviti se. Neka od vaših lica smo vidale u protekla 74 sata. Biće nam veoma teško da se rastanemo od vas. Hvala vam na velikodušnosti vaše pažnje.

Transformacija sramote u istoriju

*Lezbejska istorijska arhiva u Bruklinu:
25 godina postojanja*

lepa mlađenović

U Bruklinu je prošle godine, 2001, ženski pokret proslavio 25 godina *Lezbejske istorijske arhive*, (*Lesbian Herstory Archive*) čarobne kuće za lezbejke, kao iz onih bajki o kućicama od slatkiša i čokolade. Sve u ovoj običnoj zgradi, u običnoj ulici, od lezbejskih je ruku milovano. Ljubavni papirići, fotografije, jakne, rukavice, presovano cveće, požutele knjige, sveske... Leta 2002. posetila sam je očarana tim čudom o kome nisam ranije ništa znala: arhiva lezbejskih stvari i reči. Lavirint ljubavnih poruka mojih pretkinja. Jedna od osnivačica, Džuan Nesl, poznata spisateljica lezbejskih eseja i priča, mirovna aktivistkinja, profesorka na njujorškom univerzitetu kaže: „Počele smo s Arhivom sedamdesetih. Feministički pokret je tada bio prekretna tačka za naše živote. Žene su izlazile na ulice u svim velikim gradovima u SAD, grupe za podizanje svesti su nastajale, nove organizacije... Međutim, ja sam imala problem jer je izgledalo kao da cela naša istorija počinje upravo tada. Dolazim iz generacije 50-ih, jedne generacije lezbejki koja je nedostajala toj slici.“

„Mi smo bile lezbejke koje su se kretale po barovima i bile smo isključene iz svake društvene vrednosti. Nismo imale pravo na postojanje. Alberto Memi je pisao da su kolonizovani osuđeni da izgube pamćenje. To je za mene značilo da lezbejke nisu smele imati istoriju. Jer nisu smele imati ni sadašnjost. Zato smo moja partnerka Debora Edel i ja '72. odlučile da damo istorijsku vrednost našoj nevidljivoj prošlosti, da transformišemo momente sramote u istoriju. Krenule smo da sakupljamo svaki papirić, svaki dokument o lezbejskim životima.“

„Ja sam jedna od lezbejki koju je majka poslala psihijatru na pregled kad mi je bilo 17 godina. Kada mu je rekla da misli da je njena ćerka lezbejka, on je rekao: „Gospođo, ne smete tako da govorite, to je gore nego da ste rekli da vaša ćerka ima kancer.“ Mi smo tada bile smatrane kriminalkama i nakazama, živele smo bez mesta za život. Viđale smo se po barovima u velikim gradovima. Ali, barovi nisu za nas bili sigurna mesta. S vremena na vreme dolazila je policijska racija i odvodila nas u stanice. S vremena na vreme te racije su značile da će sva naša imena biti objavljena u lokalnim novinama. Mnoge moje prijateljice su bile neprestano pritvarane jer su nosile pantalone. Tada je postojao zakon koji je zabranjivao preoblačenje, to znaci da muškarci nisu smeli da nose suknje a žene da nose pantalone, i zbog toga su bile privođene kod sudije za prekršaje.“

„Ja sam bila jedna devijantna žena bez istorije, žena koja vodi ljubav sa ženama i koja je tražila prostor i društveni okvir za svoju žudnju. Zato je osnivanje Lezbejske arhive bio proces mog ozdravljenja i zadobijanja osećaja građanstva. Dve godine smo Edel i ja pripremale prostor kako bismo tu smestile Arhivu. Svaki detalj nam je bio važan. Onda smo '76. konačno otvorile Lezbejsku arhivu u mom stanu u Njujorku gde je Arhiva živela dvadeset godina. Lezbejke su dolazile, gledale knjige, pisma,

tajne papire, fotografije. To su bili ključni momenti u životu mnogih žena: kada osete da život kojeg su se stidele nosi u sebi hrabrost i lepotu koju su tek tada mogle da prihvate. Neke su govorile – a ja sam sve spalila da slučajno neko ne nađe. Mi smo ih ohrabrivale da makar nešto pronađu i donesu nam. Neke od njih bi se vraćale sa novim željama i materijalima. Mi smo im davale za uzvrat dokument sa njihovim imenima i beleškom šta su ostavile Arhivi. Tako su one postajale subjekt svoje istorije i mi smo imale subjekte naše Arhive. Stvarale smo vidljivost od nevidljivosti. Pretvarale smo sramotu u istorijske činjenice.”

Džoan Nesl danas uživa da nas sprovodi kroz sobe Arhive u kojima je skoro svaki papir prošao kroz njen život. Prenosi nam svoju ljubav ka svakom detalju. Arhiva je od samog stvaranja imala jednu potpuno neisključujuću politiku. Dakle, svaki materijal o postojanju lezbejki je imao istorijsku težinu, bez obzira na to da li je bio objavljen ili neobjavljen, da li je žena bila poznata u društvenom životu ili nije. Feministkinje koje su učestvovalе u stvaranju politike Arhive odredile su da Arhiva beleži žene po imenima, a ne po prezimenima. Tako da je ovo možda jedina arhiva na svetu koja do danas, 2002. godine, ima više od 20.000 knjiga, 12.000 fotografija, 300 specijalnih kolekcija, 1.600 časopisa i 1.300 ostalih arhivskih detalja, kao što su video-trake, poster, odevni predmeti..., a u kojoj je svaki element klasifikovan po imenima žena kojima pripadaju. Deinstitutionalizacija institucije Arhive bila je deo feminističkog odnosa prema svetu.

Arhiva je imala one kategorije arhiviranja koje su se smatrale važnim u odnosu na materijal koji je bio izložen, a ne u odnosu na standardnu klasifikaciju koja je postojala u američkoj kongresnoj biblioteci. To je bilo namerno. Mnogi su govorili u to vreme da arhivu ne mogu da prave žene koje nisu arhivarke:

lezbejsku arhivu su upravo stvorile žene koje nisu imale to iskustvo, ali su imale viziju sveta bez isključivanja, i tačno su znale da od ćutanja stvaraju istoriju jer je ćutanje uvek bilo jezik potčinjenih. Dakle, arhivarke su bile žene „koje su u svojim iskustavima poniženja i podređenosti tražile snagu koja je bila potrebna za proces ukidanja društvene diskriminacije“, rekla je Džoan Nesl. Tako je ova autonomna institucija svojim postojanjem postavila bazične dileme zvaničnoj istoriografiji SAD-a.

Da bi svaka žena imala pristup Arhivi, prilikom preseljavanja Arhive iz stana Džoan Nesl u kuću u Bruklinu, 1996. rešavan problem ulaska sa invalidskim kolicima. Stanari okolnih kuća nisu želeli lezbejke, niti invalidkinje u svom komšiluku. Ali upornošću je ovaj problem razrešen i čekanjem na razne odluke i odobrenja od opštine da se na šest stepenika pred ulazom zgrade instalira instrument koji može da povuče invalidska kolica. To je značilo i da je Arhiva otvorena za siromašne žene, za Afroamerikanke kako se nazivaju crnkinje, zatim da Arhiva neće biti deo Univerziteta jer treba da pripada svim ženama, i onima koje ne bi ulazile u hramove akademskih zdanja.

„U ovoj kući svaki papirić nosi priču“, kaže Džoan Nesl. Između ostalog, pokazala nam je sliku jedne žene koja je kao i mnoge morala da krije da je lezbejka, a pogotovo da piše lezbejski dnevnik, i ispričala nam je njenu priču. Kada je umrla, 1988, njen advokat je nazvao Arhivu i rekao kako je njegova klijentkinja ostavila dokumente koje je želela da se predaju Arhivi, pa je rekao i da u njenom stanu „ima puno nepristojnog materijala“. Na to je žena iz Arhive preko telefona rekla da je to „najvažnije što je ta žena u životu imala: žudnju za ženama, dnevnike o sebi i knjige“. Advokat je nekako izgleda čuo arhivarku jer joj je ton bio prepun ubeđenja, i zamolio ih da što pre dođu i uzmu par kutija knjiga jer se njena porodica

spremala da to sve odmah spali. Lezbejke iz Arhive su počele da se organizuju da što pre odu u taj grad, ali advokat, jedan stariji gospodin, nakon ovog razgovora sam je otišao u stan svoje klijentkinje i spasio najvažniji dnevnik, upravo pre nego što je porodica stigla.

U Arhivi pored hiljada knjiga ima: šešira, šalova, sakoa „lezbejki koje su kroz svoje predmete ostavile poruku budućnosti“, kaže Džoan Nesl. „Arhiva je mesto učenja i mesto psihološke podrške.“ Kako bi Arhiva bila stalno politički nezavisna, malo novca prolazi kroz njihov budžet, i sve lezbejke koje u njoj rade – volontiraju, izuzev jedne, a to je ona koja čisti. Svake nedelje prikazuju se besplatni video-filmovi, i jednom mesečno čita se lezbejska poezija. Novac se nabavlja od privatnih donacija. Sada je Lezbejska istorijska arhiva u Njujorku jedna od deset lezbejskih arhiva u SAD i jedna od pedeset lezbejskih i gej arhiva u celom svetu od Meksika, Poljske, Kanade, Novog Zelanda, Južne Afrike, Holandije, Nemačke, Velike Britanije, Kanade, Australije...

„Pre nekoliko godina u Arhivu je došla jedna starija žena noseći veliku kesu. Rekla je da je ona baš u toj kući živela davno pre nego što je kuća postala Lezbejska arhiva, i da je želela da kući vrati jedan tapacirani jastuk koji je uvek stajao na ugrađenom radijatoru“, ispričala nam je Džoan Nesl na kraju susreta i pokazala jastuk sa arhivskom beleškom: „Zamislite koliko tajni i žudnji nosi njen čin dolaska na naša vrata.“

LEZBEJSKA NEDELJA:

Beograd, 23, 24, 25. april 2011

Feministkinje lezbejke iz zemalja Jugoslavije nastavile su da se organizuju uprkos raspadu zajedničke države i nastanku nacionalnih država u kojima su se zatekle nakon rata. Tako je prvi lezbejski regionalni skup održan na Pohorju, u Sloveniji, od 25. do 30. juna 1997.⁴⁸ Organizatorke ovog skupa bile su aktivistkinje iz feminističko-lezbejske grupe *Kasandra* iz Ljubljane, zajedno sa aktivistkinjama *Labrisa* iz Beograda.⁴⁹ Ideja za susret rodila se godinu dana ranije kada su lezbejke feministkinje iz Italije pozvale desetak lezbejki iz regiona na njihovu *Drugu lezbejsku nedelju (La seconda settimana lesbica – Comunità lesbica. Libertà di movimento)* u Bolonji, 1996.⁵⁰ Inače ovi susreti odigravali su se na italijanskom i bili su samoorganizovani, što znači da su aktivistkinje iz organizacije lezbejske nedelje smatrale da je njihova feministička obaveza da solidarno skupe novac između sebe i pozovu desetak lezbejki iz susedstva, odnosno sa Balkana nakon rata (mislilo se da je rat završen). Na imanju pored Bolonje desilo se pet dana lezbejskog raja, sa nebrojeno diskusija, radnih grupa, umetničkih, šamanskih, političkih rasprava i sve to uz dosta muzike i sa oko dve stotine lezbejki iz cele Italije. Sećam se,

⁴⁸ Štefa Markunova, Lezbejski skup na Pohorju 1997.
<http://arhiv2015sr.labris.org.rs/lezbejski-skup-na-pohorju/>

⁴⁹ Petnaest godina lezbejskog i gej aktivizma u Srbiji 1990–2005, *Prvo je stiglo jedno pismo*, Labris, 2005. http://www.labris.org.rs/sites/default/files/15-godina_Prvo%20je%20stiglo%20jedno%20pismo.pdf

⁵⁰ <http://www.cittadegliarchivi.it/pages/getDetail/sysCodeId:IT-CPA-SN0001-0000492>

ležale smo lenjo na travi brdašca koji je bio samo za lezbejke, kada je Dragana ili Barbara iz *Kasandre* rekla: „Ajde da se ovako sretnemo i kod nas... Baš negde gde nema nikog drugog, i da zajedno pravimo feminističku lezbejsku politiku.“ Zato su odabrale Pohorje, najlepšu planinu, planinski dom u kome smo bile same, i spremile nam istorijsko uživanje, priliku da lezbejke iz regiona, pre svega, vide jedna drugu, zagrle, čuju, piju i pevaju zajedno u šumi i krčmama, pored svih političkih diskusija od lezbejske porodice i države do poezije Marine Cvetajeve.

Bilo je jasno da ako hoćemo lezbejsku politiku u našim grupama, moramo da razgovaramo. Vrlo brzo, odmah nakon rušenja srpskog kriminalnog režima 2000, Labris organizuje sledeći skup pod nazovom *Druga lezbejska nedelja*, u Somboru,⁵¹ koji će podstaći razvoj raznih akcija. Sledeći susret u Rovinju 2001. organizuju aktivistkinje iz lezbejske grupe *Kontra* iz Zagreba. Ovaj skup, pored diskusija i lezbejskih skečeva, doneo je i Završni dokument o umrežavanju.⁵² U septembru 2002. aktivistkinje *LL* iz Ljubljane organizuju konferenciju lezbejskih aktivistkinja iz bivše Jugoslavije, pod nazivom *Ravnopravno državljanstvo*. Treću lezbejsku nedelju organizovale su aktivistkinje *NLO – Novosadske lezbejske organizacije*, 2004. u Novom Sadu.⁵³ Nakon toga je bilo par manjih okupljanja ad hoc grupe *LFA – Lezbejsko feminističke akcije* u Zagrebu 2006, i Novom Sadu 2007, u organizaciji *Kontre*, *LL*, *Labrisa* i *NLO*. Četvrtlezbjejska nedelja organizovana je 2011. pod nazivom *Izašle smo* i okupila je oko četrdesetak aktivistkinja lezbejki iz svih zemalja

⁵¹ Desa, *Druga Lezbejska nedelja u Somboru 2000*, <http://arhiv2015sr.labris.org.rs/druga-lezbejska-nedelja-u-somboru/>

⁵² Završni dokument LEZBIJSKOG AKTIVISTIČKOG SKUPA održanog u Rovinju od 3. do 9. septembra 2001.

⁵³ *Naša mreža, naša snaga*, Treća lezbejska nedelja 2004, <http://labris.org.rs/sr/na%C5%A1a-mre%C5%BEa-na%C5%A1a-snaga-tre%C4%87a-lezbejska-nedelja-2004>

nekadašnje Jugoslavije.⁵⁴ Specijalne gošče bile su Džoan Nesl i Dajen Oto. Fotografije u nastavku ovog teksta su sa tog događaja, tj. sa njegovog prvog dela, koji je bio u sigurnom prostoru, samo za lezbejke i nije bio javan.

Nakon toga, *Lezbejsku nedelju* organizovaće isto u Beogradu L e z b e j k e B U n t, N L O i Labris , 2012, i u okviru toga susret sa specijalnom gošćom lezbejskom pesnikinjom Elanom Dajkvomon (Elana Dykewomon). I tada smo imale lezbejke i kvir devojke iz regiona. Sledeći veličanstveni događaj biće Lezbejsko proleće 2015. organizovno od desetine radikalnih lezbejki na kome će se lezbejke upisati u javni prostor Beograda i prvim istorijskim Lezbejskim maršem, na kome je hodalo oko stotinu lezbejki iz raznih država. Iste godine, Labris slavi 20 godina rada i organizuje u Beogradu *Petu lezbejsku nedelju* pod nazivom *Lezbejska YU bav nema granica*, koja se odigrala od 8 do 10. decembra 2015. Smisao većine ovih događaja možemo sumirati citatom organizatorke:

*Naše namere su da ovim događajem obezbedimo siguran prostor u kome ćemo imati šansu da reflektujemo kroz našu feminističku politiku aktuelne procese i probleme u društvu, državi i na lezbejskoj aktivističkoj sceni.*⁵⁵

lepa mlađenović, 2017

⁵⁴ <http://arhiv2015sr.labris.org.rs/izasle-smo-cetvrta-lezbejska-nedelja-2011/>

⁵⁵ <http://arhiv2015sr.labris.org.rs/category/lezbejska-nedelja-8-10-decembar-2015/>

**CIP- Каталогизacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije**

316.837
821.111(73):929
305-055.3

НЕСЛ, Џоан, 1940-

Osvajanje slobode: život i aktivizam: [izabrani tekstovi] / Džoan Nesl ; [prevod Danijela Živkovi ... et. al.]. - Beograd : Konsultacije za lezbejke : Labris - organizacija za lezbejska prava, 2018 (Beograd : Outline Creative). - 157 str. : fotogr. ; 21 cm

Antologijski izbor. - Autorkina slika. - Tiraž 700. - Str. 7-9: Uvod / Lepa Mla enovi . - Str. 145-149: Transformacija slobode u istoriju : lezbejska istorijska arhiva u Bruklinu: 25 godina postojanja / Lepa Mla enovi . - Str. 150-152: Lezbejsko prole e : Beograd, 23, 24, 25. april 2011 / Lepa Mla enovi . - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Sadrži i: Feministi ka prava i lezbejske slobode : razgovor sa Džoan Nesl i Dajen Oto / Džoan Nesl i Dajen Oto, Kulturni centar Rex, Beograd, 25. april 2011. ; moderacija Adriana Zaharijevi i Lepa Mla enovi ; predstavljanje Zoe Gudovi ; prevoditeljke Nina ur evi i Danijela Živkovi .

ISBN 978-86-86509-33-8 (Labris)

- a) , , 1940 -
- b)

COBISS.SR-ID 261213964